

STÍLUSESZKÖZÖK ÉS ALAKZATOK
KISLEXIKONA

SZATHMÁRI ISTVÁN

STÍLUSESZKÖZÖK ÉS ALAKZATOK
KISLEXIKONA

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2010

AZ ÉKESSZÓLÁS KISKÖNYVTÁRA 14.

Sorozatszerkesztő
Bárdosi Vilmos, Kiss Gábor

Lektor
Pethő József

Első kiadás, 2010

ISSN 1786-4925
ISBN 978 963 9902 61 9

© Szathmári István, 2010
© TINTA Könyvkiadó, 2010

Kiadja a TINTA Könyvkiadó, Budapest
A kiadásért felel: a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Mandl Orsolya
Borítóterv: Heiszer Csaba

Minden jog fenntartva.
A jogtulajdonosok engedélye nélkül a mű sem részleteiben, sem egészében
semmilyen eljárással nem reprodukálható.

Tartalomjegyzék

Előszó.....	5
A, Á.....	6
B.....	20
Cs.....	22
D.....	23
E, É.....	27
F.....	40
G.....	43
Gy.....	44
H.....	45
I.....	52
J.....	62
K.....	64
L.....	74
M.....	77
N.....	81
O.....	90
Ö.....	91
P.....	93
R.....	99
S.....	106
Sz.....	108
T.....	128
Z.....	130

Előszó

2004-ben megjelent a Stiliztikai lexikon (írta: Szathmári István, Tinta Könyvkiadó, 250 lap) és 2008-ban az Alakzatlexikon (főszerkesztő: Szathmári István, Tinta Könyvkiadó, 580 lap). Mindkettő tudományos céllal készült. Az utóbbi magyar viszonylatban elsőként dolgozza fel az alakzatokat, kitérve a történeti háttérre és mindenekelőtt az egyes alakzatok nyelvhasználati funkcióira. Az előbbi is viszonylagos részletességgel tárgyalja a stíluseszközöket. Ezért gondoltunk a Tinta Könyvkiadóval arra, hogy Az ékesszólás kiskönyvtára köteteihez hasonlóan kisebb terjedelmű, de a lényeges jellemzőket tartalmazó, gyakorlati célú kézikönyvet kellene szerkeszteni a Stiliztikai és Alakzatlexikon felhasználásával, amely tárgyalná a legfontosabb stilisztikai jelenségeket és alakzatokat. Az alakzatok módszeres bemutatása egyébként különösen újdonságnak számít, mert efféle munka eddig nem állt rendelkezésre. Így született meg a Stíluseszközök és alakzatok kislexikona.

Az egyes szócikkek magukba foglalják az illető stíluseszköz, illetve alakzat megnevezését, latin nevét, az elnevezés eredetét, továbbá a tárgyalt jelenség meghatározását, jellemzését, esetleges fajtáinak a számbavételét. Természetesen az egyes jelenségek illusztrálására valamennyi stílusrétegből, szövegtípusból vett – tehát költői-írói, sajtónyelvi, mindennapi nyelvi stb. – példákkal élünk. Nyomatékosan kitérünk éppen a kifejező, helyes és szép nyelvhasználat érdekében a tárgyalt eszközök szerepére, funkcióira.

Itt mondok köszönetet az általam évtizedeken át vezetett Stíluskutató csoport kedves tagjainak, akik hozzájárultak, hogy az általuk megírt alakzatlexikonbeli szócikkeket felhasználjam a kislexikon megszerkesztésekor. Köszönet illeti a Tinta Könyvkiadót is, amiért vállalta a kis kötet megjelentetését.

Szeretném, ha ez a kislexikon is betöltené hivatását, és elsősorban a diákság, továbbá az érdeklődők körében emelné a stilisztikai és retorikai műveltséget.

Budapest, 2010. május 19.

Szathmári István

A, Á

Abúzió (latin *abusio*; a 'visszaélés' jelentésű szóból): más elnevezéssel képzavar; a szó jelentését szokatlan dologra vonatkoztatjuk, vagy két szókapcsolatot összevegyítünk, s ilyenformán a kapott kép erőltetett vagy éppen zavaros lesz. Például: „Volt ott még néhány olyan ember, akinek *bölcsője* bizonyára szintén nem *paplanos ágyban ringott*.” Azt mondhatjuk, hogy valakinek a bölcsője kis, szalmatetős házban ringott, de paplanos ágyról nem lehet szó. Az *ott hagyta a foga fehérét* kifejezésben meg az *ott hagyta a fogát* és a *kimutatta a foga fehérét* szólás vegyült össze. A képzavar előfordul a társalgási és a sajtónyelven kívül a szépirodalomban is, például az érzelem erős voltát jelezte Jókai Mór egyik regényének következő mondatában:

Kálmán érzé az arcára hulló fürtök villanyos érintését, s *vállával hallotta* a hölgy szívének dobogását.
(Jókai Mór: És mégis mozog a föld)

Vagy lehet a képzavar a humor és gúny eszköze, például:

...de hová ragadál?
Oh *felhevülésnek*
Gyors talyigája!
(Petőfi Sándor: A helység kalapácsa)

Aferézis (latin *aphaeresis*; a görög 'elvétele' jelentésű szóból): szókezdeti hang vagy szótag elhagyása. Célja a nyelvi gazdaságosság, vagy egyszerűen a ritmus kívánja meg, de megéreztetethet bizonyos stílusárnyalatot is. Például:

Könyörögne, – nem tud,
Nem tud imádkozni;
Olvasóját *honn* feledé:
Ki megyen elhozni?
(Arany János: Zács Klára)

Példák a társalgási nyelvből: *ki* (*aki* helyett), *faxol* (*telefaxol* helyett), *Stét!* (*Jó estét!* helyett), „*ki* [*aki* helyett] korán kel, aranyat lel” (közmondás).

Akumen (latin *acumen*; az *acuere* 'élesít', illetve az *acus* 'valaminek a hegye' értelmű szóból; jelentése: 'élc, csel'): olyan szókép és egyben gondolatalakzat, amelyben ellentét feszül, tudniillik az alanyhoz eltérő értelmű jelzők vagy ellentétes értelmű állítmányok, állítmányi részek kapcsolódnak. Például: „A *legjobb rossz* is elkövetkezett.”

Ő *szerette* helyettünk az emberiséget, s ő *szenvedett* értünk az emberektől. Ő *szítja fel* a mi *borunk mérgét*, s ő *fizette le* értünk a *nyomorúság* adóját.

(Móricz Zsigmond: Gyászbeszéd Ady Endre ravatalánál)

Az akumen célja meglepetés, csodálat keltése, a figyelemnek valamilyen új ismeretre irányítása. Ez az alakzat meggyőző erejénél fogva gyakori a szónoki beszédben, a sajtónyelvben és a szépirodalomban.

Alakzat (latin *figura*; jelentése: 'alakulás, alak'): a klasszikus retorika alapfogalma, a stílus élénkítésének, hatásossá tételének az eszköze; olyan nyelvi fordulat, kifejezés mód, amely azzal, hogy a szokásostól bizonyos fókig eltér, hatással van a befogadó érzelmeire, indulatára, akaratára. Az alakzat megvalósulhat a hangzásban (hangalakzat, pl. alliteráció, eufónia, hangutánzás, hangszimbolika). Az alakzatok érinthetik a szónak a használatát (szóalakzat, pl. szóismétlés, fokozás, szókihagyás). Megjelenhet továbbá a mondat szerkezetben (mondatalakzat, pl. megszólítás, felkiáltás, inverzió). Alakulhat a tartalom bizonyos átrendezésén, kiterjedve nagyobb szövegegységre is (gondolatalakzat, pl. aposziopézis, interrogáció, emfázis, allegória, irónia).

Alany: Az alany mint mondatrész két esetben jár stílushatással: a határozatlan és az általános alany esetében.

A határozatlan alanyt (amellyel akkor élünk, ha az alanyt nem ismerjük, vagy nem akarjuk megnevezni) kifejezhetjük:

1. az igei állítmány többes szám harmadik személyű alakjával, pl. *harangoznak*; „Megint *jőnek, kopogtatnak*” (Petőfi Sándor: Falu végén kurta kocsmá...);
2. határozatlan névmással, pl. „*valaki kopogtat*”, „*Valaki, valaki* most emleget” (Ady Endre: Valaki, valaki emleget);
3. *-ódik, -ődik* képzős igealakkkal, pl.

Ha volt vón szükség emberre, magyarra,
Lett volna, aki másképpen akarja.
Nem *akaródott*, hát nem *akaródott*.

(Ady Endre: Két kuruc beszélget)

Ez utóbbi forma tájnyelvi, népies és régies színezetű.

Az általános alany (amikor az állítmány mindenkire vagy legalábbis a szóban forgó személyek mindegyikére vonatkozik) többféle stílusértékű nyelvi eszközzel fejezhető ki:

1. A legáltalánosabban az *ember, világ, nép* stb. általános jelentésű köznevekkel, pl. „A *világ* könnyen ítél.” „Azt hinné az *ember*: élő tilalomfa” (Arany János: Toldi). Hasonló, de az irodalmi és a köznyelvben ma már választékosabbnak számító kifejezőmód a főnévi igenévnek az állítmányi használata, pl. „*Megismerni* a kanászt cifra járásáról...” (népdal).
2. Az igei állítmány többes szám harmadik személyével, pl. „Nem *bízzák* ebre a háját” (közmondás).
3. Erőteljesebben érzékeltethetjük az általános érvényt a megfelelő névmásokkal, pl. „Ha majd a bőség kosarából | *Mindenki* egyaránt vehet” (Petőfi Sándor: A XIX. század költői).
4. A *mindnyájan* névmással, illetve az igei állítmány többes szám első személyével az összetartozás érzését hangsúlyozzuk, pl. „*Mindnyájan* ott leszünk.”
5. Szorosabb kapcsolatra, közvetlenségre utal az egyes és többes szám második személyű igei állítmány, pl. „Lassan *járvj*, tovább *érsz!*”, és a költői stílusban:

Nem *hallottátok* Dózsa György hírét?

Izzó vastrónon őt *elégetétek*,

De szellemét a tűz nem *égeté* meg,

(Petőfi Sándor: A nép nevében)

Allegória (latin *allegoria*; a görög ’másként, vagyis a szokottól eltérő módon való, azaz képletes beszéd’ jelentésű szóból): a megszemélyesítéssel is rokon stílusjelenség, egy erkölcsi eszmének, elvont fogalomnak megszemélyesítése vagy érzékelhető képből való ábrázolása. Ilyenek például a régi erkölcsi célzatú iskoladramákban az emberi formában megjelenő erkölcsi fogalmak: *Szeretet, Hűség, Irigység* stb.; idetartozik továbbá a Zalán futásában szereplő *Ármány, Átok, Rév* stb. Szokottabb formája azonban a hosszabb gondolatsoron, esetleg egész művön keresztülvitt, mozzanatról mozzanatra megvilágított metafora, illetve megszemélyesítés. Petőfi Sándor például a Föltámadott a tenger... című versét metaforával kezdi: „Föltámadott a tenger, A népek tengere.” Majd ezt részletezi úgy, hogy bemutatja a tenger háborgását, de oly módon, hogy mindig érezzük: a nép erejéről van szó. Ezt csak megerősíti – továbbra is allegorikusan – az utolsó versszak.

Az allegóriában a két elem: a gondolat és a részletesen kidolgozott kép megtartja önállóságát. A kép minden egyes mozzanatának az ábrázolt gondolat egy-egy

határozott mozzanata felel meg. Az allegória stílushatása abban rejlik, hogy a kifejezendő gondolat, fogalom nem saját alakjában lép elénk, hanem kép, képsorozat formájában, s ez bizonyos feszültséget teremt. A költő sokszor maga megadja a kulcsot a képsorozat megfejtéséhez, például Baróti Szabó Dávid: Egy ledőlt diófához, Arany János: A gyermek és szivárvány, Kosztolányi Dezső: Zászló. Az allegóriát kettős értelme arra is alkalmassá teszi, hogy a költők elnyomás idején rejtve fejezzék ki a nemzet, a nép számára mondanivalójukat. Ilyen jellegű például Vajda Jánosnak A virrasztók, Arany Jánosnak A rab gólya című verse, leghíresebbek azonban Tompa Mihály allegóriái: A madár, fiaihoz, A sebzett szarvas, Új Simeon.

Alliteráció (latin *alliteratio*; az *ad* ’-hoz, -hez, -höz’ és a *littera* ’betű’ szóból): két vagy több egymást követő szó kezdő mássalhangzójának – ritkábban magánhangzójának – az ismétlődése, összecsengése. Gyakori a közmondásokban, szólásokban, a népköltészetben és a műköltészetben. Például: „*Bagoly is bíró barlangjában*” (közmondás); „*Hadd halljam éltömbe, hogy siratsz hótomba.*” (Júlia szép leány) „*Tüske, tövis tépi, vad venyige vérzi, | Ág akadoz arcán, bojtorján beléköt.*” (Arany János: Az első lopás)

Az alliterációnak két alakváltozatát különíthetjük el:

1. mássalhangzós alliteráció:

Hiányod átjár, mint huzat a házon.
(József Attila: Gyermekké tettél)

2. magánhangzós alliteráció:

Ilatok, édes ízek,
(Tóth Árpád: Áprilisi capriccio)

Az alliteráció stílusértékét a velejáró zeneiség (a hangok összecsengése, a hangfestés), a szokatlanság és az adja, hogy jobban összeköti a szavakat, és erősíti – a szövegkörnyezettől függően – a mondanivaló hangulati hatását.

Az alliteráció összekapcsolja a szavakat formailag, jelentésileg, például a következő versrészletben:

Mennyi minden van,
Mennyi szép minden,
Mennyi szent minden,
És mind a másé.
(Ady Endre: Sójajtás a hajnalban)

Állítmány: Az állítmány körében a névszói és az igei állítmány stilisztikai értékének különbsége érdemel említést.

A névszói állítmány, nyelvünknek ez az ősi öröksége állapotot, minőséget fejez ki, s elsősorban a leírásokban és a lassított menetű elbeszélésekben gyakori, egyébként állóvá, mozdulatlaná merevíti, nyugalmassá teszi az ábrázolt jelenségeket, eseményeket. Például:

Göröghon. *Szirtek, régi rom,*
ködöt pipáló *bús orom.*
A lég *sűrű*, a föld *kopár.*
Nyáj, pásztorok, fenyő, gyopár.
(Babits Mihály: Messze... messze...)

Ezzel szemben az igei állítmány a változást, a mozgást érzékelteti, ezért élénkké teszi a stílust. Áprily Lajos például így jellemzi a tavasz közeledését:

Selymit a barka
már *kitakarta*,
sárga virágját *bontja* a som.
Fut, fut az áram
a déli sugárban
s *hökken* a hó a hideg havason.
(Áprily Lajos: Március)

Allúzió (latin *allusio*; a 'tréfás célzás' jelentésű latin szóból): rejtett célzás valamely fogalomra vagy eseményre, amelyet az író bizonyos okokból nem nevez meg. Különösen gyakori a balladákban és az olyan allegóriákban, amelyek – elsősorban politikai elnyomás idején – tiltott mondanivalót fejeznek ki. Stílushatása abból adódik, hogy mintegy ki kell találni a célzás tartalmát. Például:

Itt a *kehely*, igyál,
Uram, László király,
Enyhít... mikép a sír!
(Arany János: V. László)

[A *kehely* itt a husziták méregpoharát jelenti.]

Ambiguitás vagy **kétértelműség** (latin *ambiguitas*; a 'kétség, bizonytalanság' jelentésű latin szóból): egy szó, kifejezés az adott szövegben két vagy több értelmezést tesz lehetővé. Mutakozhat hibaként, például az egyszeri marhakereskedő táviratában: „Csak holnap mehetek, mai vonat ökröket nem szállít.” A szépirodalomban viszont célja lehet éppen a többértelműség, például:

S kinek ő azt mondja: *kár!*
Nagy baj éri és nagy kár.
Hess, madár!
(Arany János: Vörös Rébék)

Itt az első sorbeli *kár* lehet hangutánzó szó, de lehet a boszorkány átká is. Az ambiguitás máskor meg a humor forrása, például ebben az újságcikkcímében: „Egészségügyi reform: *kasszasiker*.” A jelzett reform tehát csupán a kasszát gyarapította.

Anadiplozis vagy **reduplikáció** (latin *anadiplosis*, *reduplicatio*; a görög ’ismétlés’, illetve a latin ’kettőzés’ jelentésű szóból): az ismétlés egyik sajátos változata, a mondattani vagy verstani egység utolsó eleme a következő mondattani vagy verstani egység (rendszerint) első elemeként megismétlődik. Például:

Egy ifjúság reménye és regénye
Ott álmodik *a szőlőhegy tövén*.

A szőlőhegy tövén a régi kocsmá,
A piros abrosz és piros borok.
(Juhász Gyula: Nagyvárad)

Lefekszem. *Óh, ágyam,*
Óh, ágyam, tavaly még,
Tavaly még más voltál,
Más voltál: álom-hely,
Álom-hely, erő-kút,
Erő-kút, csók-csárda,
Csók-csárda, vidámság,
Vidámság. Mi lettél?
(Ady Endre: Az ágyam hívogat)

Stílusértékét a szavaknak az ismétléssel együtt járó ébren tartása, hangsúlyozása, valamint a szokatlanság és a váratlanosság keltette feszültség adja.

Anafora vagy **előismétlés** (latin *anaphora*; a görög ’visszahozás’ jelentésű szóból): egy vagy több szóból álló szókapcsolat ismétlődése két vagy több egymást követő tagmondat, mondat, illetve verssor vagy versszak elején. Megjelenik a mindennapi társalgásban, a reklámokban, a sajtónyelvben, a szónoki

beszédben csakúgy, mint a népköltészetben, a műköltészetben és a szépprózában. Például: „*se lát, se hall.*”

*Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.*
(Arany János: Toldi)

*Amit raktak délig, leomlott estére,
Amit raktak estig, leomlott röggelre.*
(Népballada)

*Túrd, hogy már nem vagy ember ott, csak osztályidegen.
Túrd, hogy már nem vagy ember itt, csak szám egy képletlen.*
(Márai Sándor: Halotti beszéd)

Az anaforában a megismételt elem mindig valamilyen többlettartalommal telítődik, ilyenformán a kiemelést, a fokozást is szolgálja.

Anagógé (latin *anagoge*; a görög ’felvezetés’ jelentésű szóból): bibliai képek, vallásos, misztikus jellegű jelenségek megjelenítése azért, hogy rejtett – esetenként csak a beavatottak számára érthető – célzásaival egy köznapi eseményt emelkedettebb szintre helyezzen. Például:

Eddig úgy ült szívemben a sok, rejtett harag,
mint alma magházában a négerbarna mag,
és tudtam, hogy *egy angyal kísér, kezében kard van,
mögöttem jár, vigyáz rám s megvéd, ha kell, a bajban.*
(Radnóti Miklós: Sem emlék, sem varázslat)

A vallásos hit szerint minden embernek van őrangyala, aki megvédi a bajtól, s ez a tudat a hívő embert magabiztossá teszi.

Az anagógé megjelenhet címben, például Juhász Gyula: *Az Olajfák hegyén*, Babits Mihály: *Jónás könyve*, Pilinszky János: *Harmadnapon*. Ezzel az alakzattal találkozhatunk a szépirodalmon kívül a sajtónyelvben és a szólásokban, közmondásokban is.

Anakoluthon (latin *anacoluthon*; az ’egybeácsolatlan’ jelentésű görög szóból): következetlen mondat szerkezet, lehet mondatalakzat és stílushiba. Mondatalakzat, ha az író, költő a szerves formával érzelmileg akarja teljesebbé tenni a mondanivalót, illetve élőnyelvből a stílust, például Veres Péter a *Rossz asszony* című kisregényében ezt írja: „[Bolyka] unta a vevőket – *nevetségesek a*

nyavalyások, – unta a szükséges udvariasságot.” De ez a mondat: „Kihagynám, nem irigységből, *hanem* a negyediket is” már stilisztikailag hibás, tudniillik a *hanem* kötőszó után kimaradt valami lényeges rész a mondanivalóból, jóllehet az efféle a társalgási nyelvben egyáltalán nem ritka.

Az anakoluthon elsősorban a beszélt nyelvben, illetve a szépirodalomban gyakori.

Anakronizmus (latin *anacronismus*; a görög ’időszerűtlenség’ jelentésű szóból): olyan dolgok, fogalmak nevének a használata, amelyek az ábrázolt korban még nem voltak ismeretesek. Ilyen például a tengeri emlegetése a Toldiban, minthogy ez a növény és elnevezése Nagy Lajos kora után, a XVII. században terjedt el:

Haj! be zokon esik most hallgatnom téged!
Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.
Máskor, a tűzhelynél *tengerit* morzsolva,
Ítéletnapig is elhallgattam volna.
(Arany János: Toldi)

Mikszáth Kálmán Új Zrínyiász című regényében Zrínyi Miklóst támasztja fel, hogy így mutassa be kora közéletének fonákságait.

Annomináció vagy **paronomázia** (latin *annominatio*, *paronomasia*; a latin, illetve a görög ’megnevezés’ jelentésű szóból): a szójáték egyik gyakori fajtája, hasonló hangzású, de különböző jelentésű szavak összekapcsolása. Például: *képtelen kép, felesleges feleség*.

Nagyon illő a panasz, jó lovagom, Pázmán;
Ilyen *eset* még nem *esett* magyar ember házán.
(Arany János: Pázmán lovag)

Idevehetők továbbá Kosztolányi Dezső csacsi rímei is:

Volt nők miatt egy *pár bajom*
s egy *párbajom*.
(Kosztolányi Dezső: Vallomás. Csacsi rímek)

Ez az alakzat az összehasonlítás révén elsősorban meglepetésével hat. Egyébként gyakori a sajtónyelvben, a reklámokban, a viccekben, például: „Fabulon a *bőre őre*” (Reklámszlogen).

Anticipáció vagy **prolépszis** (latin *anticipatio, prolepsis*; az 'előrevétel', illetve 'előre elfoglalás' jelentésű latin, illetve görög szóból): megelőzés, vagyis a szónok valamely ellene felhozható érvet előre megcáfol, vagy előre utal később kifejtendő állításaira. Például: „Még mielőtt azzal vádolnának, hogy Amerika-ellenes vagyok, kijelentem, hogy nem vagyok, és bizonyítom, hogy nem is lehetek. Három unokám amerikai állampolgár” (Bencze Lóránt egyik beszédéből). A szónok ezúttal a lehetséges ellenérvet előre megcáfolta.

Ez az alakzat gyakori a szónoki beszédben, a kritikákban, a tanulmányokban.

Antiklimax (latin *anticlimax*; a görög eredetű 'létra', 'lépcső' jelentésű szóból): a fokozás ellentéte, amelyben a szavak – értelmi vagy érzelmi síkon – csökkenő tendenciát mutatnak. Például Petőfi Sándor egyik versében ezt írja:

Nyugodt már kebelem. Fájdalmam szélvésze
Kitombolt, elzúgott, megszűnt, elenyésze.
(Petőfi Sándor: Messze vándoroltam)

A szépirodalmon kívül előfordul a publicisztikában, a társalgási nyelvben és még a szólásokban is, például „*se inge, se gallérja*” 'semmi köze hozzá'. Stílusértékét a csökkenés és a mögötte lévő kép adja.

Antitézis vagy **ellentét** (görög *antithesis*; a magyar név a hasonló jelentésű görög szóból): ellentétes értelmű szavak, kifejezések, mondatok – köztük tagmondatok –, szövegrészetek, szövegek szembeállítás a mondanivaló kiemelése céljából. Stílushatását az is adja, hogy tudatunknak gyorsan kell egyik végtelből a másikba váltania. Például:

Megbűnhötte már e nép
A multat s jövődőt!
(Kölcsey Ferenc: Himnusz)

Csontom *ős* csont, de vérem *új* nedv,
az tanít *sírni* és *nevetni*.
(Babits Mihály: Éhszomj)

Mondatszinten:

A halottak is eszembe jutnak, pedig
sohase gondolok rájuk.
(József Attila: Rossz volt, elszéledt szívemből)

A szónoki beszédnek szintén elmaradhatatlan tartozéka az antitézis:

Ezt akartam kérni, de Önök felállottak; s én – leborulok a nemzet nagysága előtt.

(Kossuth Lajos 1848. július 11-i beszédéből)

A költők gyakran ellentétre építik fel egész mondanivalójukat. Különösen jellemző ez – már egyéniségénél fogva is – Petőfi Sándorra (Palota és kunyhó, A kutyák dala, A farkasok dala, Homér és Oszián, Két vándor stb.) és Ady Endrére (Havasok és Riviéra, Fölszállott a páva stb.). Korábban, különösen a romantikus kor lelkesült törekvéseinek a megérettetésében, elsősorban Kölcsey Ferenc és Vörösmarty Mihály stílusában jutott az ellentét, az ellentétes szerkesztésmód nagy szerephez. Ez az alakzat egyébként megtalálható a költészetben, a prózában, a szónoki beszédben, a tudományos stílusban, a sajtónyelvben és mindennapi beszédünkben is.

Antonímia (a görög 'ellentétes megnevezés' jelentésű szóból): ellentétes értelműség, olyan szavak kapcsolata, amelyek alakilag többnyire különbözőek, de amelyekhez szimmetrikusan szemben álló, ellentétes jelentés kötődik. Például: *jó-rossz*, *abszolút-relatív*, *él-hal*, *jön-megy*. Egy-egy szónak annyi antonimája van, ahány jelentése. Az ellentétes értelmű szavak stílushatása a szimmetrikusan ellentétes két jelentés különbségének hirtelen felfedezéséből adódik. Ezt felhasználja a köznyelv (pl. „*Hosszú haj, rövid ész*”, közmondás) és a költői stílus is, például:

Egy ezredévi szenvedés

Kér *éltet* vagy *halált*!

(Vörösmarty Mihály: Szózat)

Az én *díszem* a teljes *dísztelenség*.

(Áprily Lajos: Dísztelenül)

Antonómázia (a görög 'másként való megnevezés' jelentésű szóból): olyan szóalakzat, amelyben leggyakrabban tulajdonnevet közzóval vagy körülírással helyettesítünk. Például: *a törökverő* (azaz Hunyadi János), *a legnagyobb magyar* (vagyis Széchenyi István), *a magyar tenger* (azaz a Balaton), *a nagy palóc* (vagyis Mikszáth Kálmán). Stílusértékét a megjelölt személy vagy tárgy fő tulajdonságának a kiemelése és a mögötte rendszerint megjelenő kép adja.

Apokopé (latin *apocope*; a görög 'elvágas' jelentésű szóból): egy vagy több szóvégi hang vagy szótag elhagyása. Például: *olyan* > *oly*, *hiszen* > *hisz*. A

szépirodalomban a beszélt nyelvi jelleg érzékeltetésére, illetve verstani okokból fordul elő.

Megyen a királyné,
Megyen a templomba;
Szép virágok, deli szüzek
Mind követik *nyomba*.
(Arany János: Zács Klára)

Mire az éj minden ízükre *ráj'* ront,
Kertek alól eljő értük a fájront.
(Parti Nagy Lajos: Csalogányok)

Aposziopézis (latin *reticentia*; a magyar név a görög 'elhallgat, megnémul' jelentésű igéből): a mondatok szándékos félbeszakítása, a mondanivaló lényeges részének elhallgatása. Vagy azt érzékelteti, hogy nem akarjuk folytatni mondanivalónkat, mert az elhallgatott rész úgyis világos a hallgató, az olvasó előtt, vagy éppen rájuk bízunk a gondolat folytatását, illetőleg azt is jelezheti, hogy valaminek az elmondása kellemetlen, vagy egyszerűen valamilyen oknál fogva szavainkat nem tudjuk folytatni. Az elhallgatásnak van olyan változata, amikor a beszélő mintegy elharapja a (gyakran illetlen) szót, s hogy szépítse a dolgot, mással folytatja. Végül elhallgatás az olyan betűszó is, amely eufemisztikus, enyhítő céllal jött létre. Ennek az alakzatnak a stílushatása az általa okozott lelki feszültséggel magyarázható, s ehhez járul tömörítő jellege. Eszköze rendszerint grafikai (...) vagy valamilyen szokásos kifejezés, például „nem mondom ki”.

Kendő bizony az árnyéka!
Mert olyat mondok, hogy még a...
(Arany János: A fülemüle)

Lelke gyűlölségén erőt vesz valami,
Valami – *nem tudom én azt kimondani*.
(Arany János: Toldi)

Egyéb példák: *WC; tbc|tébécé* (köznapi nyelv).

Aposztrófé (latin *aversio*; a magyar név a görög 'elfordulás' jelentésű szóból): megszólítás, amelyben a beszélő (a költő, a szónok, az író) hirtelen elfordulva hallgatóságától, máshoz fordul azt megszólítva. Főként a felkiáltó, a felszólító és parancsoló, valamint a kérdő mondatokba beépülő alakzat, amellyel az író bevon valakit a beszélgetésbe, vagy gyakran tárgyak, elvont dolgok megszemélyesítésével kapcsolatban érzésének magasabb fokát érzékelteti, és

ugyanakkor az úgynevezett kapcsolattartó funkció erősítésével közvetlenebb hangot teremt, személyesebbé teszi a nyelvet. Az érzés intenzitását a megszólításban szereplő indulatszók csak fokozzák.

Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És *szabadság*, te vagy lelkem istensége!
(Petőfi Sándor: A csárda romjai)

Százezernyi parittyás Dávid
Készül bízón, dalolva rátok:
Ejh, jó urak, dicső urak,
Ilyen gyávák a Góliátok?
(Ady Endre: A Hadak Útja)

Ez az alakzat gyakori a beszélgetős műsorokban, például a sportközvetítésekben: „Gyurta Dániel negyediknek fordul..., *gyerünk Danikám*, meglesz ez.” (Olimpiai közvetítés, 2004. augusztus 18.)

Archaizmus (latin *archaismus*; a görög ’régies szólásmód’ jelentésű szóból): olyan elavult vagy elavulóban lévő szó, kifejezés, nyelvtani jelenség, amely alkalmas régebbi korok hangulatának a felkeltésére, illetve bizonyos ünnepélyesség megérettetésére.

Megkülönböztetünk fogalmi archaizmusokat (ezek a velük jelölt fogalommal együtt kikoptak a használatból), például *dénár*, *tárnokmester*, *széket ül* ’ítélkezik’. Vannak jelentésbeli archaizmusok, ezeket a maitól eltérő, régi jelentésükben használjuk, például *marha* ’kincs, vagyontárgy’, *rengő* ’bölcső’. Végül a formai archaizmusok olyan szavak és szerkezetek, amelyek különböző okokból régiessé váltak, például *mondá*, *lőn*, *elhulltanak*. A régies helyesírás, elavult íráskép is eszköze lehet az archaizálásnak, például „Mikippen az Carneval *nagi* pompával *Kapos Várott* be menvén, *holoth* is ebidöl vala...” (Csokonai: Dorottya, az első könyv *Summaya*).

Ezen alakzatok felhasználását tekintve beszélhetünk természetes archaizmusokról (ilyenek például történelmi tárgyú munkákban az idézett korban használatos eszközök, fogalmak megnevezései) és művészi archaizmusokról, ha az író, költő korfestésre (események, személyek, környezet reális ábrázolására) vagy jellemzésre alkalmazza a jelzett jelenségeket. Például:

A vár *piacára* ezüstöt, aranyt,
Sok nagybecsű *marhát* máglyába kihordat;
(Arany János: Szondi két apródja)

Milyen szépen *megbír* a törökkel [Bethlen Gábor] és *mért?* Úrrá teszik aranyai és úrrá a szép ígéretet. Most vannak az élen az ő ifjúkori barátai. Egyik *kajmekám*, a másik *defterdár*, a különbek mind *basák* és *dívánülő vezírek*.

(Móricz Zsigmond: A nap árnyéka. Erdély-trilógia)

Archaikus hatásúak a tájszavak és a grammatikai változatok, amelyek egyidejűleg régi és népi stílushatást eredményeznek:

Aszú a nyár... Anyám elzokogja,
hogy a zab és a *tengeri* kiégett.
Magában ő csak ezt síratja,
aztán indul, karján a *szakajtó*,
S ahogy belép a *pítvarba*,
utána lágyan muzsikál az ajtó.

(Sinka István: Szalontán egy ajtó muzsikál)

Aszindeton (latin *asyndeton*; a görög 'összekötés nélküli' jelentésű szóból): kötőszóelhagyás, a szavak, illetve a mondatok közötti viszonyt jelző kötőszók elmaradása, amely feszültséget kelt azáltal, hogy valójában nehezebben értelmezhetővé teszi a szöveget, illetve különböző stílushatást kelt.

Kifejezhet bizonyos élénkséget, dinamizmust:

Egy vége szúr, más vége üt,
Tör, zúz, seper, dönt mindenütt.

(Arany János: Keveháza)

Erősítheti a mondanivaló tartalmi, érzelmi hatását:

Hívta, nem jött, elrabolta.

(Népballada)

Kiemelheti annak a (főként mellék-) mondatnak a mondanivalóját, amely elől a kötőszó elmarad:

„Add, óh Uram, ki vagy, vagy nem vagy,
Rossz hátam alá karod:
Úgy emelj el innen magadhoz,
Ne lássanak a magyarok.”

(Ady Endre: Csokonai Vitéz Mihály)

Averzió (latin *aversio*; az 'elfordít, eltérít' jelentésű latin szóból): a beszélő, író elfordulása eredeti partnerétől valamilyen erősebb érzelem jelzésére, de idetartozik a témaváltás, valamint az ajánlás, a prologus, a belső monológ, az epilógus is. Az averzióra vessző, gondolatjel, más betűtípus, új bekezdés stb. hívja fel a figyelmet. Például:

Hátha annak, aki szomjuhozza vérit,
Mint a farkasoknak most, megadná bérit?
Vagy talán emberben tartósabb a pára,
És azért nincs Györgynek végső éjszakája?

...*Állj meg, állj meg, Toldi! gyilkos a szándékom,
Jaj ne vess bosszúdnak véres martalékot.*
(Arany János: Toldi)

Nem mondhatok mást magának, Ágnes – *szólíthatom ugye
Ágnesnek* – csak azt, hogy így volt jó.
(Interjúrészlet)

Azonos alakú szavak (latin *homonima*; a görög 'hasonló, azonos' és a 'név' jelentésű elemekből): azonos hangalakú, de egymástól független jelentésű szavak. Alaki szempontból vannak:

1. szótári homonimák (pl. *mer* 'bátorkodik' és 'merít'), ezek esetében a szótári alak teljesen azonos;
2. nyelvtani homonimák (pl. *férj*: a *férj* főnév alanyesete és a *fér* ige felszólító módjának egyes szám második személyű alakja), ezek különböző szóelemekből álló morfémaszerkezetek alaki egybeesései;
3. kiejtési homonimák (pl. *szablya* ~ *szabja*), ezek esetében az íráskép tér el egymástól, de a hangzás azonos. Hangsúlyeltolódáson alapulnak az ilyenek: „Amit ő ír, az nem *irodalom*, csak afféle *iroda-lom*.” Vagy nyaralók ilyen feliratai: „*Megkoplaltalak; Loptalak*”.

A homonimák alkalmasak tiszta rím létrehozására is, például:

a füst, a hó, a lárma *nő*,
a férfi sok, de több a *nő*,
(Kosztolányi Dezső: Budapest)

Felhasználják aztán a szójátékokban, például: „Egy *lett* [csapat] is bajnok *lett*.” Lehet továbbá tréfának, humornak az eszköze, például: „Várj csak sorodra. A budai *vár* is *vár*, pedig már mióta *vár*.”

B

Barokk (a portugál *barocco* 'szabálytalan alakú gyöngy' jelentésű kifejezésből olasz és francia vagy német közvetítéssel): a XVII. és XVIII. században uralkodó, a reneszánszt felváltó művészeti – elsősorban képzőművészeti – korstílus. Az addigi, klasszikusan kiegyensúlyozott és harmonikus kifejezőmódot a szenvedélyesség, a pátosz váltja fel. A reneszánsz monumentalitása megmarad, de a nagy méretek és arányok nyugalma, áttekinthetősége helyébe a mozgalmasság, bonyolultság lép. A barokk stílust a képzeletnek és a formáknak a változatos gazdagsága, a vonalak mozgalmas lendülete, a díszítőelemek halmozása, sőt túlburjánzása, bizonyos festőiség, továbbá a formai elemeknek a tartalmi mondanivaló fölé emelése, bizonyos színpadiasság, gyakran mesterkélttség jellemzi.

Az irodalmi barokkban a monumentalitás a nagyszabású szerkezetekben (hatalmas eposzok és drámák íródnak ebben a stílusban), a részletesen megrajzolt képekben, továbbá a hosszú, művészien megszerkesztett körmondatokban stb. jelentkezik. A barokk irodalmi alkotásokra is jellemző a pátosz, a festői erejű stíluselemek (szavak, szóképek, jelzők stb.), az allegorikus ábrázolásmód kedvelése, valamint – különösen a késő barokkra – az öncélú díszítőelemek halmozása (cikornyás címek, üres, mesterkéltné kifejezőmód), általában a dagályos stílus.

A barokk fő képviselői a világirodalomban: John Milton, Friedrich Gottlieb Klopstock, Torquato Tasso stb.; a magyar irodalomban: Zrínyi Miklós, Pázmány Péter, Gyöngyösi István. Zrínyi például így írja le eposzában Delimán harcát:

Így monda s kezével megrázá nagy dárdát,
Neveli magában hatalmas haragját.
Amphiteáthrumban így láthattál bikát,
Az ki a fővényben köszörüli szarvát,

Mely kapál csarnokon s fúja az fővenyet,
Látván maga előtt kevély ellenséget,
És előbb próbálja fában nagy erejét,
Hogysem ellenségre kivigye fegyverét.
(Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem)

Biedermeier (két XIX. századi német költő *Biedermaier* álnévéből): a francia forradalom után, a XIX. század első felében kialakult művészeti stílusirányzat. A klasszikus formáktól és a romantikus pátosztól való visszahúzódás, továbbá a polgári nyugalom felé való menekülés és a kisigényűség hozta létre. Ilyenformán a kispolgári ízlésnek megfelelően kényelmi szempontok érvényesítése, családias hangulat, bizonyos egyszerűségekre való törekvés jellemzi. A biedermeier elsősorban képző- és iparművészeti stílust jelent. Az irodalomban nem is igen tekinthető tudatos irányzatnak, nemigen lehet tehát biedermeier költőkről és írókról beszélni, csupán a műveikben jelentkező biedermeier vonásokról. Ilyeneket találunk például a német Chamisso dalaiban, az angol Dickens regényeiben, nálunk Kisfaludy Sándor Himfy dalaiban, Kisfaludy Károly vígjátékaiban, Petőfi Sándornak a Szerelem gyöngyei című versciklusában, de főként a korabeli irodalmi folyóiratoknak ma már szinte ismeretlen költőktől származó írásaiban. A biedermeier stílusra mind a témaválasztást, mind az alkalmazott stíluselemeket illetően az említett idilli, családias hangulat, egyszerűség a jellemző. Például:

Gyűlöljön bár sok finnyás orr,
Édes pipám! tégedet,
Hű vitézed én mindenkor
Pártul fogom ügyedet.
Te vagy éltem kísérője,
Egészségem hévmérője,
S játszi bodor füstöddel
Búmat vígan úzod el.

(Kisfaludy Károly: Pipadal)

Cs

Csoportnyelv, szaknyelv: valamely nyelvnek egyes társadalmi csoportokon, továbbá foglalkozási és tudományágakon belül kialakult és a köznyelvtől jobbra csak szókincsének egy részében eltérő változata. Beszélhetünk diáknyelvről, katonanyelvről, bányásznyelvről, továbbá a nyomdászok, az orvosok stb. nyelvéről. Diáknyelvi szavak például: *puska, ballagás, bifláz, lyukasóra* (a diáknyelvről lásd külön is); a nyomdászati nyelvből: *korrektúra, petit, kurzív*. Egy-egy szakma eltérő szóanyagát, azaz szakszavait összefoglalóan szakszókincsnek, s a szakmák nyelvét szaknyelvnek nevezzük. A szakszó betöltött szerepe szerint lehet műszó, azaz valamely szakma vagy tudomány pontosan meghatározott sajátos fogalmainak, tárgyainak, szerszámainak, cselekvéseinek az egyértelmű és állandó jellegű megnevezése, például: *vágat, akna, jövesztés; jelző, tárgy, képző; szellőző akna, főnévi igenév* stb. (e két utóbbi már úgynevezett műkifejezés). A szakszók között vannak olyan köznyelvi szavak is, amelyek a szakmai nyelvben – sajátos jelentéssel – ugyanazt a szerepet töltik be, mint a műszó, például: *ablak* 'szabadon hagyott nyílás a kötésen', *váltó* (az atlétikában), *szöglet* (a labdarúgásban). Ha a szakszavak szakszövegben fordulnak elő, stilisztikailag rendszerint közömbösek. Ellenben ha más szövegbe kerülnek, akkor már hangulattal-érzelemmel telítődnek. A szépirodalmi stílus például felhasználhatja a csoportnyelvi szavakat az illető környezet hangulatának felidézésére:

*Diligenter frequentáltam
Iskoláim egykoron,
Secundába ponált mégis
Sok számár professorom.*
(Petőfi Sándor: Deák pályám)

Csoportnyelvi szavakkal élhet továbbá az író személyek, munkakörülmények reális ábrázolására, például:

Na gyerünk *heppányra*. A vasalt végű emelőruddal aztán megemeltük...
(Veres Péter: Pályamunkások)

D

Dadaizmus (valószínűleg a francia *dada* 'falovacska' szóból): az 1910-es évek közepe táján létrejött szélsőséges – jobbára képzőművészeti – stílusirányzat, amely az első világháború szenvedései és céltalansága közepette hirdette a mindenből való kiábrándulást, minden elv, rend és szabály értelmetlenségét, a teljes nihilizmust – formában, tartalomban egyaránt, s feladatul tűzte ki a régi művészeti ideáloknak, sőt az egész civilizációnak a kigúnyolását. A képzőművészetben a színek, vonalak kuszaságával, az irodalomban a primitív, sokszor logikai kapocs nélküli asszociációkkal, értelmetlen, csak hanghatásokra támaszkodó szavak felsorakoztatásával fejezték ki mondanivalójukat a dadaisták. A mozgalom nagy jelentőségre nem tudott szert tenni. 1922 után egyre jobban háttérbe szorult. Fő képviselői: Tristan Tzara, Hans Arp, Jean Cocteau. A magyar irodalomban a dadaizmus nemigen talált követőkre, mindamellett Kassák Lajos képeiben, képverseiben ott a hatása, és a Ma című folyóiratban találhatóak rá példák.

Dagály, dagályos stílus (latin *magniloquentia*, *grandiloquentia* 'nagyhangú, látszólag pompázó beszéd, előadásmód'): túlzó, erőltetett, mondvascinált és szükségtelen szókép, díszes kifejezés, illetve az ilyen elemekkel zsúfolt stílus.

Ilyen stílusú például Császár Ferencnek Tihany ostroma című operájából (1845) a következő hősszerelmi áradozás:

Olyan ő, mint rózsabimbó,
Melyet esti szél fűrészt...

Ezzel a stílussal – mint a humor eszközével – gúnyolja ki Petőfi Sándor az eposzi sajátságokat:

E látványra szívet,
A tiszta szerelmű szívet,
Pokolbeli kinnak
Százharminchatezer bicskája
Hasitotta keresztül
S fölgyujtá agyvelejét
A haragnak cintmasinája legott.
(Petőfi Sándor: A helység kalapácsa)

Diafora (latin *diaphora*; az 'átvitel' jelentésű görög szóból): jelentésmódosító ismétlés, a látszólag változatlanul visszatérő szó jelentése módosul. A stílushatást az így keletkező feszültség adja. Például:

Be *szép* ilyenkor a *szép*,
(Ady Endre: A Jelen hajóján)

Csak *sast* nemzenek a *sasok*,
S nem szül gyáva nyulat Nubia párduca.
(Berzsenyi Dániel: A felkölt nemességhez)

Diáknyelv: a diákok beszédmódja, csoportnyelve, amely a köznyelvtől az iskolai és általában a diákélet fogalmainak sajátos elnevezésében és a szleng használatában különbözik. Kedveli a tréfás, úgynevezett játszi szóképzést és szóróvidítést, a humoros szóképeket, bizonyos idegen nyelvi (főleg latin, német, angol) és szlengelemeket, de köznyelvi szavak is gyakran kapnak benne sajátos, sokszor metaforikus csoportnyelvi jelentést. Például: *suli*, *diri*, *szekunda*, *bizti* (biztosan), *bliccel*, *gólya*, *bagoly* (elsőéves teológus), *okosulda* (iskola), *kóter* (kollégium), *elnyomók* (tanárok), *rabváltás* (felelés), *libatórium* (leányiskola), *omnibusz* (mindenesfüzet), *agvilag zokni* (buta), *burkol* (eszik).

A diáknyelvi szavak stílushatását tréfás létrejöttükön, alakjukon kívül környezetfelidézésként adják. A főként ifjúsági szépirodalom szívesen használja fel őket a reális ábrázolás eszközeként. Például J. D. Salinger *Zabhegyező* című művében a főhős így kezdi bemutatkozását:

Hát ha tényleg kíváncsi vagy rá, először biztos azt szeretnéd tudni, hogy hol születtem, meg hogy milyen volt az én egész tetű gyermekkorom, meg hogy mik voltak a szüleim, mielőtt beszereztek engem, meg minden, szóval hogy egy ilyen Copperfield Dávid-féle marhaságot adjak le, de ehhez nincs kedvem. Először is unom ezt a témát, másodsor a szüleimet sorba megütné a gutman, ha nagyon mélyre találnék túrni a dologban... csak azt akarom elmondani, hogyan zsongtam be tavaly karácsony táján...

(J. D. Salinger: *Zabhegyező*. Gyepes Judit fordítása)

Dierézis (latin *diaeresis*; a görög 'szétválasztás' jelentésű szóból): egy szótagnak két szótagra bontása vagy egy szótagú szónak két szótagúvá tétele. Például a régi *tész*, *lész* igealak *teszesz*, *leszen* formában jelentkezik. A dierézisnek lehet metrikai célja, ilyenkor ünnepélyesebbé is teheti a verssort, és lelassíthatja a ritmust:

Mikor látlak, mikor látlak, rózsám?
Mikor *leszesz* megint közel hozzám?
(Petőfi Sándor: Ha én kedvesemről gondolkodom...)

Digresszió (latin *digressio*; az 'eltávozik' jelentésű latin igéből): kitérő, elfordulás a tárgytól. Gyakori alakzat a szónoki beszédben, az epikai művekben, de a társalgásban is. Például:

Nem tagadhatja senki: ahogy a magyarság a magáért s a másokért vállalt forradalmaiban mindig kezdeményező volt, kezdeményező maradt a ránk köszönő új korszakban is, a '90-es évek elején [itt kezdődik a digresszió]. *Emlékszem, hogy reménykedtünk négy esztendővel ezelőtt decemberben és januárban! Tél volt, boldog tél, rohantunk könnyű- és segélyszállító autókkal Temesvárra, Marosvásárhelyre, Csíksomlyóra, Bákóba, s azt hittük: a berlini fal után a bukaresti fal is leomlik, s a törmelékeket eltüntetve Erdély második aranykora majd újra eljőhet...*

(Csoóri Sándor: Tizenkét szívdobbanás 1994. Tenger és diólevél)

Sokszor él ezzel az alakzattal Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, továbbá Esterházy Péter például a *Harmonia caelestis* című regényében.

Distinkció (latin *distinctio*; a 'megkülönböztetés' jelentésű latin szóból) – ugyanannak a szónak a visszatérése a szó jelentésének pozitív vagy negatív jegyeit kiemelő hangsúllyal. Például:

Ha *férfi* vagy, légy *férfi*
(Petőfi Sándor: Ha férfi vagy, légy férfi...)

De már oly messze minden, mi volt, és mi voltam:
A *Hold*-utcában élek s úgy élek mint a *hold*ban.
(Vas István: Hold utca)

Diszjunkció (latin *disiunctio*; a 'szétválasztás' jelentésű latin szóból): különböző, rokon értelmű igék használata két vagy több hasonló szerkezetű tagmondat elején vagy végén. Például:

Mennyi öröm zúg
És mind a másé,
Mennyi arany cseng

És mind a másé,

(Ady Endre: Sóhajtás a hajnalban)

Kerek egy órája van, hogy mosdik, *keféli csizmáját, fésüli fejét és babrálja magát* kicsi Móka.

(Tamási Áron: A legényfa kivirágzik)

Dubitáció (latin *dubitatio*; a latin 'kétkelkedik' jelentésű ige származéka): színlelt kétkelkedés kijelentő vagy kérdő formájú megfogalmazása. Célja: még jobban felkelteni az érdeklődést a jelzett mondanivaló iránt. Például:

Vajjon lehet-e jobbra várni?

Szemünk és lelkünk fáj bele,

Vajjon fölébred valahára

A szolga-népek Bábaele?

(Ady Endre: Magyar jakobinus dala)

Avagy felettünk nem hazud az ég,

Boltta simulva, melynek színe kék?

A támadónak burka nem hazud?

S fejünk felett, min jár, nem ál az ut?

A csillagok hullása nem csaló?

Távol hegy, erdő kék színe való?

(Arany János: Vojtina Ars poétikája)

E, É

Egyéni stílus: egyrészt azoknak a nyelvi-stilisztikai eszközöknek az összessége, amelyeket az író a közös nyelvből kiválaszt, és egyéniségének, valamint művészi céljának megfelelően felhasznál, másrészt amelyeket a maga nyelvteremtő erejével létrehoz. Az írók, költők is a közös nyelv eszközeiből válogatnak, s az így kapott anyagot használják fel, illetve alakítják hagyományos vagy újszerű módon. Viszont a kiváló tudósokkal és publicistákkal együtt kiemelkedő szerepet játszanak az irodalmi és köznyelv, valamint a stílusrétegek és stílusárnyalatok kifejezőképességének a gazdagításában és fejlesztésében. Például Ady Endre alkotása az *ellovak* szó az alábbi versben:

Lovamra patkót senki nem veret,
Be szerencse, hogy senki sem szeret:
Kocogok, lógok követlen uton
S hogy merre megyek, nem nagyon tudom.

S a rossz uton, mert minden *ellovak*,
Felüti néha fejét a lovam
És megkérdi, míg szép feje kigyúl:
Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?
(Ady Endre: A ló kérdez)

Az egyéni stílus harmadik összetevője az úgynevezett intertextualitás, vagyis az a jelenség, amikor valamely szöveg valamely részlete, stílusesszövege változatlanul vagy kisebb-nagyobb átalakítással beépül egy másik szövegbe, és ezt a szerző vagy jelzi valamilyen módon, vagy nem.

Egyszerű mondat: az egyszerűbb, kevésbé bonyolult tudattartalom, lelkiállapot kifejezője, szemben az összetettebb tudattartalom kifejezésére szolgáló összetett mondattal.

Az egyszerű mondat stílushatása, hangulata különböző lehet a kifejezett gondolati tartalomtól és az e tartalom kifejezésére használt szavak jelentésétől, érzelmi hatásától függően. A rövid egyszerű mondatok például fokozhatják a drámaiság érzését:

...Készen az ebéd; jól laknak; a hintó

Ott terem. – Egy pillanat alatt kin vagyunk az erdőn.
A fejszések is ott vagynak már. – Járja az úrral
A roppant tölgyest Matyi, és vágatja ha szép fát
Sejt meg.

(Fazekas Mihály: Lúdas Matyi)

Kifejezhetik aztán pillanatnyi, tűnő benyomások egymásutánját:

Látom Etelka nénit. Hallom. A
hangja mint üvegharang. Nagy haja
ábrándosan koszorúzta fejét.

(Szabó Lőrinc: Tücsökzene)

Megéreztetnek bizonyos kedélyállapotot, például izgatottságot:

Ezzel eltávozott. Apafi nem maradhatott szobájában. Ki kellett
jönnie a friss levegőre. Valami agyon akarta fojtani odabent, oly
nyomasztó volt a lég vagy talán a lélek? Kijött a tornácra...

(Jókai Mór: Erdély aranykora)

Felhasználási lehetőségeit még sorolhatnánk tovább.

Ektázis (latin *ectasis*; a görög 'kinyújtás, megnyújtás' jelentésű szóból): a szótag
megnyújtása (rövid helyett) hosszú magánhangzó szerepeltetésével.

Kifejezhet erős érzelmet:

Távol *harmónikák* hittak rivón
S a fenyvesek fölé ragyogva szálla
Aranyszárnyán a roppant *Orión*.

(Tóth Árpád: Az árnyból szőtt lélek)

Megéreztetet tréfás hangulatot:

s hogyha bekerül akárki,
Kész a lakzi, *kártyapárti*.

(Kosztolányi Dezső: Budai idill)

Érzelemkifejezés a szerepe a mindennapi beszédben is: „*Jaaaj! Mááár itt is
hagysz?!*”

Ekthlipszis (latin *ecthlipsis*; a görög 'kihagyás' jelentésű szóból): tágabb értelemben a szó valamelyik hangjának, szűkebb értelemben a szóvégi magánhangzónak a kiesését jelenti magánhangzóval kezdődő szó előtt. Például:

Roskadófélben van a ház,
Hámlik le a vakolat,
S a szél egy darab földel
Már *tudj'isten* hol szalad;
(Petőfi Sándor: Pató Pál úr)

A szóvégi magánhangzó elmaradásának verstani oka is lehet:

Eszembe jutottál, édesem,
És most már úgy tetszik énnekem,
Mintha itten a *szomszédomba'*
Fülemile-madár szólana,
S mintha virágok közt ballagnék,
S csupamerő csillag *voln'* az ég!
(Petőfi Sándor: Pusztá föld ez, ahol most járok...)

Elízió (latin *elisio*; a 'kivetés' jelentésű latin szóból): elhagyáson alapuló hangalakzat, hangok vagy szótagok elhagyása a hangúr megszüntetése érdekében vagy verstani indíttatásra. Létrejöhethet az izgatottság jelzésére vagy verstani okokból. Például:

...*De 'szen* jól van! kiheverem
Én e bajt,
S visszakapja még a kölcsönt,
Vissza majd.
(Petőfi Sándor: Szeget szeggel)

Ne bántsatok, jó *pajtásim*, nem vagyok az oka,
Szeretőm egy barna legény, nem hagyom el soha.
(Népdal, Vargyas Lajos gyűjtése)

Ellipszis (latin *ellipsis*; a görög 'kihagyás' jelentésű szóból): olyan mondatrészek, kifejezések elhagyása, amelyek a szövegösszefüggés, illetve a beszédhelyzet alapján kikövetkeztethetők. Mivel leggyakrabban felindult lelkiállapot kifejezője, gyakori a balladákban és a drámákban. Például:

Állata őrzeni négy alabárdost:

„Lélek ez ajtón *se' be, se' ki!*...”
(Arany János: Tetemre hívás)

[A példa kiegészítve: ne jöjjön be és ne menjen ki.]
Eszköze lehet az ellipszis a tömörítésnek is, például impresszionista versekben:

Augusztus. Alkonyat. Körül
Ajultan piheg a világ.
(Tóth Árpád: Illatlavinák alatt)

A hétköznapi beszédben az ellipszis nem csak stíluseszközként kap szerepet. A beszélt nyelv gazdaságossága miatt ellipsziszre épül számos köszönés: *Jó reggelt!, Adjon Isten!, Szia!*; továbbá udvariassági megnyilatkozás: *Elnézést!, Szabad?*, valamint az olyan mondatértékű szavak, mint az *Igen, Persze, Természetesen*.

Emfatikum (latin *emphaticum*; a görög 'kiemelés' jelentésű szó származéka): az élőbeszéd sajátos, szavaknak, szókapcsolatoknak nagyobb nyomatékkal való kiemelése. A leggyakoribb nyelvi eszközei:

1. a szókezdet erős artikulációja: *Disznóság!, Marha!*;
2. a hangsúlyos, esetleg a hangsúlytalan helyzetben lévő magánhangzó artikulációjának lejjebb tolódása alacsonyabb nyelvállás felé: *Egen!* 'igen', *Barzasztó!* 'borzasztó';
3. a hangsúlyos szótag magán- vagy mássalhangzójának erős nyúlása: *naagy, hihhetetlen*;
4. a hangsúly vagy hangmagassági pont erejének növekedése: *átkozott* (igen erős hangsúllyal);
5. erős nyomaték valamelyik mellékhangsúlyos szótagon: *rette-netes dolog ez!*;
6. a mondat minden mellékhangsúlyos, azaz páratlan számú szótagjának hangsúlyozása: *•Mit csi-náljak, •Uram-isten!*

Emfázis (latin *emphasis*; a görög 'megjelölés' jelentésű szóból): egy szó jelentésének értékítélettel kiegészített leszűkítése. A szó alapjelentésben való használatát gyakran követi az emfázisként való megjelenés. A következő szövegben például pozitív értékelést kap:

Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk,
de mi férfiak *férfiak* maradjunk
és *nők* a nők – szabadok, kedvesek
s mind *ember*, mert az egyre kevesebb...
(József Attila: Thomas Mann üdvözlése)

Enallagé (latin *enallage adiectivi*; a görög 'felcserélés' jelentésű szóból): jelzőcsere, a jelző elcsúsztatása a mondatban a nagyobb hatás kedvéért az elől a szó elől, amelyre valójában vonatkozik. Például: „...a hold *ábrándos* ezüstje dereng fölöttünk...” (Jókai Mór: És mégis mozog a föld) [valójában az „ábrándos hold ezüstje”]; „...a lötlőlábú madár, amely nem képes leszállni, ... hallatja *sebesült* hangját...” (Sütő András: Napló) [azaz „sebesült madár a hangját”].

Enigma (latin *aenigma*; a görög 'rejtélyesen szól' jelentésű elemből): talány, rejtély formájában megfogalmazott gondolat irodalmi művekben, népköltészeti alkotásokban, mindennapi szövegekben. A rejtett közlemény megfejtése adja a stílusértéket. Például:

...feladta a király találós meséjét, mely szólott ekképpen:
*Keresi az olyant, de meg nem találja,
Ha meg nem találja, anyja vére bánja.*
(Benedek Elek: A találós mese)

Enigmát tartalmaz továbbá Balassi Bálint Bimbóban maradt vers és Zelk Zoltán Tűzből mentett hegedű című költeménye, valamint Weöres Sándor számos egysoros és egyszavas verse.

Enigmát rejtő szólás például a *baj van az emeleten*, vagyis az illető nem normális. Valójában idetartoznak a találós kérdések is.

Enjambement (a francia 'átlép' jelentésű igéből): átlépés, a mondat átlépése egyik verssorból a következőbe, úgy, hogy a sorvég nyelvtani szerkezetet szakít ketté. Stílushatása a sorégségnek, illetve az értelmi, a nyelvtani és a ritmusegységnek a megbontásából, és így az új sorba átkerülő elem hangsúlyossá válásából, valamint a szokatlanságból adódik.

Aszerint, hogy az áthajlás mennyire összetartozó szavakat szakít el egymástól, megkülönböztetünk tompa és éles áthajlásokat.

Tompá áthajlás található például Juhász Gyula versében:

Az öreg gazda ül a ház előtt,
.....
Pipál, nem moccan. Az idő is áll
Egy pillantásra, ha meglátja őt.
(Juhász Gyula: Szakállszárító)

Éles áthajlás van viszont a következőkben:

mindennapi kenyerünket *add*

meg nekünk ma.
(Babits Mihály: Miatyánk)

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani!
(József Attila: Születésnapomra)

Ha az áthajló mondat a következő versszak első sorában folytatódik, szakaszáthajlásról beszélünk, például Bella István versében:

Így lett, hogy tegnap hét után,
„tizenkilenc óra után”
– ahogy azt a mai lapok
írták „rémhírtől harsogott

minden tévé és rádió.”
S: „Riadó! Riadó! Riadó!”
Mert öt perccel este után
fölkelt a Nap, itt, Pest-Budán

újra, a Gellért-hegy mögött
jött visszafelé, dűnnyögött,
dudorászott is valamit,
bajsza alatt, ő tudja mit.
(Bella István: Egy nap: két nap)

A költői enjambement kifejezhet nyomatékosítást, különféle érzelmeket, fiziológiai folyamatokat, és ábrázolhat – közvetve – fizikai jelenségeket is.

A szerelem heves érzése szólal meg Szabó Lőrinc következő versrészletében:

Képzelt képzeleteddel képzelem,
hogy együtt vagyunk: az enyém kevés
volna, magában, míg így, szüntelen
kettőződve, mint tündér repesés
hoz-visz-cserél s egyszerre két helyen
egymásba zárva tart a szerelem.
(Szabó Lőrinc: A huszonhatodik év)

A részeg ember el-elhalkuló beszédét jelzi Petőfi Sándor verse:

Ing a lábam, a nyelvem meg
Elakad –
Torkom a thermopyléi
Szorulat.
(Petőfi Sándor: Ivás közben)

Epanodosz (latin *epanodus*; a görög ’visszafelé vezető út’ jelentésű kifejezésből): két szó vagy több szóból álló kifejezés – mindjárt vagy bizonyos kitérő után – fordított sorrendben megismétlődik. Stílushatása a szembeállításból fakad. Például:

Retteg a *szegénytől a gazdag*
s a gazdagtól fél a szegény.
(József Attila: Hazám)
Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok,
A szegény legénynek utat mutassatok!
Mutassatok utat a szegény legénynek,
Nem találja házát a szeretőjének.
(Népdal)

Epentézis (latin *epenthesis*; a görög ’belehelyezés’ jelentésű szóból): a szónak egy vagy több hang, esetleg szótag betoldásával való bővítése stilisztikai célból. A régies hangulatot erősíti például Arany János versében:

Hogy vitt *ezerekkel!* hogy vitt egyedül!
(Arany János: Szondi két apródja)

Lehet verstani szerepe is, például:

Sápad a kék hegytábor, *fátyola* távoli zápor;
(Babits Mihály: Új leoninusok)

Epifora (latin *epiphora*; a görög ’hozzátevés’ jelentésű szóból): utóismétlés, egy vagy több szó ismétlődése egymást követő tagmondatok, mondatok, illetve verssorok vagy versszakok végén. Ez utóbbi esetben mondatok is ismétlődhetnek. Stílushatását legtöbbször a kiemelés adja. Előfordul a szépirodalomban, például:

Hogyha énnékem szárnyam lett *volna*,
Mint az galamb elröpültem *volna*,
Hogyha az isten engedte *volna*,

Innét én régen elfutottam *volna*.
(Kecskeméti Vég Mihály: LV. zsolttár)

- Szegényember, hogy adod *a bölcsőt*?
- Csöpp a gyerek, hogy adnám *a bölcsőt*?
(József Attila: Szegényember balladája)

Előfordul a népköltészetben:

Öleltem eleget, öleljen *már más is*;
Szerettem a babám, szeresse *már más is*.
(Népdal)

Található aztán szólásokban is: „Ez *se jó*, az *se jó*.”

Epifrázis (latin *epiphra*sis; a görög ’hozzámondás’ jelentésű szóból): egy látszólag befejezett mondathoz lazán hozzáfűzött megszorítás. Stílusértékét szokatlan volta és érzelmi sugallata adja. Például:

Pendül a kapa most, letevé a gazda;
Csíkos tarisznyáját egy szegre akasztja;
Kutat az apró nép, örülne, ha benne
Madárlátta kenyér-darabocskát lelne.
Rettenve sikolt fel, a melyik belényul:
Jaj! valami ördög... *vagy ha nem, hát... kis nyul!*
(Arany János: Családi kör)

Ej, csak egészség legyen, *és egy kis tűrhető kártyajárás*.
(Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival)

Erősítés: a magyar stilisztikában elkülönített összefoglaló jelenség. Az összetevői a saját nevükön (is) tárgyaltnak, de így együtt szintén érdemes velük foglalkozni. Valójában a következőt jelenti: a beszélő a beszéd célját eltérbe állítva – az érzelmi-hangulati hatás kedvéért – a mondanivalót gyakran erősíti. Ennek két fő módja van.

Az alaki erősítés azt jelenti, hogy a szót megismételjük vagy tovább képezzük. Indítéka az, hogy a beszélő mintegy tovább akar időzni egy-egy fogalomnál, vagy azért, mert az valamilyen oknál fogva mély hatással volt rá, vagy mert a kiemeléssel fel akarja rá hívni a figyelmet. Mindez megmagyarázza a stílushatását. Érvényesül aztán benne a zenei hatás is.

Megkülönböztetünk szóismétlést. Ennek gyakori formái: az egyszerű ismétlés, azaz a hangalak kettőzése vagy többszörözése, például *persze, persze; nem, nem;*

„Jónapot, jónapot tizenkét kőmíves” (Kőmíves Kelemenné). Szó lehet a szavaknak kötőszóval, határozószóval való megismétléséről, például *itt meg itt; jó, nagyon jó*. Beszélünk továbbá töismétlésről (latin *figura etimologica* ’etimológiai, azaz származás szerinti alakzat’), például „példás életet él”, „Szeretek én szent szerelemmel” (Petőfi Sándor: Szeretek én...), *tudni tudom, várva vár, réges-régen, szebbnél szebb*. A figura etimologica nyomatékosabbá teszi az illető fogalmat. Ezért és zeneisége miatt is szívesen él vele a szépirodalom:

Képzelt képzeleteddel képzelem,
hogy idegondolsz, kedves
(Szabó Lőrinc: A huszonhatodik év)

Hírrel hirdessétek: másképpen lesz holnap.
(Ady Endre: Fölszállott a páva)

Ismétlés létrejöhet szóösszetétel útján is: sok mellérendelő összetételben a rokon vagy ellentétes értelmű szavak vagy egymás melletti fogalmak fokozzák egymás jelentését, például *búbánat, fűt-fát; se füle, se farka; apraja-nagyja, jön-megy*.

Néha a szó továbbképzett alakja is erősítheti a jelentést, például *csendesség, szépséges*, illetve *adományoz, kérelmez*.

Gyakran megtörténik az is, hogy nem egyes szavak, hanem szókapcsolatok vagy mondatok ismétlődnek, például:

Élet? halál? átok, vagy áldás lessz? – Ah,
Ki mondja meg! ki élő mondja meg!
(Arany János: Magányban)

Lásd még Petőfi Sándor *Minek nevezzetek?* című versében az ismétlődéseket.

Tartalmi erősítésről akkor beszélünk, ha a felhasznált szavak – főként jelzők és határozók – nem alakjukkal, hanem jelentésükkel fejeznek ki erősítést, például *rengeteg erdő, koromfekete, a falnál* is fehérebb, „Györgyöt is felverték a *fertelmes* zajjal” (Arany János: Toldi).

Az ismétlés akkor hatásos és helyes, ha tartalmi vagy érzelmi szempontból indokolt. Stílustalan azonban az úgynevezett fölösleges ismétlés vagy tautológia. Gyakori például bizonyos kötőszók (*és, hogy, aztán, akkor*), bizonyos igék (*van, mondom, azt mondja*) fölösleges ismétlése a mindennapi nyelvben. Hasonlóképpen stílustalan ugyanazon toldaléknak (ragnak, képzőnek) ugyancsak egymás utáni több szóban való használata. Ezt gúnyolja ki Petőfi Sándor verses elbeszélésében:

Iszonyú vala a látvány látása,
Amelyet láttak.

A harc járta javában.

(Petőfi Sándor: A helység kalapácsa)

Értelmező (latin *appositio*; jelentése: 'hozzátétel'): a magyar stilisztikában külön szoktuk tárgyalni, mivel stilisztikai célból létrejött mondatrészeiről van szó. Az értelmező sajátos stílushatását az magyarázza, hogy – a jelzővel szemben – a jelzett szó után következik, és ez a körülmény mintegy ráirányítja a figyelmet. Egyrészt azzal, hogy szünet előzi meg (amit vessző is jelez írásban), továbbá nagyobb nyomatékot kap, amit indokolttá tesz az is, hogy felveszi a jelzett szó toldalékát, és így még egyszer visszautal rá, például:

Száz vasutat, *ezeret!*
Csináljatok, csináljátok!
Hadd fussák be a világot,
mint a testet az erek.

(Petőfi Sándor: Vasúton)

Az értelmezőnek a következő típusai lehetségesek:

a) Az értelmezethez bővebb magyarázatként hozzáadjuk az illető személy vagy dolog pontosabb nevét, jellemző sajátosságát, számát stb., például:

Hajna, *a szép deli ifjú leányzó.*

(Vörösmarty Mihály: Zalán futása)

b) Az értelmező (ezúttal rendszerint melléknév) valamilyen fokozást, nagyítást, valami meglepőt fejez ki, például:

Az arcán tűzrózsák égtek, *perzselők, észveszejtők.*

(Móricz Zsigmond: Hét krajcár)

c) Néha kiemeljük mind az értelmezett szót, mind az értelmezőt, például:

Gombok voltak *akkorák* rajt,
Mint egy-egy pogány fej.

(Petőfi Sándor: A jó tanító)

d) Ritkábban az értelmezett szón van a fő hangsúly, például: „*Sírás* volt *sok*, nem mulatság.”

Az értelmező szerkezeteket különösen kedvelte az impresszionista stílus:

A sötétség, *az éji, rút csuha*
Lebomlik a fák törzsén nesztelen
S borzong a jó hüvösben meztelen

Az erdő, az örök, buja csuda:
(Tóth Árpád: Hajnali szerenád)

Eufemizmus (latin *euphemismus*; a görög 'szépen mondás' jelentésű kifejezésből): enyhítő, szépítő szó vagy kifejezés. Beszéd és írás közben ugyanis valamely fogalom nevét babonás félelemből, társadalmi illendőségből, szeméremből vagy a hallgató iránti tapintatból gyakran nem mondjuk ki, hanem helyette enyhítő, szépítő szót, kifejezést használunk.

Az eufemizmus sokféle eredetű lehet. Az isteneknek, az ördögnek, a szent állatoknak a nevét például nem volt szabad kimondani: ezért vagy elhallgatták, vagy más néven nevezték őket. Nálunk ennek a nyomát őrzi többek között az, hogy *bizony isten* helyett *bizony istók*-ot mondtak, enyhébb káromkodásként *az istenit* helyett *az iskoláját*, *az istállóját* hangzott. Részben a vallási hiedelemmel, részben babonás félelemmel függ össze, hogy a „meghalás” tényét számos enyhébb, megszépítő szóval, kifejezéssel nevezzük meg szinte minden nyelvben. Ilyenek például: *eltávozott*, *megpihent*, *jobb létre szenderült*, *elhunyt*.

Az eufemizmus stílushatása abból adódik, hogy az illető fogalom kifejezésére a megszokott helyett egy másikat használunk. Ezt a hatást csak fokozza a gyakori képszerűség.

Az eufemizmus igen változatos nyelvi-stiliztikai eszközöket használ fel. A szókincs és a frazeológia köréből:

1. általánosítás, pl. *tettes* 'tolvaj'; *ittas* 'részeg';
2. szépítés, pl. *élelmes* 'szemtelen', *megboldogult* 'meghalt';
3. elhallgatás, pl. *tbc* 'tüdővész';
4. tréfa, pl. *megkereszteli a bort* 'bort hamisít', *nem találta fel a puskaport* 'ostoba';
5. rokon értelmű szavak,
  - a) idegen szavak, pl. *inzultálták* 'megverték';
  - b) képes kifejezés, körülírás, pl. *másállapot*; *nincs rendben a szénája*;

S Györgyöt e csapással *hús verembe tennék*,
Isten kenyereből hol többé nem ennék,
(Arany János: Toldi)

A grammatika területéről:

1. a szóalak megváltoztatása, pl. *bizony istók*, ehelyett: *bizony isten*;
2. kicsinyítés, pl. *nagyobbacska*, *iszogat*;
3. feltételes mód, pl. *nem hinném*; *Volna* kedved hozzá?

A mondatban területéről:

1. elhallgatás, pl. *Sokat lehetne beszélni róla*;

2. tagadás (helyesebben tagadva, tulajdonképpen kettős tagadással történő állítás): a fogalmat úgy állítjuk, hogy az ellentétét tagadjuk, pl. *nem valami szép 'csúnya', nem egészen igaz 'hazugság'*.

Az eufemizmus nagy szerepet kapott – különösen újabban – a politikai, a gazdasági életben és a reklámban; a diplomáciában már korábban is. Feladata vagy az, hogy udvariasabb formában fejezze ki a kellemetlen tényeket, például *Ez a hír minden alapot nélkülöz.; Ez a hír légből kapott* (azaz nem valós, hazug). Vagy éppen az a célja, hogy elkendőzze a valóságos helyzetet, például *A megegyezés a két ország között bizonytalannak látszik* (vagyis: aligha egyeznek meg).

Sajátos szerepet töltenek be az eufemizmusok a szlengben, amely már ott van a hétköznapi nyelvben, a médiában (újság, rádió, tévé), a filmben, a színdarabokban, a szépirodalomban. Például: *alfarhang 'szellentés', a molytalanítóba visz 'zálogházba ad', befásít 'elégteletet kap', örömpar 'prostitúció'*.

Exmetafora (görög-latin eredetű szó; jelentése: 'volt metafora'): a köznyelvi metaforák az állandó használat folytán gyakran megkopnak, sőt a mögöttük levő kép el is tűnhet. Az ilyen, képként már nem ható, megfakult metaforát nevezik exmetaforának, például *káposztafej, hegygerinc, felfog, megfontol*.

Expresszionizmus (latin *expressionismus*; a latin 'kifejez' jelentésű igéből): az első világháború előtt és után kibontakozó művészeti és irodalmi stílusirányzat, amely a naturalizmussal és az impresszionizmussal szembe fordulva az ember belső élményét, látomását igyekszik kivetíteni. Az expresszionizmus igazi területe az irodalomban a líra, de nyomot hagyott az epikában és a drámában is.

A rendkívül erős és gyors hatásra való törekvés érdekében teljes stilisztikai szabadságot hirdet. A mondat háttérbe szorul benne, helyette a szó, főként a sok asszociációt magába sűrítő szó nyer jelentőséget. Különösen nagy szerepet kapnak benne az aktivitást érzékeltető igék, a főnévi igenevek és az érzéseket, indulatokat tagolatlanul kifejező indulatszók. Gyakran él továbbá a sokszor túlzottan is egyéni hasonlatokkal, szóképekkel s a szintén egyéni szóképzésekkel, szóösszetételekkel, szófűzésekkel. Az expresszionizmus gyakran tévedt értelmetlen furcsaságokba, kifejező ábrázolásmódjával mégis termékenyítőleg hatott az irodalomra és a stílusra. Fő képviselője a világirodalomban: August Stramm, Johannes Becher, Bertolt Brecht, Heinrich Mann stb. A magyar expresszionisták A Tett és a Ma című folyóirat körül csoportosultak. Legjellegzetesebb képviselői Szabó Dezső és Kassák Lajos, de eszközei megjelennek többek között József Attila és Szabó Lőrinc költészetében is. Például: „örömök tengert harsognak”, „március akaratot pipacsolt”, „frázisok ezüst zászlókat lobogtak” (Kassák Lajos).

Nem én kiáltok, a föld dübörög,

Vigyázz, vigyázz, mert megőrült a sátán,
Lapulj a források tiszta fenekére,
Simulj az üveglapba,
Rejtőzz a gyémántok mögé,
Kövek alatt a bogarak közé,
Óh, rejtsd el magad a frissen sült
Kenyérben,
Te szegény, szegény.
(József Attila: Nem én kiáltok)

F

Felkiáltás vagy **exklamáció** (latin *exclamatio* 'ua.'): érzések nyomatékos kifejezése érzelmi töltetű szavakkal, indulatszók beillesztésével és/vagy felkiáltó mondatokkal. Hangzásban a megemelt hangfekvés, a nagyobb nyomaték, az élénkebb mondatdallam jellemzi, írásban pedig a felkiáltójel. Kifejezhet fokozott indulatot, fájdalmat, dühöt, örömet, csodálkozást. Például:

..... *Jaj,*
mennyi könny lett belőle, mennyi baj
a sok kegyetlen tévedés miatt!
(Szabó Lőrinc: Tücsökgzene)

A heves érzelmenek a kitörése sokszor rövid (hiányos) felkiáltó mondatokban fejeződik ki, különösen parancsolás és tiltás esetében:

Állata őrzeni négy alabárdost:
„*Lélek ez ajtón se' be, se' ki!...*”
(Arany János: Tetemre hívás)

A felkiáltások a beszélt nyelvnek és a szépirodalmi stílusnak egyaránt jellegzetes eszközei, különösen fontosak a feszült lelkiállapotot tükröző lírában és drámában.

Felsorolás (latin *enumeratio*; a magyar elnevezés a latin fordítása): egy fogalom, jelenség vagy gondolat több oldalról való bemutatása, nyomatékosítása bizonyos jegyeinek, tulajdonságainak a felsorolásával. Például:

Szerettem a szép, sima köveket,
nyulak szőrét, a selymes füveket,
jó agyagot, fűzgaly fehér husát,
melyről úgy lejön a bőr, katicák
piros hátát, fekete pettyeit.
(Szabó Lőrinc: Tücsökgzene)

A felsorolás funkciója tartalmi erősítés. Többféle szerepe lehet: részleteiben tükröztetni egy egységes képzettartalmat, kifejezni a benyomások komplexitását, több oldalról bemutatni a világ jelenségeit, nyomatékosabbá tenni az érzelmek

összetettségét. Gyakori a szépirodalomban, a sajtónyelvben, de a társalgási stílusban is. További példa:

Vilma is – a legszebb lány itt akkoriban, igazi típusa a magyar telt élveteg szépségnek – *hasadt piros száj, széles, áldott királynői csípők, magától mosolygó arc, nagy, barna, szuggesztív szemek* – élte világát, udvaroltatott magának...

(Babits Mihály: Kártyavár)

Fokozás (latin *climax* 'lépcső'): olyan egymás után következő szavak, kifejezések, amelyek értelmileg vagy érzelmileg-hangulatilag mindig többet mondanak. Például:

De semmi kincsért s hírért a világon
El nem hagynám én szülőföldemet,
Mert *szeretem, hőn szeretem, imádom*
Gyalázatában is nemzetemet!

(Petőfi Sándor: Magyar vagyok)

A fokozás funkciója az érzelmi befolyásolás növelése, a meggyőzés. Mind a beszélt nyelv, mind a szépirodalom, mind a sajtónyelv szívesen alkalmazza. Akkor a leghatásosabb, ha végigvonul az egész költeményen, ilyen például Ady Endre Fölszállott a páva című verse.

Futurizmus (latin *futurismus*; az olasz *futuro* 'jövő' szóból): a XX. század elején Olaszországban keletkezett, formabontó képzőművészeti és irodalmi irányzat, amely az élet értelmét a cselekvésben, a küzdelemben látta, s a tett, a harc, a gyorsaság kultuszát, valamint a nagyvárosi élet és a technikai civilizáció elfogadását hirdette. A futuristák lázadoztak a társadalom és a művészet konvenciói és a polgári életforma ellen, sőt a múlt értékei ellen is. A futurizmus különbözőképpen jelentkezett az egyes országokban, kezdve a kapitalizmus bírálatától egészen a nyílt harc hirdetéséig.

A futurista költészet egyik jellemvonása a szimultanizmus (egyidejűség): összefoglalja a különböző időben és térben történő eseményeket, megmutatja a lélek pillanatnyi keresztmetszetét, anarchikusan kavargó élménytartalmával együtt. Másik jellemzője a dinamizmus: megrajzolja a dolgok, emlékképek és szeszélyes asszociációsorok lüktetésének képét. Stílus eszközeit illetően elve a lehető legnagyobb szabadság: kerüli a szabályos szerkezetű, világos mondatokat. Vagy pusztán egymás mellé sorolt szavakkal fejezi ki mondanivalóját, vagy érzelmi felkiáltásokban, hangutánzó vagy indulatszavakban tör ki. Szívesen használt eszköze a felsorolás és az igék halmozása főnévi igenévi formában, de

gyakran él értelmetlen szavakkal, s valósággal felrúgja a mondattani szabályokat, mellőzi a központosítást és a nagy kezdőbetűt. Kedveli a matematikai jelekkel megtűzdelt szabad verset is.

Maga az irányzat elszigetelt maradt, keletkezése után hamarosan meg is szűnt. A futurizmus fő fészke Olaszországban volt, vezére s viszonylag legjelentékenyebb költője Filippo Tommaso Marinetti. A magyar irodalomban futurista hangok elsősorban Kassák Lajos költészetében, valamint A Tett és a Ma című folyóiratában szólaltak meg. Például:

Póznásan föl- föl- föl-

Tu-tutururu-tu-tu

Szélesség. Színesség. Darabosság.

(Kassák Lajos: Vásár és én)

G

Gúny (latin *ludibrium, iocus* 'gúny'): lekicsinylő, rosszálló ítélet, segítségével például a költő rendszerint a társadalmi s egyéb igazságtalanságokon, fonákságokon felháborodva egy személy (s ez gyakran típus) vagy jelenség ellenszenves vonásait, hibáit erősen, néha a képtelenségig túlozva és nevetségessé is téve mutatja be. Stíluseszközei: élesen megfogalmazott képek, szóképek, tréfás, sőt durva, olykor trágár szavak, kifejezések. Előfordul mind a szépirodalomban, mind a közbeszédben. Például:

Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fütve lakik öt szobát,
falain havas tájak vannak,
meztelen nők meg almafák?

Hihetsz-e? Szagos kis dorong
édes szivarja s míg mi morgunk,
ő langyos vízben ül s borong,
hogy óh, mi mennyire nyomorgunk!
(József Attila: Vigasz)

Gy

Gyermeknyelv: a kisgyermekeknek és a velük foglalkozóknak az általános nyelvhasználatától – főként a szókincsben – eltérő beszéde. A gyermeknyelvi szavak jórészt egy szótagnak a megismétlődései (*papa, mama, bibi, csecse, kuckuc* stb.) vagy ilyennek valamely játssi képzővel (pl. *-i* kicsinyítő képzővel) keletkezett formái (pl. *papi*). Néha felismerhető bennük a megfelelő köznyelvi szó (pl. *dajka, dada, maci*), néha pedig hangutánzó jellegűek vagy teljesen önkényes keletkezésűek, esetleg a kisgyerekek még kialakulatlan beszédét utánozzák (pl. *dádá, tente, tüü, hintapalinta, hajcsizik* stb.). A gyermeknyelvi szavak stílushatását sajátos, gyakran szokatlan, hangutánzó vagy játssi hangalakjukon kívül a környezet és a gyermekvilág kedves hangulatát felidéző erejük adja. Gárdonyi Géza például így mutatja be regényében Vicuskát:

Még így csupaszon is látszik rajta, hogy női galambka: fehér, mint a tej, ahogy ugrándozik a vízben, két kis szöszke hajfonata röpököd a nyakán. – *Derdő* – nevet a fiúnak –, *úttjunk*. [Azaz: Gergő, ússzunk.]
(Gárdonyi Géza: Egri csillagok)

H

Halmazás (latin *congeries*): azonos mondatrészeknek, továbbá szószerkezeteknek, hasonló szerkezetű tagmondatoknak többszöri, párhuzamos alkalmazása. Például:

...tündököl *tető, ég, fa, fű*,
meg a *szivem* a tisztaságtól.
(Illyés Gyula: Vidám reggel)

A halmazásnak többféle funkciója lehet:

a) Az élet jelenségeinek több oldalról való bemutatása, például:

Kerek egy órája is van, hogy *mosdik, keféli csizmáját, fésüli fejét és
babrálja magát* kicsi Móka.
(Tamási Áron: A legényfa kivirágzik)

b) Egy egységes képzettartalomnak részleteiben is való tükröztetése, például:

Egy gondolat bánt engemet:
Ágyban, párnák közt halni meg!
Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyen titkos féreg foga rág;
Elfogni lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott, üres szobában áll.
(Petőfi Sándor: Egy gondolat bánt engemet...)

c) A benyomások összetett voltának kifejezése, például:

S égtek lelkemben kis rözse-dalok:
Füstösek, furcsák, búsak, biborak,
(Ady Endre: Párisban járt az Ősz)

d) Mondanivalónknak nyomatékosabbá tétele, például:

Te lásd meg, ó sors, szenvedő hazámat,
Vérkönnnyel ázva nyög feléd!

*Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad
És marja, rágja kebelét.*
(Kölcsey Ferenc: Zrínyi második éneke)

e) Végül bizonyos stílusirányzat – például az impresszionizmus – is felhasználhatja jellegzetes eszközként, például:

Némethon. *Város, régi ház:
emeletes tető, faváz.
Cégérek, kacsók, ó kutak,
hizott polgárok, szűk utak.*
(Babits Mihály: Messze... messze...)

Hanghatás: az egyes hangok különféle esztétikai hatása. Legkellemesebbek a tiszta zenei hangok: a magánhangzók. Utánuk következnek a zöngés mássalhangzók (ezek között is az orrhangok és a folyékony mássalhangzók), s legkevésbé kellemesek a zöngétlen mássalhangzók (különösen a zárhangok). Az egyes nyelvek szépségének fokát is elsősorban a bennük használatos magán- és mássalhangzók aránya alapján szokták összehasonlítani. Különböző hangstatisztikák szerint a magyar nyelv a finn, az olasz, az ógörög és a spanyol után a franciával egy sorban foglal helyet a maga 41 (magánhangzó) : 59 (mássalhangzó) arányával, és utána következik az orosz, a német, a cseh stb. Bár minden nyelv szép, ha szépen beszélük, egy tény: a magyar nem tartozik a kellemetlen hangzású nyelvek közé. (Az egyes hangok hanghatását, illetve hangulati értékét lásd a hangszimbolika, a jóhangzás, a szóhangulat szócikkekben.)

Hangszimbolika: bizonyos hangok képzésmódjuktól függően és ha a szövegben egymástól nem messze többször fordulnak elő, meghatározott hangulatot kelthetnek, és mindenekelőtt felerősíthetik a szövegrész jelentése által sugallt érzelmi velejárót. Petőfi Sándor Szeptember végén című versének „Elhull a virág, eliramlik az élet” sorában az *l* és az *r* hangok, vagyis a likvidák, azaz a folyékony hangok maguk is jelzik, sugallják az élet múlását. Kassák Lajosnak A ló meghal, a madarak kirepülnek című versében szereplő fikatív, azaz kitalált *papagallum* („...fáklyák lobogtak bennem és feneketlenségek | *papagallum*...”) a lobogást, a kötetlenséget érzékelteti. Az egyes hangoknak tehát nincs jelentésük, csupán a képzésmódjuktól, az illető szó jelentésétől és a szöveggörnyezettől függő egyszeri és nem általános érvényű hanghatásról van szó.

Hasonlat (latin *similitudo* 'ua.'): két különböző, de egymással bizonyos pontban érintkező fogalom egymás mellé állítása abból a célból, hogy az egyiket a vele párhuzamba állított másikkal, illetve a kiemelt közös vonással szemléltessük, elképzeltessük, nyomatékosabbá tegyük, vagy hogy az asszociációk révén bizonyos hangulatot ébresszünk az összehasonlított fogalommal kapcsolatban. Ez adja hangulati hatását is. A hasonlat szerkezetileg mindig két tagból áll: a hasonlítottból és a hasonlóból, például *Üvölt, mint a sakál*. A köznyelvi hasonlatok – a hasonlítás célját véve figyelembe – lehetnek magyarázó jellegűek: ezek inkább értelmileg világítják meg az illető fogalmat, például *Puha, mint a vaj*. Vannak aztán olyan hasonlatok, amelyek inkább a másik fogalom hatásával akarják kiegészíteni az összehasonlított fogalomról mondottakat, például *Ártatlan, mint a ma született bárány*.

A költői hasonlatok továbbá lehetnek szemléleti jellegűek: a költőt a hasonló (tárgy, személy stb.) külső alakja ragadja meg, s elsősorban ezzel akar hatni, például „...a summás *sárgul, mint az asztag*” (József Attila: *Hazám*), de lehetnek érzelmi-hangulati jellegűek is: a költő a hasonlattal valamilyen hangulatot akar ébreszteni, például:

*Tündöklük, mint a gondolat maga,
a téli éjszaka.*
(József Attila: *Téli éjszaka*)

A hasonlat bizonyos műfajokhoz is kapcsolódhat. Leginkább az eposzokban fordul elő részletesen kifejtett, úgynevezett epikai vagy homéroszi hasonlat. Ezek látszólag szemléleti jellegűek, mégis inkább a hangulatra hatnak.

Beszélhetünk lírai hasonlatról is, amely inkább az érelemre hat, például Márai Sándor Halotti beszédében: „Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek...”. Ez a fajta hasonlat egyébként annyira hozzákapcsolódhat a vers lényegéhez, hogy szinte alapjává, szövegszervező erővé válik. Erre példa Vajda János Húsz év múlva és Tóth Árpád Esti szonett című műve.

A hasonlítást alakilag kifejezhetjük kötőszóval (*mint, valamint, mintegy, mintha, miként, ritkán akár*), s ilyenkor szerepelhet rámutató szó is (*úgy, oly, olyan, azonképp*), továbbá ragos határozószóval (*-ként, -képpen*; ritkán *-ul, -ül; -nál, -nél*) vagy a *gyanánt* névutóval és a *-szerű* képzővel.

Hasonló hangzású szavak (görög-latin *paronima* 'ua.'): ilyen szavakról szűkebb értelemben akkor beszélünk, ha ugyanannak a tőnek különböző jelentésű, de egymáshoz hasonló származékairól van szó; tágabb értelemben pedig mindazon szavak esetében, amelyeknek a hangalakja hasonlít egymáshoz. Például: *egyelőre* 'most, pillanatnyilag' ~ *egyenlőre* 'egyformára'; továbbá *tanulság* ~

tanúság ~ tanultság; járatos ~ jártas; tárgyatlan ~ tárgyatlan stb. Az ilyen szavak felcserélése főként nyelvhelyességi szempontból kifogásolható. A hasonló hangzású szavak egyébként fontos szerepet játszanak a szójátékokban, például „a belgák nem balgák”.

Hendiadis (latin *hendiadis*; a görög ’egyet kettő által’ jelentésű kifejezésből): egy fogalmat két, megközelítőleg ugyanolyan jelentésű szóval vagy egy gondolatot két hasonló értelmű mondattal fejezünk ki nyomatékosítás céljából. Például:

Búval és bánattal
Kizsinórozatom.
(Népdal)

Búval élem világimot,
S *bánatval* tötöm napomot.
(Népdal)

Hiányos mondat: a mondatból hiányozhat az egyik főrész, az alany vagy az állítmány, esetleg mindkettő, hiányozhat továbbá valamilyen más, egyébként odaértendő mondatrész. Például: *Ide!* [gyere]; *Két átszállót!* [kérek]; [Hol voltál?] *Moziban.*

Hamar a
Madarat!... [fogják meg, hozzák ide]
El kell venni tőle!
(Arany János: Mátyás anyja)

Ide számíthatók az úgynevezett mondatzók is, például *Jaj! Ejnye! Nos!*

A hiányos mondatok a társalgási stílusban gyakoriak. Stílushatásuk abból adódik, hogy a hiányzó résszel az olvasónak, a hallgatónak kell – sokszor hirtelen – kiegészítenie a mondatot, s mindez feszültséget okoz. Stilisztikai értékét csak fokozza a benne rejlő tömörség. További példa:

Felcsapó hit, láng. Omlás, rémület.
Fagyott rózsafák a sírod felett.
Jó? Rossz? Közöd már semmihez soha.
Ragyogjon körül fájó glória!
Az! Dicsfény! Az! Emberi s köznap.
Láthatatlan és mégis ünnepi.
(Szabó Lőrinc: A huszonhatodik év)

Hiátus (latin *hiatus* 'űr'): két magánhangzó találkozása, amelynek következtében új keletkezik, s egy pillanatra mintegy „döccen” a beszéd. Érzékeltetheti például az elakadó hangot:

Hajadon kűs lánva ilyenképpen síra:
– Anyám, édosanyám, ne hagyj itt ingömöt!
(Budai Iona. Népballada)

Növeli a hiátus hatását, ha enjambement-nal esik egybe:

Az úrfi e szokatlan szókra
Elképedett, megmerevült...
(Petőfi Sándor: Az apostol)

Hipallagé (latin *hypallage*; a görög 'felcserélés' jelentésű szóból): egy mondattani szerkezet tagjainak felcserélése és ezáltal jelentésbeli összefüggéseiknek újraértelmezése.

Sütő András írja Naplójában: „Kilencezer méter magasan repültek, *alattuk pörgött az Atlanti-óceán.*” Valójában a repülőgép és benne az utasok „pörgöttek” az óceán felett, de mintha a pörgésből jutna az óceánnak is. A változtatás elgondolkoztat, és a feszültségteremtéssel az író érdekessé teszi a szemantikai (jelentéstani) viszonyokat.

Hiperbaton (latin *hyperbaton*; a görög 'átlépés' jelentésű szóból): közbevetés, a mondat folyamatosságát megszakító, új információt adó szó, kifejezés vagy mondat beiktatása a szövegbe feszültségkeltés, kiemelés céljából. Például:

Gyermekkoromba' – *szegény fiú:*
e házba valék bezárva.
(Babits Mihály: Anyám nevére)

ott zuhannak, fenségesebb magányban
(*és sivarabban, mint amilyet álom
s ész sejteni bír*) az éteren át:
(Szabó Lőrinc: Asztronauták)

A hiperbaton gyakori a szépirodalomban és a társalgási nyelvben. Ilyen alakzat egyébként a cselekmény menetét megszakító epizód vagy egy-egy történetbe beiktatott másik történet is. Ez utóbbi alakzattal találkozunk például Krúdy Gyula Őszi versenyek című kisregényében.

Hipokrizis (latin *simulatio*; a magyar név a görög 'szerepel, színlel' jelentésű igéből): színlelés, színlelt dicséret, amely voltaképpen feddés vagy álfeddés, azaz valójában dicséret. Például:

De ezt kérdeznem! engedelmet kérek,
Majd elfeledtem győri vitézségtek.
Mikor emeltek már emléksobort
A sok hős lábnak, mely ott úgy futott?
(Petőfi Sándor: A nép nevében)

„Toldit” most olvasom hatodszor. Csakugyan *nyomorú fércmű!*
Még vagy hatszor elolvasom az idén, hogy *silányságát minél jobban*
fölfogjam.

(Petőfi Sándor: Arany Jánoshoz, 1847. szeptember 9.)

A hipokrizis funkciója a figyelemfelkeltés, a bírálat, a visszasságok leleplezése. Megjelenik a szépirodalomban, a sajtónyelvben és a mindennapi beszédben. Ez utóbbira példa, amikor az anya azt mondja kisgyermekének: „Hát már megint mit művelt *az én rosszaságom.*”

Hiszterológia vagy **hiszteron proteron** (latin *hysterologia, hysteron proteron*; a görög 'később mondás', illetve 'később a korábbit' jelentésű kifejezésből): a logikus időrend megbontása a mondaton vagy a teljes művön belül, két esemény közül a későbbinek előbb említése. Például:

Drága komámasszony, kegyedet kérem meg alássan,
Üsse agyon férjét és szidja meg istenesen, ha...
(Petőfi Sándor: Levél Arany Jánoshoz)

Funkciója lehet a humorkeltés és az első helyen említett elem hangsúlyozása. Feszültséget teremt a drámában és az epikában, például Arthur Miller *Az ügynök halála* című művében előbb ismerkedünk meg a főhős halálával, és csak azután az életével.

Hivatalos stílus: a törvényalkotás, a rendeletek, a közlemények, általában a hivatalos érintkezés stílusa. E stílusréteg az illető társadalom fejlődésétől függően szókincsében és mondatfűzésében többé-kevésbé eltér a közkeletű köznyelvi stílustól. Például: „Tekintettel arra, hogy az új rendelet megerősítést igényel, foganatosítás végett felterjesztetett a fellebbviteli főigazgatósághoz, minekutána az értekezlet megtárgyalta.” Ebben a mondatban, mint általában a hivatalos stílusban,

viszonylag sok a sajátos műszó és kifejezés: *megerősítést igényel, foganatosítás végett, felterjesztett*. Jellemző rá továbbá bizonyos konzervativizmus, az elavult formák, fordulatok megőrzése, a magyar hivatalos nyelvben pedig – történeti okokból érthetően – nem ritkák a latinizmusok és a germanizmusok sem. Jellemzik még a mondatokat túlterhelő halmozás, az úgynevezett terpeszkedő kifejezések, a bonyolult, körülményes és gyakran nehezen érthető mondatok (ezek homályosságát nemegyszer az elvont tartalmú névszók gyakori használata okozza). A hivatalos ügyiratok stílusa természetesen változhat a tárgynak és célnak, esetleg az alkalomnak megfelelően; ilyen esetekben a tárgyhoz kapcsolódó sajátos terminológia is jellemző rá.

A mindenkori hivatalos nyelvet, elsősorban annak fonákságait szívesen használják fel az írók nyelvi jellemzésre, gyakran a humor eszközeként. Sokszor él vele például a korabeli életet igen jól ismerő Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond.

I

Idegen szavak: általában azok a szavak, amelyeknek idegen eredetét, idegenszerűségét a nyelvközösség legtöbb tagja még érzi. Például: *technika, parkett, szervíroz, szimbolizmus*.

Az idegen szavak stílushatását a hozzájuk tapadó több-kevesebb idegen ízén kívül egyrészt az a hangulat adja, amelyet a megfelelő társadalmi rétegből, környezetből hoznak magukkal, másrészt az az érzelmi velejáró, amely az idegen szót magyar megfelelőjétől megkülönbözteti. Gyakoriak a mindennapi nyelvben, de szívesen él velük a szépirodalom is. Felhasználhatja őket az író bizonyos társadalmi rétegek, továbbá személyek bemutatására, például Perföldy így beszél Kisfaludy Károly vígjátékában:

Ez a *motivum* nekem tetszik! *derogál* is az igaz szívü embernek. Én már régen azt *decidáltam* [határoztam el] magamban, hogy ebben a dologban egyedül szívemből *procedálok* [járok el]. *Praemittálván* [előrebocsájtván] azt, ha *meritumban* [a dolog érdemében, lényegében] megegyezhetek.

(Kisfaludy Károly: A kérők)

Az idegen szavak megéreztetetik egyes korok hangulatát, például:

Tyukodi pajtásom,
Ne siess *strázsára*

(Ady Endre: Két kuruc beszélget)

Felidézhetik aztán az illető környezetet, gyakran nemzeti környezetet, például:

Spanyolhon. Tarka hímü rét.
Tört árnyat nyujt a *minarét*.
Bús *donna* barna *balkonon*
mereng a bíbor alkonyon.

(Babits Mihály: Messze... messze...)

Az idegen szavak használatát indokolhatja az is, hogy az idegen szó olykor választékosabb, emelkedettebb hangulatú, mint a magyar megfelelője, például *heroikus* ~ *hősi*, *gigászi* ~ *hatalmas*, *disztíngvált* ~ *válogatott*; „Örök fényed

figyelve, fenséges ős *planéta...*” (Tóth Árpád: *Evokáció* egy csillaghoz). Máskor meg az idegen szó rosszallóbb, tréfásabb, gúnyosabb magyar megfelelőjénél, például *skribler, srejber ~ írnok, náció ~ nemzet, dáma ~ hölgy*.

A költők képalkotásra is felhasználják őket, például:

nagy, álmos *dzsungel* volt a lelkem
s háltak az utcán.

(József Attila: Hazám)

és alkalmilag kölcsönzött idegen szavakkal is élnek, például:

A város peremén, ahol élek,
beomló alkonyokon
mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom,
s lerakódik, mint a *guanó*,
keményen, vastagon.

(József Attila: A város peremén)

Végül beszélhetünk az idegen szavak természetes használatáról is, például a tudományos nyelvben, ahol az egyes fogalmaknak igen gyakran ma sincs, és sok esetben érthető okokból nem is lesz magyar neve.

Idegenszerűség vagy **barbarizmus** (ez utóbbi a görög hangutánzó, eredetileg a nem értett idegen nyelvet jelölő szóból): az illető nyelv szabályaitól eltérő szerkezet, szóhasználat, kiejtés. Az efféle nyelvi helytelenségek azonban stílusértéket kaphatnak. Az írók, költők felhasználhatják őket jellemzésre, például Szelházy így beszél Kisfaludy Károly drámájában:

Bon jour! örvendek, hogy szerencsém vagyon tisztelni ezen úri familiát... *Sok nyelveket* tudok, nem akarva is kiejtem az idegen szókat.

(Kisfaludy Károly: A kérők)

Ige: ez a szófaj mindenekelőtt a változás, a mozgás folyamatát érzékelteti, s így az átlagosnál gyakoribb használata aktivitást, mozgalmasságot visz a stílusba, például:

Szinte *sercent*, hogy *nőtt* a fű,
Zengett a fény, *tüzelt* a Nap.

*Szökkent a lomb, virult a Föld,
Táncolt a Föld, táncolt az Ég
S csókolt minden az Ég alatt
S csókolt minden az Ég alatt.*
(Ady Endre: Májusi zápor után)

Az ige stiláris lehetőségei a következő területeken mutatkoznak:

1. Tőváltozatok, ragozásbeli alakváltozatok

Az igék között sok olyan tő- és ragozásbeli alakpár akad, amelynek tagjai stilisztikai tekintetben különféle értékűek. A *hi ~ hív, ó ~ óv, vi ~ vív* sorban például a rövidebb formák ritkák, régies hangulatot keltenek, így alkalmasak az archaizálásra, például „Hogy *vítt* ezerekkel! hogy *vítt* egyedül!” (Arany János: Szondi két apródja). A *-t, -tt* jeles múlt idő alakváltozatai között a *mondta ~ mondotta, nyílt ~ nyílott* vagy az *állsz ~ állasz* sorban az utóbbiak a mássalhangzótorlódás feloldása folytán kellemesebb hangzásúak, népies hangulatúak, például „*Mondottam*, ember: Küzdj és bízva bízzál!” (Madách Imre: Az ember tragédiája).

2. Igeidők

a) Jelen idő. Legfontosabb stilisztikai szerepe az, hogy – elsősorban az úgynevezett átképzeléses előadásban – a múlt idő helyett használva az elbeszélést élénkítse, s különösen a gyorsan pergő részleteknél az eseményeket elevenebbé tegye. Például:

Egy ember *szaladt* a síkatoron, Hódiék felé, a házbeliek *hallották*, hogy *csattan* az utcaajtó, valaki döbörögve *nyargal* a tornácon. *Megkocogtatja* az ablakot és *beszól*: Itthon van, János bátyám? Itthon. Gyere be!

(Szabó Pál: Szakadék)

b) Múlt idő. A múlt idejű igealakok egykori gazdag változatossága mai irodalmi és köznyelvünkben egyetlen (*-t, -tt* jeles) igealakra csökkent. A szépirodalmi stílus azonban a régi múlt időket – különösen az *-á, -é* jeles elbeszélő múltat – felhasználja archaizálásra, de egyes esetekben, például Tamási Áron műveiben, a tájnyelvet is érzékelteti:

Nem is rég volt, mert csak egy esztendeje, hogy otthon lehettem Farkaslakán, s egy kis időt együtt *töltheténk*.

(Tamási Áron: Bölcső és bagoly)

c) Jövő idő. Kifejezési lehetőségei szintén megfogyatkoztak. A XIX. század első felében még gyakori *-and, -end* jeles jövő idő szinte teljesen eltűnt, illetve régiessé, finomkodóvá vált, például:

Kik *olvasandják* ezt, majd elképülnek,
Ha ő szívükben hív érzések fülnek.
(Ady Endre: Krónikás ének 1918-ból)

A jövő időnek a legegyszerűbb kifejezési formája mindig a jelen idejű igealak volt. Az újabb, *fog* igével körülírt formát a familiáris köznyelv inkább kerüli. A mai szépirodalmi stílus viszont azért alkalmazza, mert egy kissé irodalmiasnak, választékosnak tűnik. A beszélt nyelvben általában nyomatékosítás céljából élünk vele, például „*Le fogsz ülni, és meg fogod tanulni a leckét!*” Ezenkívül ez az igealak megéreztetheti a cselekvés feltétlen bekövetkezését, például:

Itél a nép, *itélni fog*
S ezerszer jaj a bűnösöknek.
(Ady Endre: A Hadak Útja)

De alkalmas szerény, udvariaskodó kérés kifejezésére is, például „Egy kis vizet *fogok kérni.*”

3. Igemódok

a) A kijelentő módú igealakok betölthetik a felszólító mód funkcióját is. A jelen időt ugyanis használhatjuk nyomatékos, szigorú parancs vagy tiltás kifejezésére, például „*Itt maradsz!*”; vagy az ilyen mondat állhat kérdő formában is, például „*Indultok már végre?*”

b) A feltételes mód enyhítheti az állítás élet, szerény formába burkolhatja a kérést, s általában bizonytalankodó árnyalatot adhat a közlésnek, például:

Egy kéréssel *jöttem volna,*
hogy miatta *meg nem szólna.*
Imádságos könyvet *kérnék...*
(Vörösmarty Mihály: A szegény asszony könyve)

c) A felszólító mód alanyi és határozott (tárgyas) ragozás egyes szám második személyében a rövidebb formák szigorúbb parancsot, a hosszabbak enyhébb felszólítást fejeznek ki, például *adj ~ adjál, add ~ adjad*; „Ördög bújjék az uradba, | Te pedig *menj* a pokolba!” (Petőfi Sándor: Falu végén kurta kocsma...)

4. Igeragozás-fajták

a) Ikes ragozás: az alanyi ragozás sajátos változata. A választékoságra törekvő irodalmi stílusban az ikes forma finomabb, választékosabb, mint az iktelen, s ezért sokan az irodalmiság tartozékának tekintik. Ezenkívül az ikes forma régies hangulatú is lehet, továbbá szolgálhatja a változatosságot. Például:

csillagokig nyílok szét s *hallgatózom,*

üldöződ, én, mégis, mint akit ólom
húz le, sírodba, magamba *csukódom*.
(Szabó Lőrinc: A huszonhatodik év)

b) Határozott (tárgyas) ragozás. Stiláris forrást jelent az, hogy a szépirodalmi stílusban tárgyatlan igék is előfordulhatnak tárgyas használatban, például:

Fehér volt a világ, szép
Fehér hó *este be*,
Ugy omlott a piros vér
A fehér hóra le.
(Petőfi Sándor: Négy nagy dörgött az ágyu...)

c) Szenvedő ragozás. Mint elavult formát elsősorban a szépirodalmi stílus használja régies, illetve biblikus hangulat felkeltésére, ezenkívül az ünnepélyességet is érzékeltetheti. Például:

Adják át Móricznak ezt az én levelem.
A könnyes, áldott hang, aki általadja,
Éppen úgy *áldassék*, mint az, aki kapja.
(Ady Endre: Levél-féle Móricz Zsigmondhoz)

Igekötő: sokszínűen árnyalhatja az ige alapjelentését. Egyik fő funkciója a cselekvés, történés folyamatosságának, tartósságának vagy befejezettségének a jelölése, illetve erősítése. Az *el* igekötő például kifejezhet tartósságot: *elgondolkodik*, *eljátszik* valamivel; befejezettséget: *elolvas*, *elfárad*; a befejezett jelentésű igék előtt pedig a jövő idejű értelmet erősíti, például:

Elmegyek, elmegyek
Hosszú útra megyek.
(Népdal)

Kifejezhetnek aztán fokozati különbséget, például:

Piros volt mi nagy törekvésünk:
Siessünk nagyon a magyarral,
Megkéstünk kissé, *el ne* késsünk.
(Ady Endre: Nóták piros ősszel)

Jelölhetik továbbá a cselekvés megkezdődését, például:

Zúg az éji bogár, neki megy a falnak,
Nagyot koppan akkor, azután *elhallgat*.
(Arany János: Családi kör)

Az átvitt értelemben használt igekötőkkel bonyolult cselekvés- és történésfolyamatokat lehet egyetlen szóba beletömöríteni, például *átkinlódja* a telet, *felpiszkálja* az ügyet, *kinéz* valakit valahonnan.

Nagyon alkalmasak az igekötők a cselekvés intenzitásának a megéreztetésére, például *felbőszít*, *elsöprő* győzelem, *kitáncolja* magát. Máskor meg azt fejezik ki, hogy a cselekvés, folyamat a kívánt mértéken túl megy végbe, például *elszól* valamit, *elkel* a tészta.

Bizonyos igekötőkkel a cselekvés gyors, hirtelen bekövetkezését érzékeltethetjük, például *felfigyel*, *felsír*, *rajtacsíp*.

Különösen megismételve kifejezhetik még a cselekvés elaprózását, gyengítését, például *meg-megáll*.

Az önmagában használt igekötő rendszerint feszült lelkiállapotot tükröz, s gyakran mondatértékű, például „*Ki* innen!”

Végül a megszokott igekötő elhagyása – főként a költői stílusban – növeli a szó hatásosságát, például:

Be sokáig várakozék
Én, *árvult*, társtalan Kain.
(Ady Endre: A halottak élén)

Igenevek: mint ősi kifejező eszközöknek egyik legfontosabb funkciójuk a tömörítés. Fajaik:

1. A főnévi igenév átmeneti kategória a főnév (közelebről az elvont főnév) és az ige között. A cselekvést személyhez való kötöttség nélkül fejezi ki, ezért a cselekvésfogalom lényegét hangsúlyozza. Jellegzetes példák Ady Endrénél a Sírni, sírni, sírni; Az ágyam hívogat; a Tiltakozni és akarni; Juhász Gyulánál a Gyászköntös és József Attilánál az Ülni, állni, ölni, halni című vers.

Kifejezhet aztán a főnévi igenév általános érvényű parancsot, például:

Szaporán, hé! nagy a rakás: *mozogni*!
(Arany János: Tengeri-hántás)

Mivel nem kapcsolódik meghatározott személyhez, némileg gyengítheti is a parancsot: „*Indulni*, emberek!” Néha a kitett személyragnak kiemelő, a cselekvőre nyomatékosan visszamutató szerepe van, például „*El* kell mennünk feltétlen!”

2. A melléknévi igenév a képszerűséget, a szemléletességet azzal erősíti, hogy valójában a tulajdonságot cselekvéssel jelöli, s így bizonyos mozgalmasságot vagy

éppen befejezettséget kölcsönöz a kifejezésnek, például „*hadrontó* nép” (Vörösmarty Mihály), „*elillant* évek” (Ady Endre), „*csattogó* fagy” (József Attila). Ez az igenév is helyettesíthet, tömöríthet mellékmondatot, például *lánynézőbe* megy, *dolga végeztével*, *világlátott*. Állítmányi szerepben viszont választékos, ünnepélyes hatást kelt, például:

De ti itt vagytok a *meglopottak*
Ti vagytok itt az áldozat!
(Illyés Gyula: Hősökről beszélek)

3. A határozói igenév a cselekvés módjának, a létezés állapotának szemléletes kifejezését szolgálhatja, például:

Öreg-ifjú Zsigám, sok mindent hallhattál,
Hallva, nézve, írva sok-sok-sokat adtál.
(Ady Endre: Levél-féle Móricz Zsigmondhoz)

Imitáció (latin *imitatio*; a latin ’utánoz’ jelentésű igéből képzett főnév): meglévő irodalmi mű témájának, szerkesztésmódjának, stílusának felhasználása új mű megalkotásakor. A játékos imitáció, az úgynevezett rájátszás mindezt jól mutatja: az imitált vers József Attila Születésnapomra című költeménye:

*Harminckét éves lettem én –
meglepetés e költemény
csecse
becse:*
(József Attila Születésnapomra)

Kovács András Ferenc imitációja:

*Harmincnégy éves lettem én:
Nem bódít versen vett remény,
se bű,
se báj.*
(Kovács András Ferenc: Bírálóimhoz. Születésnapomra.
Plágium!)

Impresszionizmus (a latin ’benyomás’ jelentésű szóból): a XIX. század vége felé kialakuló képzőművészeti és irodalmi stílusirányzat, amely a pillanatnyi szépség, a soha vissza nem térő hangulat megragadásában látja a művészet feladatát, s a művész futó benyomásain, egyéni hangulatán keresztül tükrözi a

világ változó képét. Ez az irányzat jobbra a naturalizmus ellenhatásaként jött létre. Előrelépést jelentett a festészetben a műtermi, mesterséges világitással, az akadémizmus pózával szemben. Az impresszionisták azt festik, amit éppen akkor látnak, nem pedig azt, amit korábban megismertek.

Az irodalomban az impresszionizmus igazi területe a líra és a leíró próza. Legjellemzőbb stílus eszközei között – látás- és ábrázolásmódjának megfelelően – ott találjuk az eddig nem ismert színekben pompázó, sokszor szinte varázslatos képeket, a szóképek közül a metaforát, a megszemélyesítést és a legkülönbözőbb érzéki benyomásokat összeolvasztó szinesztéziát. Kedveli továbbá a benyomásokat jól érzékeltető névszókát, a sajátos szerepű értelmezőket, a hiányos mondatokat, mindazt, amit az úgynevezett nominális stílus magában foglal. Szívesen él a nyelv zenei lehetőségeivel is. Leghíresebb képviselői a világirodalomban: Gustave Flaubert, Alphonse Daudet, Guy de Maupassant, Richard Dehmel stb., a magyar irodalomban: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Szabó Lőrinc. Például:

Göröghon. Szirtek, régi rom,
ködöt pipáló bús orom.
A lég sűrű, a föld kopár.
Nyáj, pásztorok, fenyő, gyopár.
(Babits Mihály: Messze... messze...)

Interrogáció (latin *interrogatio*; a latin 'között, közé' jelentésű *inter* prepozíció és a 'kérdés' jelentésű *rogatio* összetételéből; a magyar elnevezése: *szónoki, költői, retorikai kérdés*): olyan kérdés, amelyben a felvilágosítás-kérés háttérbe szorul, a kérdésjelleg formálissá válik. Így valójában az állítás, a felszólítás, a felkiáltás, az óhajtás szerepét tölti be. Lexikai jellemzői bizonyos partikulák: *csak, hát, is, még, már* stb. alkalmazása. Stílushatását az adja, hogy nem várunk rá választ, és hogy más mondatfajta értékében használatos. Tehát funkcióváltás megy végbe benne. Ezenkívül szerepétől függően különböző érzelmeket vált ki.

Az interrogáció gyakori a szónoklatban, a drámai dialógusban, a költői stílusban, a sajtónyelvben és a mindennapi beszédben. Például:

Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövőddel komolyan vess öszve jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!
(Kölcsey Ferenc: Huszt)

Eszköze továbbá a legkülönbözőbb tartalmú reklámoknak is: „Gyümölcs, napraforgómag, gabonapely és méz... | *Ki tud ennek ellenállni?*” (Müzli-

reklám). És a mindennapi nyelvből: „*Elmondaná végre?*”; „*Hát bűn ez?*”; „*És akkor mi van?*”.

Inverzió (latin *inversio*; a latin ’megfordítás’ jelentésű szóból): a mondat szavainak a szokásos sorrendtől eltérő elhelyezése, kiemelés vagy a ritmus kedvéért.

Ady Endre például ilyen módon emeli ki az állítmányt:

Tettem életemet én, nyomorult póre,
Néha Dózsa Györgyre, néha csak egy nőre,
(Ady Endre: Hát imigyen sírok)

és a tárgyat:

Itt volna hát a szent, a várt Szélvész,
Tespedt tavat mely fenékig zavar?
(Ady Endre: A magyar tanítókhöz)

Irónia (latin *ironia*; a görög ’tettetés’ jelentésű szóból): olyan szó- vagy gondolatalkzat, amellyel az ellenkezőjét fejezzük ki annak, mint amit kimondunk; látszólag becsmételjük azt, akit vagy amit dicsérni akarunk, és látszólag dicsérjük azt, akit vagy amit valójában becsmélni kívánunk. Például:

„Toldit” most olvasom hatodszor. Csakugyan *nyomorú fércmű!*
Még vagy hatszor elolvasom az idén, hogy *silányságát minél jobban fölfogjam.*

(Petőfi Sándor: Arany Jánoshoz, 1847. szeptember 9.)

S ti, kik valljátok olyan gőgösen:
Mienk a haza és mienk a jog!
Hazátokkal mit tennétek vajon,
Ha az ellenség ütne rajtatok?...
De ezt kérdeznem! engedelmet kérek,
Majd elfeledtem *győri vitézségtek.*
Mikor emeltek már emlékszobort
A sok *hős lábnak*, mely ott úgy futott?
(Petőfi Sándor: A nép nevében)

„Mondhatom, *nagy a rend* nálad!” (értsd: rendetlenség; társalgási nyelv).

Az irónia felismerését segíti a sajátos intonáció (beszéddallam), például emelkedő vagy mélyebb hangfekvés, éneklő hanghordozás, a szótagok elnyújtása.

Az írott nyelvben viszont a dőlt betűs írás, az idézőjel, a felkiáltójel. Aztán bizonyos kifejezések alkalmazása: *ahogy mondani szokás, mondhatnánk, mint tudjuk* stb.

Az irónia mind a szépirodalomban, mind a publicisztikában, mind a hétköznapi társalgásban előfordul.

Ismétlés (latin *repetitio* 'ua.'): a legősibb átfogó alakzat; hallható vagy látható nyelvi elemek visszatérése, általában változatlanul, bizonyos esetekben módosult formában. Beszélünk szó- és mondatismétlésről. Ezek tárgyalását lásd az erősítés címszó alatt.

J

Jelző (latin *epitheton*; a latin név a 'hozzáfűzött' jelentésű görög szóból): valamely szószerkezet főnévi tagjának a tulajdonságát, mennyiségét, sorrendi helyét vagy birtokosát jelöli meg, ilyenformán az ábrázolásnak, a jellemzésnek, a festőiségnek fontos eszköze lehet.

Stiláris értéke főként az úgynevezett tulajdonságjelzőknek van, a számjelzőknek már kisebb, a birtokos jelzőknek pedig alig. A stilsztikában kétféle tulajdonságjelzőről beszélhetünk. A megkülönböztető jelző valamely személynek vagy dolognak jellemző, azt mástól megkülönböztető sajátosságát emeli ki. Ez tehát mintegy leszűkíti az alapszó jelentését. Megvan a költői nyelvben, és gyakori a tudományos stílusban, valamint a köznapi beszédben. Például: *jó* tanuló, *városi* ember, *állati* fehérje; „*Magas, százados* fák tartanak neki árnyékot” (Mikszáth Kálmán).

A festői vagy költői jelző nem szűkíti le a jelzett szó értékét, csupán az alapszóban meglevő fontos mozzanatot emel ki. Az a célja, hogy a kifejezést szemléletessé, hangulatossá, széppé, hatásossá tegye. Előfordul a köznyelvben is, de igazi területe a költői stílus. A szóképekhez hasonlóan lehet szemléleti jellegű, például „Megállék a *kanyargó* Tiszánál” (Petőfi Sándor), aztán lehet hangulati jellegű, például „Még hull a *nyári* fények zafír, rubin, agát | Esője...” (Tóth Árpád).

A jelző és a jelzett szó kapcsolata állandóvá is válhat, ebben az esetben állandó jelzőről beszélünk. Ezt a klasszikus eposzi stílus kedvelte, például Homérosznál ilyeneket találunk: „*földrázó* Poszeidón”, „*leleményes* Odüsszeusz”, „*szárnyas* szavak”; Vörösmarty Mihálynál meg efféléket: „*fejedelmi* Zalán”, „*kacagányos* Ete”; de előfordul a népköltészetben és a köznyelvben is, például *kék* ég, *dicsőséges* tavaszi hadjárat.

A jelzők stílushatása abból adódik, hogy ráirányítják a figyelmet egy bizonyos – az író által fontosnak tartott – jellemvonásra. Ezt csak növeli a gyakori képszerűség s az esetleges zenei elem. A stílushatást befolyásolhatja a jelző szófaja is. Az igenévi jelző költői erejét például növeli az, hogy nemcsak képszerű, festői hatású, hanem igei jellegénél fogva mozgást is visz az ábrázolásba, például „*hadrontó* nép” (Vörösmarty Mihály), „*csattogó* fagy”, „*zörgő* idő” (József Attila). Külön sajátossága nyelvünknek, hogy ragos névszó, birtokos szerkezet, igealak, sőt egész mondat is szerepelhet jelzőként, például *teddide-teddoda* legény,

nembánom ember, *mitugrász* fickó, „Nem leszek senkinek a *küldki-hívdbé* cselédje” (Veres Péter).

Jóhangzás (latin *euphonia*; a latin név a görög ’jól’ és ’hangot ad’ jelentésű szavakból alakult): olyan alakzat, amely a szó, a mondat, az írásmű kellemes hangzását, zeneiségét biztosítja.

A jóhangzás feltétele a magán- és mássalhangzók arányos elosztása, például:

*Holott náddal ringat,
holott csobogással,
kékellő derűvel,
tavi csókolással.*

(József Attila: Ringató)

A rövid és a hosszú szavak váltakozása továbbá kellemes mondatritmust hoz létre, például:

*Lenn a csöndes alvilágban, szellőtlen, bús alvilágban,
asphodelosok között,*

(Babits Mihály: A Danaidák)

Az *l* halmozása és alliterációja a kellemes hangzás tényezője lehet, például:

*Zenét Madonna! mily titkos zenét
hallatsz a lomha földi légen át,*
(Babits Mihály: Óda a szépségről)

És még sorolhatnánk.

K

Képzők: a szókincsgyarapítás leggyakoribb és leggazdaságosabb módjának eszközei. Nyelvünk rendkívül gazdag a legkülönbözőbb új szavakat létrehozó képzőkben. Más-más árnyalatot éreztetnek például a következő gyakorító igék: *szállong, szálldos, szálldogál, szállingál, szállingózik*; vagy a következő, kicsinyítő képzővel ellátott szavak: *kövéres, kövérke, kövérkés, kövérecske*. Aztán más-más a funkciója például az *-s* képzőnek a *sáros, lilás, beteges, tízes, százados, üveges, bükkös, kikapós, apus, Maris* típusú szavakban.

A képzők egyik legfontosabb stílusértéke a tömörítés. Milyen bonyolult módon lehetne például pontosan körülírni azt az értelmi és érzelmi tartalmat, amely benne van Veres Péter *kivagyiság* ('rátartiság, gög') szavában, vagy amit az *édesget, szemfüleskedik, olvasmányos*, továbbá *termelékenység, jövesztés* szavak kifejeznek.

Másik fontos sajátosságuk az értelmi és érzelmi árnyalatok kifejezése. A (valamitől) *félő* szó például egy alkalomra érvényes vonást jelöl, a *félénk* ellenben állandósítja ezt a tulajdonságot.

A képzők említett sajátágaiknál fogva tág stílusis lehetőséget biztosítanak az íróknak, költőknek. Az egyéni képzések elsősorban újdonságukkal, eleven képszerűségükkel hatnak, de stílushatásukhoz az is hozzájárul, hogy – éppen a képzők sokjelentésű jellege miatt – értelmi, érzelmi tartalmuk körvonalai gyakran határozatlanok, homályosak, például:

Át nem léphető, gyorsan vert hidon
Túlról hozott és *tulos* az életem,
(Ady Endre: Halottan és idegenen)

Humor kifejezésére különösen alkalmasak a szokatlan vagy idegen képzők, például *bolondéria, rokonológia* (Mikszáth), *pirongatórium* (Jókai), *rendicsek* (argó).

A becézésnek, kedveskedésnek rendkívül sok árnyalatát fejezik ki az úgynevezett kicsinyítő-becéző képzők, például *anyó, anyóka; Kati, Katika, Kató, Katica, Katalinka, Katus*.

Végül familiáris, kedveskedő, gyerekes színezetűek az úgynevezett játszói szóképzéssel alakult szavak, például *csoki, diri, szaki, dumcsi, dumcsizni*.

Keverékszó vagy **makarónikum** (ez utóbbi a 'csötészta' jelentésű olasz szóból tréfás átvitellel keletkezett megnevezés): olyan magyar szó, amely különféle idegen nyelvi elemeket is (képzőt, prepozíciót stb.) tartalmaz. Ezek a játsszi szóképzéssel alakult szavak – változatos, főként tréfás, humoros vagy éppen szatirikus hangulati tartalmuk következtében – elsősorban a társalgási nyelv eszközei. Például: *bolondéria, gyengus, anyagice, of potyóresz*. Makaróni (keverékszókat tartalmazó) stílusban bizonyos irodalom is keletkezett. Nálunk a XVIII. század közepétől az első világháborúig volt divatban. Például: „*Uszkulat ecce labis békula görbiceis*.” [Íme görbe lábakkal úszkál a béka.] (Csokonai Vitéz Mihálynak tulajdonított mondás); „Debrecen-chester, nov. 16. 1848. My dear Dzszenkó! Ajem itthagying Debrecent... Erdődre [megyek]... Tehát oda légy nekem *firkáling*... *Tiszteleting end csókoling* a tied falamia... Barátod P. S.” (Petőfi Sándor levele Arany Jánoshoz).

Kiazmus (latin *chiasmus*; a görög 'kereszteződés' jelentésű szóból): kereszteződés, kéttágú nyelvi kifejezés ismétlése megfordított sorrendben. Például:

*születek meghalni
meghalok születni.*

(Weöres Sándor: Talizmán)

*Jaj, mily sekély a mélység
és mily mély a sekélység*

(Kosztolányi Dezső: Esti Kornél éneke)

A kiazmus a dolgok színét és visszáját egymásra vonatkoztatja, egymás után állítja kétféle sorrendben, ezért kedvelik az érvelő írások is, például Kovalovszky Miklós tanulmányának a címe: „*A Rozsdatemető stílusa avagy a stílus rozsdatemetője*”. Stílusértékét a meghökkentő ellentétek csak növelik.

Kicsinyítés: a nagyítás és túlzás ellentéte, azt jelenti, hogy a valóságosnál kevesebbet, kisebbet mondunk, illetve tompítjuk, ellágyítjuk, bizonyos fokig határozatlanná tesszük a szójelentéseket. Célja a kedveskedés, a szerénykedés, bizonyos finom, lágy hangulatok megéreztetése. Stílushatása abból adódik, hogy mintegy tudat alatt a kicsinyített jelenséget összehasonlítjuk a valósággal. Például: *leányka, asszonyka, ökröcske*, továbbá „*Csak egy percel várj!*” (lehet egy óra is), „*Egy szem búza se termett!*” (kevés termett), „*A munkabér, a munkaerő ára, | cincog zsebünkben...*” (József Attila: Munkások).

Kifejező (expresszív) hangváltoztatás: a szavak szokványos (azaz köznyelvi) hangalakjának beszéd közben történő megváltoztatása stilisztikai célból. Főbb típusai:

1. A hangszín megváltoztatása. A beszélő a megszokottól eltérő hangszínnel megéreztetheti azt az érzelmet, amely diktálja vagy kíséri a mondanivalót, vagy amelyet a beszélő színlelésből ki akar fejezni. Az írás erre legfeljebb utalhat, például drámai művekben ilyen utasításokat találunk: *indulatosan, magabiztosan, csöndesen, hivatalosan* stb.

2. A hangok megváltoztatása. A magyarban szokatlan, úgynevezett beléggzéssel ejtett (inspirációs) hangok erős érzelm kifejezésére alkalmasak, például *hű!, hjuj!, ssz!* A hangok megnyújtásával, illetve megrövidítésével is különféle érzelmet fejezhetünk ki, például *teermésztesen* (gúnyosan), *hasszontalan* (szidásként), *deehogy* (tiltakozásként), *aadd ide!* (könyörgésként). Viszont rövidebb a magánhangzó a vezényszavakban, továbbá az olyan, bosszúságot kifejező szavakban, mint *e!, eh!* Expresszív célú egyes magánhangzók minőségének a megváltoztatása, például *barétom* (lekicsinylő, tréfás vagy gúnyos megszólításként), *egen* (*igen* helyett kénytelen beleegyezésként vagy gúnyosan).

3. A kiejtés megváltoztatása. Igen erős stílushatású az idegen származású személyeknek a megfelelő idegenszerű (pl. németes, cigányos stb.) kiejtéssel való ábrázolása. Például Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényében ahogyan a német pattantyús oktatja a parasztokat. Hatásos a megfelelően alkalmazott tájnyelvi kiejtés is.

4. A hangalaki újítások. Például egy-egy alkalmi hangátvetés: *palacsinta* > *palancsita*. Az effélék gyakoriak kisgyerekek beszédében, és így kedves hangulatúak is.

Kijelentő mondat: a nyugodt, szenvedélymentes, tárgyilagos közlés kifejezője. Uralkodó mondatformája elsősorban a hivatalos és tudományos stílusnak. A szépirodalmi stílusban természetesen a kijelentő mondat is – kisebb vagy nagyobb mértékben – telítődhet érzelmi-hangulati elemekkel a szövegkörnyezettől függően. Például:

A Tisza-parton halkan ballagok,
És hallgatom, mit sírnak a habok?

E partok méla fordulóinál
Állt egyszer gögös Attila király.
(Juhász Gyula: Szeged)

Kívánó mondat: a beszélő kívánságának, akaratának a kifejezője. Erősségi foka és színezete különböző lehet, tehát fontos stilisztikai eszköz. Két alfaja van.

1. Az óhajtó mondat enyhébb kívánságot jelöl, a beszélő mintegy tudja, hogy akaratának teljesítése elsősorban nem tőle függ. Mindezt érzékelteti a feltételes módú állítmány és a mondatot bevezető érzelmi telítettségu indulatszó és módosítószó (*óh, bár, csak, bárcsak, hej* stb.), például:

Bár maradtam volna benne végig!
(Petőfi Sándor: Távolból)

Erősebb óhajt fejez ki a *ha, hogy* kötőszóval bevezetett mondat, amely előtt gyakran valamely indulatszó helyettesíti a főmondatot, például:

*Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék!*
(Arany János: Toldi)

Szintén erősebb kívánságot, már-már felszólítást éreztet meg az óhajtó mondat a felszólító módú állítmánnyal, például „*Csak el ne felejtse* ijedtében!”

2. Másik alfaja a felszólító vagy parancsoló mondat, ez a feltétlen, határozott kívánság kifejezője. Az egyszerű kéréstől, a tiltakozástól a legszigorúbb parancsig a felszólításnak igen sok változata van. Leggyakoribb nyelvi kifejezője a felszólító mód, például:

Fiaim, csak énekeljetek!
(Tompa Mihály: Madár, fiaihoz)

A felszólító mód egyes szám második személyének hosszabb, *-l* ragos formája enyhíti a felszólítást, például *Menj!* ~ *Menjél!* A felszólítás történhet főnévi igenévvel is, ilyenkor a *gyere, gyertek, menj, menjetelek, kell* igét is odaértjük, például „*menteni*, ami menthető”.

Az erősebb, szigorúbb felszólítás neve: parancs. A parancs leggyakoribb nyelvi eszköze a felszólító mód, a hangos beszédben a megfelelő nyomatékkal ejtés, például *Maradj!* Szigorúbb a *kell* igével való körülírás, és a legszigorúbb a kijelentő módnak jövő időt kifejező jelen idejű alakja, például *Maradsz!* Még szigorúbbá tehetjük a parancsot a szórenddel, úgy, hogy az ígékötőt vagy a határozót az állítmány elé tesszük, például „*Itt maradj!*”; „*Elmenj* innen!” Szigoríthatja továbbá a parancsot a mondatnak kérdő-tagadó formájú kifejezése, például „*Nem teszed le* azt a könyvet?!” Mind az enyhébb, mind a szigorúbb parancsot érzelmileg színezettebbé teszi a *hadd* szócska, például „*Hadd* halljam

csak!” Az erős nyomatékú felszólítás, parancs hiányos mondatot is eredményezhet, például:

Előre hát mind, aki költő,
A néppel tűzön-vízen át!
(Petőfi Sándor: A XIX. század költői)

A felszólítást, parancsot enyhíthetjük is többek között a feltételes móddal, valamint a kérdő és tagadó formával, például *Szíveskedjék ~ Lesz szíves? ~ Lenne szíves?! ~ Nem lenne szíves?*

Klasszicizmus (a latin *classis* ’osztály’, illetve *classicus* ’jeles, kiemelkedő’ jelentésű szóból): a reneszánszsal meginduló és a XVII–XVIII. század folyamán főként Nyugat-Európában – elsősorban Franciaországban – az udvari művelődés körében kialakult művészeti és irodalmi irányzat. Mintaképének az ókori klasszikus irodalmat tekinti mind a mondanivaló, mind a forma tekintetében. Tárgyát rendszerint az ókorból veszi, illetve az ókori írók által feldolgozott témákat költi újra. Jellemzi az eszmének a maga fogalmi tisztaságában való ábrázolása, az egyénivel, az esetlegessel szemben az általánosnak, a képzelettel, a szenvedéllyel szemben az értelemnek a hangsúlyozása. Továbbá bizonyos formai tökéletesség: meghatározott műfajok, szigorú szerkezeti szabályok stb. Ekkor alakul ki az úgynevezett „fentebb stíl” (*style sublimé*). Ez utóbbi kerül minden köznapit a kifejezésmódban, s finomkodásra, pátoszra törekszik; valójában kifinomult, légies és elvont, arisztokratikus nyelv. A klasszicizmus természetesen új, nemzeti elemeket is olvasztott magába, s ennek megfelelően helyenként más-más színezetűvé vált. Leghíresebb képviselői az olaszoknál: Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio; a franciáknál: Pierre Corneille, Jean Racine, Jean de La Fontaine, Nicolas Boileau, Voltaire, André Chénier; a németeknél: Gotthold Ephraim Lessing, Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller stb. Nálunk Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnics József az úgynevezett óklasszikus iskolát teremti meg; Bessenyei György a francia klasszicizmust követi, s Voltaire a mintája; Kazinczy Ferenc a görögös német klasszicizmus híve, s egyben a „fentebb stíl” fő követője, eszményét Goethében látja. Legnagyobb klasszikus költőnk Berzsenyi Dániel, őt mindenekelőtt a görög-római klasszikusok ihlették.

Kommunikáció (latin *communicatio*; a ’megbeszél’ jelentésű latin igéből képzett főnév): színlelt bizonytalanság miatti tanácskérés. Gyakori a szónoklatokban, a drámában, a sajtónyelvben, de a lírában is. Például:

S mit tegyünk? újra írjunk? okokat okokra halmozzunk? De mit használnak minden mi okaink azoknak, kik füleiket és szíveiket előttünk már kétszer bezárták?

(Kölcsey Ferenc: A magyar nyelv ügyében)

Zombori mondja Szakonyi Károly drámájában:

Most már iszom. *Mi mást csinálhatnék? Mondják meg, mi mást csinálhatnék?*

(Szakonyi Károly: Honkongi paróka)

Koncesszió (latin *concessio*; a latin 'enged, hátrál' jelentésű igéből képzett főnév): az ellenfélnek tett látszólagos engedmény. Érvelő szövegekben, tehát főként szónoklatokban, továbbá esszéikben és a szépirodalmi nyelvben fordul elő. Például:

*Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és miképp,
de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,
és csecsszopók, akikben megnő az értelem...*

(Radnóti Miklós: Nem tudhatom...)

Kongeriesz (latin *congeries*; az 'összegyűjt' jelentésű latin ige származéka): a halmozás egyik faja, amelyben rokon értelmű szavak, szó szerkezetek, tagmondatok szerepelnek. Például:

A kapuk, amelyek többnyire a falba vésettek, az ajtók, amelyek *halkan és csöndesen* nyílnak sötétes folyosókra: bezárva.

(Krúdy Gyula: Szindbád ifjúsága)

Korrekción (latin *correctio*; a 'kiegyenesít, kijavít' jelentésű latin igéből): kijelentés javítása, úgy, hogy annak valamely kifejezését elutasítva egy másikkal, a beszéd céljának megfelelővel pótoljuk. Stílushatást a pótlás maga, illetve annak módja kelt. Példa:

Hé, fiúk! amott ül egy túzok magában,
Orrát szárnya alá dugta nagy buvában;
Gunnyaszt, vagy dög is már?

(Arany János: Toldi)

A korrekció lehet fokozó jellegű is: „Ez a kép nagyon szép. Mit *szép?* Gyönyörű!” (A társalgási nyelvből)

Korstílus és **stílusirányzat**: az egyes korszakokra jellemző stílus, a formai elemek sajátos rendszere, mely egy meghatározott művészeti látásmódnak, ábrázolásmódnak a függvénye. Megkülönböztetünk ezeken belül úgynevezett korstílusokat. Ezek egy-egy művelődéstörténeti korszaknak valamennyi művészeti ágát – tehát nemcsak a szépirodalmat, hanem a zenét, a képzőművészeteket, az építészetet is – átfogják. Ilyen volt a reneszánsz, a barokk, a klasszicizmus, a romantika.

A korstílusok mellett vannak úgynevezett stílusirányzatok. Ezek már nem egyetemes jellegűek, nem minden művészeti ágban jelentkeznek. Különösen a XX. századra jellemzőek. Az impresszionizmus például mindenekelőtt a festészetben, továbbá a zenében és a lírában jelentkezett, kisebb mértékben a szobrászatban, illetve az epikában, de már az építészetben, valamint a drámában szinte egyáltalán nem.

A korstílusok és stílusirányzatok további jellemzői:

1. Se a korstílus, se a stílusirányzat sajátosságait illetően nem pontosan körülhatárolható zárt rendszert alkot, és hatásának ideje se állapítható meg pontosan, évszámszerűen.

2. Stílusirányzat több is élhet egy-egy korban egymás mellett.

3. Mindkettő egyéni alkotásokban létezik, valójában tehát ezekből csak utólag vonhatjuk el a jellemző sajátosságait.

4. Ezek a kategóriák nem esztétikai értékfogalmak.

5. Egy-egy korstílus vagy stílusirányzat általában az előző ellentétéként születik, vagyis – röviden – azokat a sajátosságokat viszi diadalra, amelyek az előzőből hiányoztak.

6. Amikor egy-egy korstílust, stílusirányzatot egy másik vált fel, az előzőeknek bizonyos sajátosságai – nem fő jellemzőként – megmaradnak a szépirodalomban.

7. Végül e kategóriák úgy jönnek létre, hogy több tényező, mindenekelőtt a korabeli szociokulturális viszonyokban beállott változás és az általuk is meghatározott magatartás, szemlélet, közizlés hatására a korábbi stílus megváltozik.

Körmondat vagy **periódus** (latin *periodus*; ez utóbbi a görög 'körüljárás' szóból): olyan többszörösen összetett mondat, amelyet tartalmilag a téma részletes kifejtése, formailag pedig bizonyos szabályos elrendezés és ritmikusság jellemez. A körmondat rendszerint magasztos tartalomnak, szenvedélyes érzéseknek, pátosznak a kifejezési formája. Három típusát különböztethetjük meg:

1. A klasszikus körmondat két logikai részre bontható: a jobbra azonos típusú mellékmondatokból álló „előkészítő szakaszra”, amely felkelti, mintegy előkészíti, sokszor magasra feszíti várakozásunkat, és a főmondatból, illetve egyenrangú főmondatokból álló „berekészítő vagy utószakaszra”, amely feloldja a feszültséget. Mennél nagyobb a feszültség, és minél csattanósabb a megoldás, annál hatásosabb a körmondatos szerkezet. Például:

Ha minden fáradozás, melyet embertársaink javára fordítanánk, haszontalan volna, s legnemesebb törekvéseinknek nem lehetne semmi eredménye; ha magasabb vágyaink nem teljesülhetnének, s a szép és jó soha nem győzhetne a világon: még akkor is e nyomorult létnek legszebb része azoknak jutott, kik csalódásukat sírukig megtarták, s ha nem győznek is, legalább végső leheletig nemes célokért küzdöttek.

(Eötvös József)

Lásd még Petőfi Sándor A XIX. század költői, Vörösmarty Mihály A Guttenberg-albumba című versét és Kisfaludy Sándor Himfy dalai című kötetét.

A klasszikus körmondat gyakori mind a prózai, mind a költői stílusban, nálunk különösen Kölcsey Ferenc és Eötvös József művészetére jellemző.

2. A barokk körmondatban felbomlik a klasszikus mondat egysége, hosszadalmas mondatszövevényt kapunk, amelyben már nem a gondolati szerkezet az alap, hanem a bonyolult asszociációkat tükröző gondolatmenet. Ez a nemegyszer mesterkéltté váló mondatszöveg jellemző a hitvitázó iratokra, a XVII–XVIII. századi cikornyás könyvcímekre, de stíluselemként előfordul a modern költőknél is. Példaként lásd Babits Mihály Egy filozófus halálára című költeményét.

3. A romantikus körmondatra vagy tirádára jellemző, hogy a második rész, szemben a klasszikus körmondatnál, nem lezárást, kifejtést hoz, hanem a gondolatoknak, érzéseknek szinte véget nem érő áradását. Példaként vehetjük Petőfi Sándor Egy gondolat bánt engemet... című versét. A romantikus tiráda egyébként gyakori Jókai Mórnál is.

Körülírás (latin *periphrasis*; a latin név a görög 'más szavakkal való mondás' jelentésű szóból): valamely fogalmat, tárgyat, eseményt a közvetlen megnevezés helyett egy vagy több szembeötlő vonása alapján, rendszerint több szóval körülírunk. Az egyszerű megnevezéshez képest a körülírás gyakran szemléletesebb, esetleg költőibb, ünnepélyesebb – ez adja stílusértékét. Mind a köznyelv, mind a szépirodalom nyelve gazdag változatos körülírásokban. Például köznyelvi: *kosarat ad* (elutasít; közömbös stílusértékű); *kár a gőzért* (kár a fáradságért; bizalmaskodó); *nem találná fel a puskaport* (buta; tréfás); *beadta a*

kulcsot (meghalt; durva); *van benne kakaó* (életrevaló; argó); – a tudományos értekező stílusból: *magyar ezüst* (alumínium); – a sajtónyelvből: *hidegháború*.

Kötőszó: olyan szófaj, amely összekapcsolja a mondatrészeket, valamint a mondatokat, és jelöli a köztük levő viszonyt. Mennél bonyolultabb a mondanivaló, általában annál több kötőszóra van szükség. Így a kötőszó elsősorban a tudományos és publicisztikai, továbbá a hivatalos stílusban gyakoribb. Ugyanazon mondatviszony jelölésére ezenkívül gyakran több kötőszó is rendelkezésre áll, ezek – a köztük levő stilisztikai különbség következtében – szintén alkalmasak a stílus hatásossá, változatossá tételére. Az *és* például kapcsoló szerepén kívül lassító funkciót is betölthet:

És kinyílt az ajtó,
És bejött a lány,
Oly fiatal, oly szép,
És oly halovány!
(Petőfi Sándor: Bolond Istók)

Fokozó funkciója van a *sőt*-nek, hozzátoldó vagy nyomatékosító szerepe az *is*-nek, sajátos magyarázó és egyben fokozó értelmű az *éspedig*. Például:

Noszty Ferenc vagyok... Ferenc? Én *is* Ferenc, Te *is* Ferenc, a császár *is* Ferenc.
(Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival)

...szép szekérrel járt a laktanya elé. *Éspedig* a legszebb lovakkal.
(Veres Péter: Számadás)

Vannak aztán a kötőszók között elavult vagy népies formák, például a *mikoron*, *ámhátor*, *mihelyst* régies, a *mindazonáltal*, *mindamellet* egy kissé körülményeskedő, az *ennélfogva*, *ennek következtében* tudományoskodó jellegű.

Közbevetés (latin *parenthesis*; az 'oda-, belehelyezés' jelentésű görög szóból): az írás vagy beszéd folyamatát megszakító olyan szó, kifejezés, mondattöredék, egész mondat vagy még nagyobb nyelvi egység, amellyel a beszélő vagy író közelebbről megmagyarázza, kiegészíti, részletezi vagy igazolja mondanivalóját, esetleg elmondja a vele kapcsolatos elgondolásait, érzéseit; röviden: amellyel világosabbá teszi a stílust. Írásban a közbevetést gondolatjelek közé, esetleg zárójelbe szoktuk tenni, beszédben pedig ezt a szakaszt mélyebb dallamfokozásban s gyorsabban mondjuk. Például:

Ha láttam embert – *s hányat!* – aki szenved,
vele csikorgott minden idegem.
(Szabó Lőrinc: Búcsú)

Anyám egy gazdag parasztnál, egy afféle parasztbasánál szolgált,
akinek legényfia volt. Tavasz volt (*januári születésű vagyok*),
házassági ígéret volt.
(Veres Péter: Számadás)

Közhely: legtöbbször képet is tartalmazó olyan általánosan ismert agyonhasznált körülírás, szólás vagy szókapcsolat, amelyben a képnek szinte már nincs szerepe. Például: *lerója a hála adóját ’meghálál’; a távozás himes mezejére lép ’eltávozik’; így van ez, és nem másként ’így van’*. A közhelyek mögött a szegényes stíluskészség és az egyéni állásfoglalás hiánya húzódhat meg, ezenkívül kevesebb értelmi tevékenységet kívánnak meg a beszédpartnertől is.

Közölés: olyan versbeli, kihagyásos mondat szerkezet, amelyben egy közös mondatrészt vele egy szerkezetet alkotó mondatrészek vesznek közre úgy, hogy az utóbbi szavak egymással rendszerint rímelnek, a közös mondatrész pedig az utána álló mondatrésszel alkot szorosabb mondattani és verstani egységet. Stílushatását az adja, hogy a hiányzó mondatrészt olvasás közben oda kell értenünk, illetve később ott találjuk, s mintegy ennek megfelelően „újraértékeljük” a már elolvasottakat is. Ezenkívül ez az alakzat – mivel a XVIII. század végétől nagyon meggyérült a használata – régies hangulatot is kelt. Például:

*Ne mondj hát rózsának
Engem violának...*
(Népdal)

Reszket a Föld. *Bús ragyogásban
Várunk valamit s szörnyű lázban.*
(Ady Endre: Vörös szekér a tengeren)

L

Látható nyelv: az íráskép, azaz a leírt nyelv külsőségei, közelebbről az írásforma, a felhasznált nyomdatechnikai eszközök, továbbá a helyesírás módja. Olvasás közben az íráskép is hat ránk, ennek is van hangulata, érzelmi velejárója.

Az írásformát illetően például mind az egyes emberek kézírásának, mind pedig a nyomtatott szövegnek a formája hatással van ránk. Beszélünk gyerekes, parasztos, női írástípusról. Aztán más-más a hatása a gót betűs, a cirill betűs, a latin betűs vagy a kínai írásnak. Ezenkívül minden kornak megvan a maga írásstílusa, amely tükrözi a kort és annak ízlését. A XX. században például a Nyugat a réginél nyugtalanabb hatású, új betűtípust honosított meg. A modern líra meg még a számjegyeket, a matematikai jeleket és a kémiai képleteket is felhasználja versekben. Például:

...ha kell, szívós leszek, mint fán a kéreg,
s a folytonos veszélyben, bajban élő
vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
nyugalma nyugtat s mint egy hűvös hullám:
a 2 X 2 józansága hull rám.

(Radnóti Miklós: Levél a hitveshez)

A helyesíráshoz szintén sok érzelmi momentum fűződik, ezért is olyan nehéz a megváltoztatása. Hangulati különbséget érzünk például, ha egy-egy hangot más-más betűvel jelölünk: *Tzigány ~ Czigány ~ Zigány ~ Cigány; anyja ~ anynya ~ annya*. Aztán a nagybetű bizonyos értékelést fejez ki. A XVIII. század végén s a XIX. század elején francia mintára nálunk is nagybetűvel írták a kiemelt szavakat. A XIX. század második felében eltűnnek a nagybetűk, és csak különös kiemelésképpen használják őket. A XX. századi költői iskolák ismét gyakorivá teszik, és szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak neki.

Az összetételek egybe- és különírása ugyancsak más-más hatást vált ki. A modern líra is, mivel általában intellektuálisabb jellegű, kedveli a nagyobb szóegységeket, például Babits Mihály *In Horatium* című versében a *soha-meg-nem-elégedés* kifejezéssel él.

A középpontozás vagy interpunkció szintén fontos kifejező eszköze a gondolatközlésnek, valójában a beszélt nyelv hangsúlyozásának, az arcjátéknak, a

gesztusnak a helyettesítője. Általában mennél komplikáltabb a mondat szerkezet, mennél intellektuálisabb a nyelv, annál fejlettebb az interpunkció.

Látomás vagy **vízió** (a *vízió* a latin 'lát' jelentésű igéből): tágabb értelemben a felcsigázott képzelet szülte (művészi) kép, képsor. Szűkebb értelemben a túlzással rokon stíluseszköz, amelynek a segítségével a költő nagyméretű, láncolatosan egymásba kapcsolódó és rendszerint mozgalmas képekben vagy maga elé képzelettel a múlt eseményeit, vagy mintegy víziószerűen elképzelteti a jövőt, vagy esetleg – gyakran groteszk módon – így érzékelteti a körülötte lévő valóság egyes jelenségeinek láttán kialakult sajátos hangulatát. Stílushatása a túlzásból, a sokszor fantasztikus képekből, illetve a sajátos trópusokból származik. Látomással idézi meg például Vörösmarty Mihály a Zalán futása kezdő soraiban a múltat, Árpád és Zalán korát. József Attila pedig Szép nyári este van című versében groteszk képek sorával érzékelteti a korabeli nyomasztó társadalmi viszonyok hatására támadt érzéseit. Ez az ábrázolásmód jellemző egyébként a romantikára, a szimbolizmusra, a szürrealizmusra.

Levélstílus: a levél valójában írott társalgás, ennek megfelelően a levélstílus mind szókincsében, mind mondatfűzésében tartalmaz elemeket a írott nyelvi stílusból, de gyakoriak benne a társalgási nyelv közvetlenségre törekvő, legtöbbször könnyed és természetes stilisztikai kifejező eszközei is. A levélírás stílusa természetesen függ attól, hogy ki, kinek írja például a levelet, és hogy mi a levél tárgya. A művészi formában írt, olykor verses leveleknek a stílusa – például Petőfi Sándor Uti leveleiben – valójában átmenet a szépirodalmi és a levélstílus között.

Licencia (latin *licentia*; a 'meg van engedve, lehet' jelentésű latin igéből): a retorikában a közönséghez fordulás gondolatalakzata, nyílt, az igazságot nyersen megfogalmazó szemrehányás, feddés. Például:

*Sok részögös, hallgassátok erkölcsötöket,
Isten ellen részőségben ti vétkeztök,
Mert gyakorta felejtitek ti Istentöket.*
(Tinódi Lantos Sebestyén: Sokféle részögösök-ről)

Ez az alakzat érthetően gyakori a szónoki beszédben, például:

Most szólok, és hozzád és nyíltan szólok, [...] mert úgy látom [...] hogy nemzetünk a jogfeladások sikamlós meredélyén veszélybe, többé mint veszélybe, halálba sodortatik [...] A jogvisszaszerzés álláspontjáról a jogfeladás sikamlós terére jutottál [...], mély

*fájdalommal kell kérdenem, mi marad még feladni való a nemzet
önállóságából;*

(Kossuth Lajos: Deák Ferencnek)

Litotés (latin *litotes*; a görög 'egyszerűség' jelentésű szóból): olyan alakzat, amely valamely fogalmat vagy tényállást ellentétének tagadásával fejez ki, nyomatékosítás vagy éppen kicsinyítés céljából. Például:

Amije volt, szívesen megosztotta mással, pénzecskéjével *nem éppen takarékosan* bánt, nem is igen búsult utána, mert kevéssel beírta.
[*nem éppen takarékosan*, azaz bőkezűen]

(Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza)

M

Madárnyelv: elsősorban a gyermekek olyan tréfás beszéde, amelyben a szavakat, azok szótagjait értelmetlen hangokkal, szótagokkal, hangcsoportokkal toldják meg, vagy egyéni alkotású szavakat alkalmaznak, hogy így a mondanivalót nehezen felismerhetővé vagy felismerhetetlenné tegyék. Előfordul tehát a gyerekek játék- vagy társalgási nyelvében, s hangulatkeltő stíluselemként a mesében is. Például:

Turgudorgod mirgit forgogargadtárgál:
Argadórgósorgom margarargadtárgál?
Targakargarogodj hárgát korgomarga,
Irginerget arga porgokorgolbarga!
(Arany János: A Jóka ördöge)

Megszemélyesítés (latin *personificatio*; a magyar név a latin szó fordítása, amely az 'arc' és a 'csinál' jelentésű szóból alakult): olyan szókép, amely elvont dolgokat (pl. érzést, eszmét stb.), természeti jelenségeket, élettelen tárgyakat élőként mutat be, illetve növényeknek, állatoknak is emberi érzést, cselekvést tulajdonít. A megszemélyesítés lehet köznyelvi, például a *szél elül, az óra jár*; de a tudományos és a publicisztikai stílusban is találunk ilyeneket, például *a tények ezt mutatják; a vers arra tanít*. Lehet aztán költői, például:

Megindulna a korcsma felé, amely ott *ül* a Küküllő partján.
(Tamási Áron: Bölcső és bagoly)

A metaforához hasonlóan a megszemélyesítés is alapjává válhat egy egész versnek, például József Attila *Altató* vagy Tóth Árpád *Láng* című versében.

A megszemélyesítés stílushatása abban rejlik, hogy a megelevenítés, a megérezkítés eszközével képszerűvé teszi a stílust és hatásossá a mondanivalót. A megszemélyesítésre használt szó szófaja többnyire ige, ritkábban melléknév.

Metafora (latin *metaphora*; a görög 'átvitel' jelentésű szóból): olyan szókép, átvitel, amely két fogalom közt fennálló tartalmi (külső vagy belső, néha funkcióbeli) hasonlóságon vagy hangulati egyezésen alapul, például „*Tenger nép jár az utcán*” (külső hasonlóság); „*Nagy kofa ez a gyerek!*” (belső hasonlóság); „*A lelkem ódon, babonás vár*” (hangulati egyezés) (Ady Endre: *A vár fehér*)

asszonya). Van köznyelvi metafora, például a hegy *gerince*, szőlőszem, *gurul* a nevetéstől (az első két esetben a kép már erősen megkopott, vagy majdnem el is tűnt), *leányvállalat*, *agrárolló* (ezek egyben szaknyelvi), és van természetesen költői metafora. Ez lehet megújított, Petőfi Sándornál például a „rózsás arc” így mutatkozik:

Jaj ha tudnám, hogy másnak vár csókjára
Tündér orcád tejben úszó rózsája:
Bujdosója lennék a nagy világnak,
Vagy od'adnám magamat a halálnak.
(Petőfi Sándor: A virágnak megtiltani nem lehet...)

És még gyakrabban lehet a metafora eredeti, például:

Havas csúcsával nézi a napot
Daloknak szent hegye: a lelkem...
(Ady Endre: Búgnak a tárnák)

Alakja szerint beszélünk teljes metaforáról: ilyenkor ki van téve az is, amit azonosítunk, meg az is, amivel azonosítjuk, például:

Szállj, *dal, esti fecske*, suhanj
A vak tavak fölött...
(Tóth Árpád: Próbálok, hátha...)

És van aztán egyszerű metafora: ilyenkor csak az van kitéve, amivel azonosítunk, az azonosítottat oda kell érteni, például:

Én túllépek e *mai kocsmán*,
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolga ostobát.
(József Attila: Ars poetica)

Célja szerint a metafora (különösen a költői metafora) lehet szemléleti jellegű, ha elsősorban elképzeltetni, képszerűen ábrázolni akar, például:

Elmúlt az *arany tó* az égről
És egyszerre nagyon sötét lett.
(Tóth Árpád: Arany tó az égen)

És lehet hangulati jellegű, ha bizonyos érzés, hangulat érzékeltetése a célja, például:

Dicsőség néked Anna,
Szent tavaszunk virága,
Te sírba hervadt évek
Aranyága!

(Juhász Gyula: Dicsőség)

Legtöbbször azonban egyesülnek a szemléleti és hangulati elemek a költői képben, például:

...*nap, rét, tó, felhő, száz táj* a ruhád,
mindig mutat valahol a világ...

(Szabó Lőrinc: A huszonhatodik év)

A köznyelvi metafora pedig igen gyakran hozzájárul az új dolgok megnevezéséhez, például: „A hordozható számítógéphez is lehet külön *egeret* vásárolni.”

A metafora stílushatása általában az azonosításból adódik, vagyis abból, hogy a kifejezendő fogalomra, jelenségre mintegy átruházzuk a kifejező kép sajátosságait. Mindezt természetesen csak fokozza az azonosítás újszerűsége, eredetisége. A metafora egyébként egyfelől szépsége és sokszínű volta, másfelől a nyelv, a gondolkodás és a megismerés szempontjából meghatározó fontossága miatt az összes szóképek közül a legfontosabb és így a legtöbbet vizsgált jelenség.

Metalepszis (latin *metalepsis*; a görög 'felcserélés' jelentésű szóból): olyan szóképek, amelyekben az ok helyett az okozatot, az előzmény helyett a következményt nevezük meg, például „*Arcod verejtékével keresed a kenyered.*” (Biblia, 1 Mózes 3,19) (Vagyis: a *nehéz munkával* keresi kenyereát kifejezés helyett a *verejtékkel* szó áll, azaz ok helyett az okozat.) A metalepszis stílushatása abból adódik, hogy az olvasó vagy beszélő összehasonlítja a két jelentést.

Metaplazmus (latin *metaplasmus*; a görög 'átalakítás, áthelyezés' jelentésű szóból): a szavak hangalakjának megváltoztatása stilisztikai célból, például:

Jön az ebéd sorja, csörög tányér, *kalán*:
Ez a kis haragost megbékíti talán?

(Arany János: Juliska elbujdosása)

Ebben az esetben a nyelvjárási *kalán* alak elsősorban a rímelést szolgálja.

Metonímia (latin *metonymia*; a görög 'névcsere, átnevezés' jelentésű szóból): olyan szókép, amely a két fogalom közti térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok-okozati kapcsolaton alapul. Ilyen viszony esetén ugyanis a két fogalom közt asszociáció lép fel, s ennek eredményeképpen az egyik fogalomnak: a kifejezőnek, a képnak a nevét átvisszük a másiknak: a kifejezendőnek a jelölésére, például: „Tudja az egész *falu*.” „...álom nélkül álmodunk | Én s a magyar *tanyák*.” (Ady Endre: A téli Magyarország)

Stílushatása abban rejlik, hogy egyrészt egy fogalom (a kifejezendő) jelölésére (pl. 'a falu lakói', 'a tanyák lakói') egy másik fogalom (a kifejező) nevét (pl. a *falu*, a *tanyák*) használjuk, s ez bizonyos – pillanatnyi – feszültséget teremt tudatunkban, másrészt a kifejező rendszerint kép vagy valamelyes képjelleg van benne.

A kifejezendő és a kifejező közötti kapcsolat lehet helyi, térbeli érintkezés: a hely nevét használjuk a benne levők helyett, például „Tisztelt *Ház*.” Lehet aztán időbeli az érintkezés: az idő nevével jelöljük az akkor élőket, az akkori eseményeket, például „A *XX. század* nagyot alkotott.” Az anyagbeli érintkezés esetén az anyag nevével jelöljük a belőle készült eszközt, például „nincs egy *vasa* [értsd: pénze] se.” Az ok-okozati kapcsolat esetén pedig az ok, az előzmény nevével jelöljük az okozatot, a következményt, például „jó *tollú* író”, „*istenharagja*” ('villám').

Módosítószó: olyan mondatértékű szó, amely vagy tagolatlan mondatként áll, vagy összetevője egy mondatnak, amelynek szintaktikai szerkezetébe nem illeszkedik be. Stílushatását az adja, hogy a beszélőnek a közölt mondanivalójához való viszonyát fejezi ki. Értelmi vagy érzelmi-hangulati tekintetben sajátos színt kölcsönöz a beszédnek és írásnak. Például: „Eljössz hozzánk?” A felelet: „*Talán*.” „Holnap *valóban* elmegyek.” Kifejezhet továbbá nyomatékosítást, például: „*Tényleg* megteszem.”

Az igenlést és tagadást továbbá az *ám, de, hát, még, úgyis, úgyse* változatos értékű módosítószók nyomatékosíthatják, fokozhatják vagy motiválhatják a szövegösszefüggéstől függően, például „*Hát még* meg a varjúk!... *hú*, azok voltak *ám!*” (Petőfi Sándor: János vitéz)

N

Nagyítás, túlzás (latin *hyperbole*; a latin név a görög eredetű 'átvetés, áthágás' jelentésű szóból): a tartalmi erősítés egyik faja, de külön jelentőségre tett szert kifejező erejével. Ez a stíluseszköz a felhevült lelkiállapot szülötte, amelyben már nem elégszik meg az ember a fogalmak, jelenségek közönséges, valódi mértékével, hanem felnagyítja, túlozza azokat, sokszor egészen a határtalanig, például „keveset ér” helyett azt mondjuk: *nem ér egy fabatkát sem*; a nem megfelelően fűtött szoba: *jéghideg*. Stílushatása a következőkből adódik: minden túlzó kifejezést az a tudat kísér, hogy a túlzással kifejezett fogalomra van egy másik, a valóságra hívebben utaló kifejezés, a beszélő azonban a hatás kedvéért annál többet akar közölni.

A túlzás gyakori eleme a társalgási stílusnak, különösen a tér-, idő- és mennyiségfogalmakkal kapcsolatban, például *világlátott, ezermester, méregdrága*, továbbá az idetartozó szólásszerű kifejezések: „*ezer éve nem láttalak*”, „*csupa fül vagyok*”. Érthető okokból a túlzás fontos kifejező eszköze a népköltészetnek, a műköltészetnek, különösen a szeretet, a szerelem, a gyűlölet, a gúny érzésének kifejezésére; de gyakori a reklámokban és a szlengben is. Például:

Eresszen el anyám, anyám, édesanyám,
Csudatorony-látni, csudatorony-látni...
Kinek magassága az eget föléri,
Kinek szélessége Tisza-partját éri.
(Görög Ilona. Népballada)

Reklámpélda: „Nestlé, a *legcsokoládébb*.” A szlengben: „*akaszd föl magad*” 'elutasítás'.

Naturalizmus (a latin *natura* 'természet' szóból): a XIX. század második felében a realizmus folytatásaként, illetve ellenhatásaként kifejlődött irodalmi és művészeti irányzat, pontosabban stílus, amely a művészet feladatát a természetesnek az ábrázolásában látja, de igazában a nyers valóságot igyekszik fényképezni, másolni, az élet sötét vonásainak a kiemelésével. A naturalizmus vezérének, Émile Zolának a tétele szerint elvben a tudós tárgyilagosságával és adatgyűjtő munkájával kell ábrázolni az életnek egy kiválasztott „szeletét”, úgy, ahogy az író saját temperamentumán keresztül látja. A naturalizmusban azonban

inkább ez utóbbi uralkodik: a temperamentum szó mögé rejtett szubjektivitás, azaz egyéni, gyakran egyoldalú és elfogult felfogás. Az így írók túlnyomóan, sőt csaknem kizárólag az élet legsötétebb oldalait választják az irodalmi ábrázolás tárgyául: a nyomort, a bűnt, az erkölcsi és pszichikai terheltséget stb.

Ezenkívül jellemző a naturalizmusra az a törekvés, hogy a tipikus esetek helyett egyes kiragadott és elszigetelt jelenségeket ábrázol, továbbá a valóságnak inkább a külső oldalait hangsúlyozza. Vítathatatlan érdemük azonban a naturalista íróknak az, hogy már csak témaválasztásukkal is ráirányították a figyelmet a munkásságra, a nyomorra, jóllehet a munkások, az elesettek életének is inkább a külsőségeit, furcsaságait ábrázolták.

E stílusirányzat nyelvére jellemző a pejoratív és túlzó szavak használata; az érzékletes, de gyakran sötét tónusú képek, szóképek kedvelése; továbbá az igék, a jelzők, általában az expresszív nyelvi elemek halmozása. Szókincse gyakran népies vagy zsargon, illetve argó, szleng eredetű.

A naturalizmus a XIX. század vége felé – főként Zola hatására – diadalmaskodik az egész európai irodalomban, főként a regény, de bizonyos fokig a dráma s a líra területén is. Leghíresebb követői a Goncourt testvérek, Dosztojevszkij, August Strindberg, Gerhart Hauptmann, Gorkij (pályájának egy időszakában). A magyar irodalomban elsősorban Justh Zsigmond, Bródy Sándor és Móricz Zsigmond műveiben van kisebb-nagyobb nyoma a naturalizmusnak.

Neologizmus (a görög eredetű 'új' és 'szó' jelentésű elemekből): nyelvi újítás, azok az új és megújított szavak, kifejezések, jelentésmódosulások, nyelvtani formák, amelyekkel a nyelv – a társadalmi viszonyok, a gondolkodás, a tudomány és a technika fejlődésével párhuzamosan – állandóan gazdagodik. Fajai a következők: a fogalmi neologizmus valamely új fogalmat megnevező szó vagy kifejezés, például *atomtudós*, *üzemeltet*, *önkormányzat*, *fekvőrendőr*. Jelentésbeli neologizmus: ha egy szónak a meglévő jelentése mellé új, gyakran képes értelme fejlődik. A *bejön* ige így vette fel a 'sikerül, jó eredményt hoz' jelentést, továbbá a *ragoz* a 'részletez' értelmet; bár mindkét ige megmaradt bizalmas, familiáris használatúnak. Létezik a formai neologizmus: egy szónak addig nem használt alakotani formája, például *szobroz* 'várakozik, álldogál'; *globalizáció*; „Fehér volt a világ, szép | Fehér hó *este be*,” (Petőfi Sándor: Négy nap dörgött az ágyu...).

A neologizmusoknak sajátos csoportját alkotják a költők, írók vagy nemegyszer a beszélők egyéni alkotásai, az úgynevezett alkalmi vagy egyszeri neologizmusok (görög eredetű névvel *hapax legomenon* 'egyszer mondott'), amelyeket tehát alkotójukon kívül más nem használ fel. Ezek különösen az egyéni stílusokra jellemzőek, például „... Páris, | *Ember-sűrűs*, gigászi vadon” (Ady Endre: Páris, az én Bakonyom).

Beszélünk úgynevezett állandósult neologizmusokról, amelyek a nyelv fejlődésének meghatározott szakaszában keletkeztek, egy ideig újszerűek voltak, idővel azonban megszilárdultak a nyelv szókészletében. Példák a mai nyelvből: *adóazonosító jel, aerobik, áfa, akciófilm, e-mailezik, videoklip*. A neologizmusokat a különböző stílusrétegek – a tudományos, a publicisztikai, a társalgási stílus – és a szépirodalom egyaránt felhasználják. Az újszerűség alkalmassá teszi őket arra, hogy bizonyos hangulatot ébresszenek, vagy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozó egyének jellemzéséhez hozzájáruljanak.

Népetimológia (a latin *etimologia* 'szószármaztatás' jelentésű görög eredetű szóból): naiv szómagyarázat, a szavak hasonlóságán alapul: a nyelvérzék ugyanis a számára elemezhetetlen (pl. idegen, családtalan vagy elszigetelődött, továbbá nagyon új vagy éppen elavulófélben levő) szót egy hozzá hasonló hangalakú és ismert szóval hozza kapcsolatba, s így teszi értelmessé. Például: a latin *polianthes tuberosa* növénynev utótagjából (jelentése 'gumós') *tubarózsa* lett, és a német *Durchdefekt*-ből *durrdefekt*, illetve a *lekopíroz*-ből *lekoppint*. A népetimológiának is megvan a stílushatása, különösen akkor, ha a hallgató, olvasó számára ismeretes az eredeti szó is, vagy ha a kapott új szó tréfás hangulatú. A népetimológia eljárás módját alkalmazzák tréfás nevek létrehozására is: *konduktor: kandoktor; agronómus: ugrómókus; e-mail: Emil*, továbbá *diszpécser: díszpancser, nyugdíjas: nyögdíjas*.

Népnyelv, nyelvjárás vagy **tájnyelv**: Minden nyelven belül egymástól többé-kevésbé elütő jellegű formációk, úgynevezett nyelvváltozatok különböztethetők meg. A mai nyelvekben egy bizonyos rendszerezés szerint az egyik ilyen változat a népnyelv, amellyel a nép széles tömegei élnek. A népnyelv igen régi és erősen differenciált, az illető nyelvet beszélő népnek csak egy viszonylag kis csoportjában egységes valamennyire. Két altípusa van: az egyik a nyelvjárás vagy tájnyelv, amely a népnyelvnek vízszintes, földrajzi, területi tagozódása, egy kisebb-nagyobb területen élő, nagyjából egységes változata. Stilisztikai felhasználását lásd a provincializmus címszó alatt. A népnyelv másik típusát a csoport- és rétegnyelvek alkotják. Ezek a népnyelvnek függőleges, társadalmi helyzet, műveltség és foglalkozás szerinti tagozódásai. Stilisztikai felhasználásukat lásd a megfelelő címszók alatt.

Névelő: megfelelő használata finom értelmi és érzelmi árnyaltságnak lehet a forrása. A határozott névelő már ismert jelenségekre, említett fogalmakra utalhat. Elhagyása – megfelelő szövegkörnyezetben – erősítheti a régies hangulatot, például Ady Endre alábbi versében:

Bús kedvű anyák keservesen szűlnek,
Labdázó fiúk halálba merülnek,
Ős, szép kemencék sorjukban elhűlnek
S kedvelt szüzeink uccára kerülnek.
(Ady Endre: Krónikás ének 1918-ból)

Nyomatékosá teheti a névelő azt a szót, szerkezetet, amely mellől elmarad, például: „Mert ami van, mind Te virágod...” (Ady Endre: Bosszus, halk virágének). Fokozhatja aztán a sejtelmességet, például: „Száll, száll fekete Hold...” (Ady Endre: Fekete Hold éjszakáján). Elmaradhat továbbá különösen azonos mondatrészek előtt, felfokozott érzelmi állapot kifejezésekor, például:

Hiába minden: szellem, bűn, erény;
Nincsen remény!
(Vörösmarty Mihály: Az emberek)

Viszont a határozott névelő kitétele hasonló helyzetben gyengíti a feszültséget, például:

Ez a harc volt talán a legnagyobb
A csók, a láz, a vágy, a hit után.
Fuss seregem, magamban maradok.
(Ady Endre: Az utolsó sereg)

A határozatlan névelő nem ismert fogalmakra vonatkozik. Megfelelő szövegösszefüggésben azonban erősítheti a sejtelmesség érzését, például:

S im egy ország föltűnék szemébe,
És egy nemzet messze napkeletről...
(Vörösmarty Mihály: Hedvig)

A jelző és a jelzett szó közé téve viszont nyomósítja a tulajdonságot, például:

No csak hitvány egy élet
Az a komédia!
Fülemnek ily dicsérést
Kellett hallgatnia.
(Petőfi Sándor: Egy estém otthon)

Magasztaló vagy kicsinylő értelemben köznévként használt tulajdonnév s néhány köznév előtt szintén a kiemelés, a hatás erősítése a funkciója, például:

„Egy Petőfi sohasem alkuszik.” Végül: a határozatlan névelő szerényebbé teheti a kérést, például: „*Kéréssel jövök.*” ~ „*Egy kéréssel jövök.*”

Névszó: az igével szemben általában az a jellemzője, hogy jobbára tárgyi vagy tulajdonsági jelentéstartalmából hiányzik a mozgás, a változás eleme. Az írók, költők főként akkor használják tömegesen, ha az egyes tényeket, jelenségeket nem mozgásukban kívánják bemutatni, hanem inkább azt igyekeznek belőlük megragadni, ami első látásra szembeötlőnek és állandónak tűnik. Ilyenkor az igék helyett a plasztikusabb, személytelenebb, de a leírt jelenséget jobban kiemelő főnevekkel élnek. Fontos stilisztikai szerephez jutottak a névszók a XIX–XX. század fordulója körül kialakult szimbolista és impresszionista stílusban (nominális stílus).

Itt jegyezzük meg, hogy a névszóként használt igealakoknak és (esetleg töredékes) mondatoknak igen erős érzelemkeltő erejük van, például: „Ilyen *mitugrással* nem tárgyalunk.”; „Majd lesz *nemulass!*” Ezek többnyire népiesebb, bizalmasabb stílushangulatúak. A félig-meddig melléknévként használt főnevek szintén színes stilisztikai értéket hordoznak, például: „*Kutyául* érzem magam.”; „*Rókább* a rókánál.”

1. Fontos névszófajta a főnév. A modern szépirodalomban nagyobb számban jelentkező *-ás, -és* képzős cselekvésnevek és a *-ság, -ség* képzős tulajdonságnevek stílushatása azzal magyarázható, hogy a cselekvést és tulajdonságot személytől és dologtól elvonatkoztatva és általánosítva kisebb-nagyobb plaszticitással fejezik ki, például: „A föld *meghódítása*”, „A *hűség* jutalma” (Könyvcímek). Idetartoznak Ady Endre ehhez hasonló verscímei: „*Zuhanás* a Semmibe”, „*Menekülés* úri viharból”, „A *gyávaság* istenessége” stb. Az ilyen főnevek többes számú alakjai megéreztetethetik, hogy valamely cselekvés és tulajdonság egyszerre több személynél is megmutatkozik, például: „Innen is, onnan is felhangzottak a vidám *kacagások*” (Móricz Zsigmond: Kerek Ferkó). Alkalmasak továbbá újszerű képek alkotására, például:

...mint fekete bundás,
Begyúrt süvegű öreg kondás,
Hallgatva ballag a *lemondás*.
(Tóth Árpád: Új tavaszig, vagy a halálig)

A köznévként tekintett tulajdonnévből a név viselőjének személyiségétől függően emelkedett vagy éppen megbélyegző, gúnyos, komikus hangulat fakadhat, például: „Nem születnek minden nap *Kossuthok.*”; „Mindig akadnak *háryánosok.*”

A főnevek alaki tulajdonságait tekintve a *sugara ~ sugára, adója ~ adaja, termében ~ teremében*-féle tőváltozatokban a második helyen állók elavulóban lévő, archaikusabb formák. A *szív* mellett a *szű* ma már szintén elavult, archaikus.

Újabban a *nőm, nőd, neje* alaksorból elvonódott a bizalmas és tréfás hangulatú *nej* változat. Jelentés és érzelmi hatás tekintetében nagy különbség van továbbá a *fia* és *fiúja, nője* és *neje* között.

2. A névszók másik fontos típusa a melléknév. Stílushatása abban rejlik, hogy egy vagy több tulajdonság kiemelésével jellemzi, egyéníti a személyt vagy dolgot, s ilyenformán szemléletesebbé is teszi a stílust. Szemléltető ereje úgy is megnyilvánulhat, hogy a költő elvont fogalmakat konkrét tartalmú melléknevekkel kapcsol össze, például:

Nehéz bor volt, mélyén *keserű bánat*
És *égető vágy* és semmi remény.
(Juhász Gyula: Borok)

Továbbá erkölcsi tartalmú melléknevekkel az élettelen világ tárgyi fogalmait is át lehet lelkesíteni, például:

...ajtón, ablakon
zár volt s redőny, s ma alig jelzi nyom,
hogy *boldog szállás* volt valamikor.
(Szabó Lőrinc: A huszonhatodik év)

A melléknév lehetővé teszi a nyelv művészei számára a világ dolgairól felkeltett érzeteknek, hangulatoknak az összevegyítését, a valóságnak szintézisben való ábrázolását. Különösen impresszionista költőinkre jellemző a legváltozatosabb képzetkomplikáció, például:

És éreztem: szívembe visszatér,
És *zuhogó, mély* zenével ered meg,
Mint zsidbadt erek útjain a vér,
A földi érzés: mennyire szeretlek!
(Tóth Árpád: Esti sugárkoszorú)

Stilisztikai szempontból fontos szerepe van a melléknevek fokozásának is.

3. A névszók harmadik csoportját a számnevek alkotják. Különösen a szorzószámnév, továbbá a jelzőként álló határozatlan vagy ilyen értékű tőszámnév alkalmas a nyomósításra, a nagyításra, például: „*ezerszer* megmondtam”, „*számtalan* autó érkezett”. Itt is akad archaikus forma, például:

Harmad szeren a mint zúdúltanak össze:
Etel Buda kardját kiröpité messze;
(Arany János: Buda halála)

A szám- vagy mennyiségnévként használt főnév – képszerűségénél fogva is – igen kifejező, például „*tenger nép*”, „*egy sereg ember*”, „*egy halom fa*”.

A névszók közé tartoznak a névmások is. A személyes névmás kitételét – alanyi értékben – az igei személyrag feleslegessé teszi, ha azonban kiteszük, annak valamilyen stilisztikai célja van: nyomósítás vagy szembeállítás, például „*Légy te, öcsém, a kard; én leszek a pálca*” (Arany János: Buda halála). Gyakran használják továbbá a felkiáltásokban és megszólításokban megnyilvánuló erős érzelmek kifejezésére, például:

Ti urak, ti urak! hát senkisé
Kocint értem pohárt?
(Arany János: A walesi bárdok)

Alaki tekintetben régies hangulatú az *en, ten*, s ennek nyomósított *ennen, tennen, enmagam, tenmagad* stb. formája. A ragos alakok közül a *nékem, néked* stb., továbbá a *vélem, véled* stb. szintén régiesebb, népiesebb, mint a *nekem, illetve velem* stb.

A mutató névmások értelmezői, összefoglalói szerepben nyomatékosítanak, például „*Dolgozni, azt ne, de követelni, azt igen!*” Ezek a névmások alkalmasak fokozó szerepre is, például:

Nézd a világot: *annyi* milliója,
S köztük valódi boldog *oly* kevés.
(Vörösmarty Mihály: A merengőhöz)

Az erősítésben, nagyot mondásban szívesen használja a népi színezetű nyelv is, például:

Nem hazudok, de volt *akkora* kapuja,
Hogy, hogy... bíz én nem is tudom, hogy mekkora...
(Petőfi Sándor: János vitéz)

Nyomósított tagadásban szintén gyakori, például: „*Olyan nincs!*”

Archaikus ízűek, ünnepélyes hatásúak az *e, eme, ama, ezen, azon* formák. Az *ezen, azon* változatokat ma már csak a nagyon hivatalos szövegek használják, például: „*Ezen* rendelet hatálya kiterjed *mindazon* személyekre, akik...” A ragozott *azzal, ezzel* inkább az irodalmi nyelvben, az *avval, evvel* pedig a

köznyelvből használatos. A helyhatározói szerepű *itten, ottan* nyomatékosabb az *itt, ott*-nál.

A kérdő névmások a kérdő funkción kívül a különféle stílusok elevenségét és fordulatosságát is biztosíthatják. A feszült lelkiállapot rajzában, a felkiáltásban szinte nélkülözhetetlen stíluselemek, például:

„*Ki az? mi az? vagy úgy –*”,

„*Fordulj be és aludj*

Uram László király:

A zápor majd eláll,

Az veri ablakod.”

(Arany János: V. László)

A kérdőszók halmozása az érzelmi telítettségre utal, például:

Merre, meddig mentek? Harcra? háborúba?

Hírvirágot szedni, gyöngyös koszorúba?

(Arany János: Toldi)

Jellegzetesen népi ízű bizonyos kérdőszó megkettőzése, például: „Egyszer bevetődött, *hogya, hogya nem, Budára...*” (Arany János: Toldi szerelme).

Végezetül a vonatkozó névmások rövidebb *ki, mi, mely* alakja kissé régies, népies ízűvé vált.

Nominális stílus (a *nominális* jelző a latin ’név’, illetve ’névszó’ jelentésű elemből): a stílusnak az a faja, amelyben egyrészt a nominális elemek (főnév, melléknév) jutnak túlsúlyra a verbális elemek rovására, másrészt amelyben a nyelvtani kapcsolóelemek (kötőszó, rag, névutó stb.) elmaradnak. Ezt a stílust a lényeglátásra, életszerűségekre való törekvés, valamint a szépirodalomban az impresszionista stílusirányzat hozta létre. Stílushatását tekintve bizonyos tömörséget, lényeglátást és plaszticitást kölcsönöz a mondanivalónak, például:

S látott odaát egy szép kislányt... A haja barna, vállig omló. Szoknyácskája fehér, térdig érő. A kezében zöld túll lepkefogó. A nyakában kék pántlika. A hajában kék fésű. Arca, mint a templomképeken az angyaloké.

(Gárdonyi Géza: Te, Berkenye)

A nominális stílusnak gyakori eleme – különösen az impresszionista költőknél – az önállósult értelmező, például:

Oh, angyal, nézd, megöl a bú már,

Elpusztulok lent, *árva búvár*,
A kék örvények rejtekén...
(Tóth Árpád: Az új tavaszra)

Ebben a stílusirányzatban önállóvá válhat egy-egy főnév vagy főnévi szószerkezet, mintegy tagolatlan mondatot alkotva. Az író, költő bemutathatja ilyenformán versek, elbeszélések bevezetéseként a helyet, időt, hangulatot, és filmszerű képekben művészi leírást is adhat, például:

Tengerpart, alkony, kis hotel-szoba.
Elment, nem látom többé már soha,
(Ady Endre: Egyedül a tengerrel)

A nominális stílusnak érthetően gyakori jellemzője a felsorolás, például Babits Mihály *Messze... messze...* című versében.

O

Oximoron (latin *oxymoron*; a görög 'éles ostobaság' jelentésű kifejezésből): olyan jelentések, fogalmak kapcsolódnak benne össze, melyek a világról alkotott reális ismereteink szerint összeférhetetlenek. Stílusértékének az alapja a meghökkentés.

Két altípusát különítik el. Az egyikben az oximoron grammatikai szempontból leginkább jelzői, igei, határozószói szószerkezetben vagy szóösszetételben kap helyet, például *Szegény gazdagok*. Másik típusa mondatszinten jön létre, például:

Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s *nem lelé*
Honját a hazában.
(Kölcsey Ferenc: Himnusz)

A mai beszélt nyelvben a meghökkentés, figyelemfelkeltés miatt fordul elő gyakran, például *borzasztóan szereti, rettenetesen akarja, haláli jó*. Reklámokban és az ifjúsági nyelvben, zenei együttesek névadásában is gyakran előfordul, például *Vágtázó Halottkémek, Irigy Hónaljmirigy*.

Ö

Összetett mondat: a mondanivaló természete, a gondolat bonyolultsága gyakran megköveteli, hogy egyszerű mondatok helyett bonyolultabb gondolatformákat tükröző összetett mondatokat használjunk. Ezekben a tartalom, a mondanivaló részeinek egymáshoz való kapcsolódása, a beszédhelyzet, valamint a kívánt stílushatás, esetleg a műfaji feltételek szabják meg, hogy mellérendeléssel vagy alárendeléssel éljünk-e. Természetesen a két típusnak más-más a stílushatása. A köznyelvben, a beszélt nyelvben általában gyakoribb a mellérendelő szerkesztésmód. Ez ugyanis a lazán egymás mellé helyezett mondatokat kedveli. A tudományos, a hivatalos és részben a publicisztikai stílus viszont gyakran és szívesen él az alárendelő formákkal.

Ezenkívül a mellérendelést a modern széppróza dinamikus ábrázolásra, a társalgási stílusmodor utánzására s a gyorsan tovatűnő benyomások, színek, hangok érzékeltetésére használja fel, például:

Dani nem nyugodott. Egyre járta az uradalmat; mindenféle ürügyön bemerészkedett. Az egész cselédséggel megismerkedett, s boszorkányos szerencséje az asszonyok körül, otthonossá tették a nagy mezőkön. Egy év múlva jobban ismerte a földet, mint a kasznár, s a bérlet minden csínyját-bínyját, mint az ügyvéd.

(Móricz Zsigmond: Sárarany)

Sajátos stílushatása van az alárendelt mondatok között létrejövő mellérendelésnek, amikor is egy főmondathoz több, párhuzamosan egymás mellé rendelt mellékmondat kapcsolódik. Az ilyen mondatszerkezet jól áttekinthető, felkelti, illetve fenntartja az érdeklődést, például:

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
akinek nem jut kapanyél;
kinek bajszán nem billeg morzsa,
ki setét gondok közt henyél.

(József Attila: Mondd, mit érlel...)

A tudományos nyelv – érthetően – különösen leírásokban gyakran él a mellérendelő formával is.

Az alárendelést nagyobb számban a hivatalos és a tudományos stílus használja, mert ebben a logikus okfejtésre, az összetett gondolatok közti viszonyok megvilágítására az ilyen mondatok inkább alkalmasak, például:

Tudjuk, hogy minden nyelvben van számos olyan szó, mely a beszélő érzéke szerint minden kétségen felül tőszó, a nyelvész azonban igazolni tudja róluk, hogy eredetileg származékszók voltak.

(Bárczi Géza: Magyar történeti szóalaktan I. A szótövek)

Természetes azonban, hogy az egyszerű társalgási nyelv s a szépirodalmi stílus is felhasználja – elsősorban a benne rejlő tartalmi-logikai pontosságot – a megfelelő gondolatok, érzések helyes és művészi kifejezésére.

Az alárendelésnek fontos eszköze az úgynevezett rámutatószó. Ez a főmondatból utal a mellékmondatra, így elősegíti a tagmondatok egységben való felfogását, ezenkívül – stilisztikai szempontból – várakozást, feszültséget kelt, például:

Meg akarlak tartani téged,

Ezért választom örödüd

A megszépítő messzeséget.

(Ady Endre: Meg akarlak tartani)

P

Palindrom (a görög 'visszafut' jelentésű igéből): olyan szó- vagy szószerkezet-rejtvény, amelyben a rejtett szónak, szószerkezetnek visszafelé olvasva is van értelme, például *Anna, kerek, atya, pap*, illetve olyan mondatrejtvény, amelynek az értelme visszafelé olvasva is ugyanaz, például *Indul a görög aludni; Keresik a tavat a kis erek*. Stílushatását a velejáró titokzatosság adja. A palindrom hatására alakította ki Ady Endre az *Adél*-ből a *Léda* nevet.

Paradoxon vagy **látszólagos képtelenség** (a görög 'szemben' és a 'vélekedés' jelentésű szóból): olyan alakzat, amely két egymásnak ellentmondó állítást kapcsol össze. Például: „*Te sem haltál meg, népem nagy halottja!*” (Arany János: Széchenyi emlékezete); „Hallani, hogy *sikoltanak a néma hivatalnokok*” (József Attila: Szép nyári este van). És a mindennapi nyelvből: *Lassan járj, tovább érsz*.

Stílusértékét elsősorban a meghökkentés adja. Ez az alakzat rokon az oximoronnal, csak abban még élesebb a szembenállás.

Paralelizmus vagy **párhuzam, párhuzamosság**; további magyar neve: *gondolatritmus, gondolatpárhuzam, mondatpárhuzam* (latin *parallelismus*, a görög 'egymás mellett levő, párhuzamos' jelentésű szóból): rokon tartalmú, azonos vagy bizonyos fokig eltérő szerkezetű és zenei ritmust is sugalló mondatoknak, tagmondatoknak, szószerkezeteknek egymás mellé rendelése. Például:

Ha sors úgy akarja, szerencse úgy hozza, isten úgy rendelte:
esztendőre vagy kettőre ott leszünk együtt a mennyegzőnkön.

(Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül)

A paralelizmusokat osztályozhatjuk a sorok jelentésbeli összefüggése szerint. Így kifejezhetnek például azonos gondolatot, azonos szerkezettel és rokon jelentésű szavakkal:

Perelj Uram, perlőimmal,
Harcolj én ellenségimmal...

(35. zsoltár, Szenczi Molnár Albert alkotása)

Osztályozhatjuk a sorok közötti mondattani változások szerint: változhat az alany és az állítmány, például:

Testemet testével egy sírba *temesd el*,
Véremet vérével *egy patak mossa el!*
(Homlódi Zsuzsanna. Népballada)

Szó lehet aztán mennyiségi változásról, változhat több szó is, például:

Répa Rozi volt Sobri Jóska szeretője. Sobri Jóska volt az ország legdelibb betyárja.
(Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül)

Jelentkezhetnek aztán más alakzatok is a paralelizmusban, például ellentét:

Túrd, hogy már nem vagy *ott*, csak osztályidegen,
Túrd, hogy nem vagy ember *itt*, csak szám a képleten,
(Márai Sándor: Halotti beszéd)

Jelentkezhet fokozás is:

Ecczör megfordította, kecczör megcsókolja,
Kecczör megfordította, százszor megcsókolja.
(Bátori Boldizsár. Népballada)

A paralelizmus univerzális jellegű: minden nép költészetében és szinte valamennyi műfajban ott találjuk. Különösen fontos szerepet játszott és játszik a primitív népek szertartásénekeiben, bájolóimádságaiban, de áthatja a népköltészetet, a szakrális szövegeket, és megjelenik minden irodalomban, egészen napjainkig. Megtalálható ma is a szónoki beszédben, a tudományos stílusban és a sajtónyelvben is, például: „*Az árak nőnek, az infláció vágtázik, a hatalom nem teljesíti az ígéreteit*” (Újságcikk-cím).

Perkurzió (latin *percurtio*; a latin 'átfutás' jelentésű főnévből): olyan fogalmak, tények, történések egymás utáni, részletezés nélküli említése, amelyek mindegyike bővebben is bemutatható lenne. A tömörítés eszköze. Az említett tények vagy mellérendelt tagmondatok, szó szerkezetek, vagy egy-egy felsorolás tagjaként jelennek meg. Például:

Kazánt súroltam; vágtam sarjat;
elnyúltam rothadt szalmazsákon;
bíró elítélt; hülye csúfolt;

pincéből tódult ragyogásom.
(József Attila: Végül)

Permisszió vagy **megengedés** (latin *permissio*; a latin 'át-, meg-' és a 'küld' jelentésű szóból): a közönséghez vagy ellenfélhez való fordulás, amelyben a szónok egy ponton enged álláspontjából, a véleményalakítást átengedve közönségének. Például:

Én meghagyom a dobozolóknak a dobozolás jogát, *csak nyugodtan rakjanak engem ide vagy oda*, én azt gondolom, hogy születésem óta ennek a zenének a rabja vagyok.

(Sebestyén Márta. Interjúrészlet. A szólás szabadsága, 2006. május 30.)

Nézd csak, *tudom, hogy nincsen mibe hinnem,*
s azt is tudom, hogy el kell mennem innen,
de pattanó szívem feszítve húrnak
dalolni kezdtem ekkor az azúrnak,

(Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség)

Permutáció (latin *permutatio*; a latin 'megváltoztat' jelentésű igéből): két nyelvi szerkezet megfordításos ismétlése, például „*Bécsnek közelebb van Buda, mint Budának Bécs*” (Móra Ferenc: Az ember feje nem füge). Stílushatásának alapja az, hogy a hallgató, olvasó összehasonlítja a szembeállított részeket.

Pleonazmus (latin *pleonasmus*; a görög 'felesleg, bőség' jelentésű szóból): olyan szavak alkalmazása, amelyek nem gazdagítják új elemmel a kifejezés jelentését, azaz feleslegesek. Köznyelvi példák: *saját szememmel láttam, ennek következtében tehát*. Ezek legtöbbször stiláris hibának számítanak, de még ilyenkor is érvényesül bizonyos nyomósító funkció, a szónoki beszédben vagy a szépirodalomban pedig valamiféle pontosító szerepük lehet. Például Mészöly Miklós Családáradás című regényében efféléket olvashatunk: *érzékenyen felbosszantotta, felhangoltan ideges, együttérző részvét*. József Attila versében ez áll:

Kövér homály, zsíros, csendes;
lapos lapály, kerek, rendes.

(József Attila: Holt vidék)

Poliptóton (latin *polyptoton*; a görög 'sok' és 'eset' jelentésű szóból): egy szó megismétlése a mondatban, de más ragozási formában. Például: „*Ő e honért, e*

honnal s honnak él.” (Arany János: A költő hazája); „De hogy adna *hitet*, kinek *hiti* nincsen?” (Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem); köznyelvi példák: *szemet szemért, hasonlót a hasonlóval*. A stílus élénkítésének eszköze, tudniillik erősíti a mondanivalót.

Poliszindeton (latin *polysyndeton*; a görög ’sokszorosán összekötött’ jelentésű szerkezetből): kötőszóhalmaz, kötőszók többszörös ismétlődése bizonyos nyelvi egységek (szavak, szó szerkezetek, tagmondatok, mondatok) között a mondanivaló kiemelése céljából, például „Most tél van és csend és hó és halál” (Vörösmarty Mihály: Előszó).

A kötőszóismétlés, különösen a leggyakoribb kötőszónak, az *és*-nek és az *s*-nek az ismétlése a közlés tartalmától, a szöveggörnyezettől függően a legváltozatosabb stílushatást keltheti, fokozhatja a mellérendeléses előadásban az elevenséget, például:

Erzsi érezte, hogy fölrepül a levegőbe. Elveszett a lába alól *és* a lelkéből a biztos föld kisugárzó ereje; szédült *és* ájult, *és* érezte, hogy az ura tenyerén van, olyan biztos helyen, mintha az isten markában volna.

(Móricz Zsigmond: Sárarany)

A poliszindetont elsősorban a szónoki beszédekben, valamint lírai alkotásokban alkalmazzák leginkább. Az epikai és drámai szövegekben pedig főleg a szereplői beszéd megjelenítésében kapnak szerepet.

Préteríció vagy **mellőzés** (latin *praeteritio*; a latin ’mellett’ és ’megy, elmegy’ jelentésű elemekből): olyan alakzat, melyben a megnyilatkozó úgy mutat be valamit, hogy közben kinyilvánítja, nem beszél róla.

A préteríció két szerkezeti egységből épül fel: egyrészt az el nem mondás szándékának kinyilvánításából, másrészt az elhallgatni kívánt tényező megnevezéséből. Fontos szerepe, hogy az el nem mondottak álcázott dologra terelje a figyelmet. Például:

Azt már nem is említem, hogy a közvélemény egy radikális, de szakmailag kikezdhethetlen csoportja engem magasabb polcra tett, mint az öcsémet, aki vagy harmincszoros válogatott volt, sőt még a svájci másodosztályban is játszott.

(Esterházy Péter: Történelmi ajánlat az EU-nak. Élet és Irodalom, 2004. 48. évf. 27. sz.)

Nem szólok én itt a felelősségnek azon részéről, mely a kormány tagjait, ha azok törvényt és nemzeti just sértenek, büntetés alá vonja; szólottunk erről és szólni fogunk még [...]

(Deák Ferenc: A szólásszabadság tárgyában)

További példa a beszélt nyelvből: *Azt már inkább el sem mondom, hogy mennyire mérges vagyok.*

Provincializmus (latin *provincia* 'vidék, táj' szóból): az egyes nyelvjárásoknak az irodalmi és köznyelvtől eltérő elemei: szavai és nyelvtani szerkezeti jelenségei. A tájszavak között vannak alakiak, ezek csak hangalakban térnek el a köznyelvi formáktól, például *míz* 'méz', *körtöve* 'körte'; vannak jelentés szerintiék, ezek hasonló alakban megvannak a köznyelvből is, de a jelentésük más, például *derék* 'magas', 'kövér', 'becsületes'; a tulajdonképpeni tájszavak pedig hiányoznak a köznyelvből, például *murok* 'sárgarépa'.

Az alaktani nyelvjárási jelenség is különbözhet a köznyelvitől hangtani tekintetben, például *kerthő* 'kerthez'; előfordulhat a köznyelvitől eltérő szerepben, például Kovácséknál megyek 'Kovácsékhoz megyek'; vagy éppen hiányozhat is a köznyelvből, például Birónyi menyek 'Biróékhoz megyek'. Ritkábbak a nyelvjárási jellegű mondattani jelenségek, például *el kell menjek, el kellem menni*.

A provincializmusok stílushatása elsősorban abban nyilvánul meg, hogy népi, táji hangulatot keltenek; továbbá sokszor szemléletesebbek, hangzás szempontjából is hatásosabbak. Ezért használhatja fel őket a szépirodalom a reális ábrázolás érdekében a hely és a környezet hiteles bemutatására, például:

Aztán pólyába tett, s amikor sírni is kezdtem, azt mondta, hogy: no bé lehet a legénkét jelenteni.

(Tamási Áron: Bölcső és bagoly)

Alkalmasak a provincializmusok a népi szereplők élethű ábrázolására, illetve jellemzésére is, például:

Gyere mán Zóltánkám, az Isten áldjon meg, igyál meg egy pohár sert. Meghalsz szomjan ebbe a melegbe.

(Móricz Zsigmond: Úri muri)

Gyakran élénkíthetik, szemléletesebbé tehetik az elbeszélést, például:

...a váróterem előtt gyúrtuk a munkát.

(Veres Péter: Pályamunkások)

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy napjainkban – több oknál fogva – mind a nyelvjárások, mind a nyelvjárási elemek szépirodalmi felhasználása visszaszorulóban van.

Publicisztikai stílus vagy **sajtónyelv** (a latin *publicus* ’nyilvános, a közösséget illető’ szóból): a sajtó, a média stílusa. Mivel a publicisztika feladata, hogy a társadalom tagjait a politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési élet időszerű eseményeiről tájékoztassa, a publicisztikai stílus jellemző vonása a közérthetőségre, a meggyőzésre, a közvetlen hatásra való törekvés. Ennek megfelelően kedveli a közkeletű nyelvi kifejező eszközöket, fordulatokat, szólásokat, a hatásos neologizmusokat, a gúnyos hatás keltésére alkalmas nyelvi elemeket; szereti továbbá az időszerű vonatkozásokat (kortársak neve, időmegjelölések, szervezetekre, intézményekre való hivatkozás stb.); nagy számban használja továbbá a figyelemfelkeltő, hatásos címekeket. A beszélt nyelvhez hasonlóan olykor pongyola; gyakoriak benne a klisészerű nyelvi formák. A mondatok szerkezeti felépítésében is szívesen él bonyolultabb, illetve érzelmi hatásra törekvő mondatszerkezetekkel.

Természetesen az újságírás stílusában is többféle árnyalatot lehet megkülönböztetni. A vezércikk, a tárcsa, továbbá az egyes rovatok sajátos szókinccse és egyéb nyelvi eszközei között is kisebb-nagyobb különbségek vannak. Az egyik tárgyánál fogva a szépirodalmi stílushoz áll közelebb, a másik esetleg a tudományos próza stílusához.

R

Raciocináció (latin *ratiocinatio*; a latin 'ész, megokolás' jelentésű szóból): indokolás szerepű magyarázat. Legfontosabb szerepe: a figyelem felkeltése a magyarázatra és gyakran következtetés levonására, például:

Miért beszélnek az emberek ily sokféle módon? *Mert* sokféle módon gondolkodnak.

(Babits Mihály: Irodalmi nevelés)

Napjainkban a politikai szónoklatokban, alkalmi beszédekben gyakori alakzat. A próza- és drámaírók is gyakran élnek vele a prózai monológ jellegének élénkítési eszközeként, például:

Kihez beszélt Szindbád? Senki máshoz, mint a törvénytelen fiához.

(Krúdy Gyula: Valamely szívhez szóló történet)

A raciocináció reklámokban is hatásos eszköz, ezt mutatja az egyik autómárka hirdetése: „*Mikor válik könnyűvé a döntés? Mihelyt szembesülünk vele.*”

Realizmus (a latin *realis* 'valós, tárgyias' szóból): korstílus, amely a XIX. század harmincas éveitől a kilencvenes évekig áthatotta valamennyi művészeti ágat, jóllehet egyes elemei korábban és később is megmutatkoztak, illetve napjainkig mutatkoznak. Fő elve: a valóságnak a jellegzetes vonások kiemelésével, tipikus helyzetekkel és jellemekkel való hiteles ábrázolása. Ennek megfelelően jellemző rá a természetes, egyszerűbb, de változatos szókincsbeli, nyelvtani és stilisztikai elemek használata. Kiemelkedőbb képviselői a magyar irodalomban: Petőfi Sándor, Arany János, Tolnai Lajos, Mikszáth Kálmán, Gozdsdu Elek, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Tömörkény István, Thury Zoltán, Móricz Zsigmond, a drámát illetően Csiky Gergely.

Reddició (latin *redditio*; ennek a 'visszatérés' jelentésű szónak az átvétele): ismétlésfajta, amelyben a mondat, verssor vagy versszak elején álló szó vagy szócsoport tér vissza ugyanannak a mondatnak, verssornak vagy versszaknak a végén, például:

Oda van a szép nyár, oda!

(Arany János: Összel)

Szerelmedért
Feldúlnám eszemet
És annak minden gondolatját,
'S képzelmim' édes tartományát;
Eltépném lelkemet
Szerelmedért.
(Vörösmarty Mihály: Ábránd)

A költemény elején és végén jelentkezik az ismétlés Ady Endre Asszonyok a parton című versében: „*Allt a parton ezer asszony.*”

Refrén (a francia *refrain* 'ismétlődő sor' szó átvétele): az ismétlés egyik fajtája, egy vagy több verssor visszatérő ismétlődése – változatlanul vagy kisebb-nagyobb módosítással – általában a versszakok végén. A refrén rendszerint a vers mondanivalójának a lényegét tartalmazza, vagy legalábbis az alaphangulatát sejteti. Nyelviileg sok refrén felkiáltó vagy felszólító, parancsoló mondat, például:

A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!
(Petőfi Sándor: Nemzeti dal)

Strófanyitó visszatéréssel:

Lopók között szegényember,
Szegényember sose fél,
Minek félne, szíve, lelke
Erősebb a többinél.

Lopók között szegényember,
A Jóisten megsegél!
Nincs tehene a szegénynek,
De ha van is elvetél.

Lopók között szegényember,
Szegényember kapanyél.
A világot megkapálni,
Szegényember annak él.
(József Attila: Lopók között szegényember)

Strófa eleji és strófa belseji visszatéréssel:

Öreg legény, boldog legény, hajh,
Nem sujtja soha Tűzhely-bánat;
Egyedül él és sorra lakja
Olcsón a kis hotel-szobákat.
Öreg legény, boldog legény, hajh,
Magtalanul, bölcsen, keserűen.
(Ady Endre: A hotel-szobák lakója)

Regresszió (latin *regressio*; a latin 'visszatér' jelentésű igéből): kétagú felsorolás utólagos részletezése, visszatérés már kimondott gondolatokhoz, ezeknek ismétlése, illetve magyarázó részletezése, például:

Reszketek, de nem a félelemtől;
Fájdalom és düh habzik szívembe'!

Fájdalom, mert düledék hazámra
Uj viharok közeledtét látom,
És *düh*, és *düh*, mert tétlenkedünk, mert
Nem szakad le szemünkről az álom.
(Petőfi Sándor: A nemzethez)

A regresszió stílushatása: hangsúlyoz, nyomatékosít, és az ismétléssel bizonyos ritmust is létrehoz. Retorikai beszédekben, érvelő jellegű szövegekben ma is gyakran előfordul.

Reneszánsz stílus (a francia 'újjászületés' szóból): a reneszánsz a XIV–XVI. században ható társadalmi-politikai és művészeti irányzat, korstílus, amely mint a feltörekvő polgárság mozgalma szembehelyezkedett a középkor műveltségi eszméivel és egyoldalúan vallásos, csak a túlvilágra tekintő életfelfogásával, helyette a régi görög-római világ életszemléletét és művészi eszményeit követte. A reneszánsz világnézete tulajdonképpen a humanizmus (a latin 'emberi' jelentésű szóból). Maga az elnevezés is utal arra, hogy hatására a túlvilág helyett az ember és a földi élet kerül az érdeklődés középpontjába, előtérbe lép az egyén, kifejlődik az emberekben a természetszeretet, s a valóságból kiindulva kezdik művelni a tudományokat, elsősorban a természettudományokat.

A reneszánsz és a humanizmus nagy hatást gyakorolt az irodalomra. Az antikvitástól indítva a harmónia és a szépség jut diadalra. A reneszánsz – többek között – gazdagítja a versformákat. Ebben a korszakban jelenik meg az

irodalomban nagyobb mértékben a realista ábrázolásmód is. Ekkor születik meg az igazi, az egyéni hangú líra s a természet szépségét megéneklő tájköltészet. A középkori irodalom sablonos nyelvét a képekben gazdag, színes, változatos, az egyén gondolat- és érzésvilágát is tükröző stílus váltja fel. Más lesz a szókincs egésze, a mindennapi élet szavai is irodalmi rangra emelkednek, a természetből vett metaforák, hasonlatok teszik szemléletessé a stílust, s a beszélt nyelv fordulatai is helyet kapnak az irodalomban. E korstílus fő képviselői a világirodalomban: Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio (ők még valójában előfutárok), Torquato Tasso, Ludovico Ariosto; Pierre de Ronsard, François Rabelais; William Shakespeare; a magyar irodalomban: Janus Pannonius (ő még latinul versel), Bornemisza Péter, Balassi Bálint.

Részletezés: a felsorolással rokon stiláris eszköz, az író megnevezi a nemi fogalmat, de felsorolja az alá tartozó faji fogalmakat vagy azok egy részét is, illetve sok oldalról bemutatja, szemlélteti mondanivalóját. A részletezés világosabbá teszi a mondanivalót, amellet érzelmi telítettségénél fogva a ráhatásnak is kitűnő eszköze. Például:

Add ki a jussomat: *pénzt, paripát, fegyvert.*
(Arany János: Toldi)

Irtóztató telünk volt az idén,
.....
Koppanva estek le a madarak
az ágról, fagyva ért az őzike
könnye a földre, a vadállatok
bemerészkedtek a falvakba; hány
élet hullott el uton-utfelen!

(Babits Mihály: Talán a vízözön...)

Szép példa részletezésre József Attila Aki szegény, az a legszegényebb című verse is.

Rétegnyelv: olyan nyelvváltozat, amelyet bizonyos társadalmi rétegek, csoportok alakíthatnak ki, amely általában csak a szókincs egy bizonyos részében tér el a köznyelvtől, bár néha kiejtésbeli, ragozásbeli és mondat szerkezeti különbséget is mutathat. Ezek közé tartozik a zsargon és az argó, valamint újabban a szleng. A zsargon egyes társadalmi osztályok, rétegek által más csoportoktól való elkülönülés szándékával létrehozott rétegnyelv. A régebbi nemesi-arisztokrata, illetve a XIX. század végi és a XX. századi polgári-kispolgári zsargont leginkább a sokszor idegen eredetű, úgynevezett szalonnyelvi szavak jellemezték, amelyeket

főleg az előkelősködés, a különcködés, továbbá a divat hozott létre és terjesztett el, például *flört, gáláns, meszaliánsz, nett, méltóztassék*. A zsargonszavak rendkívül expresszívek, alkalmasak letűnt társadalmi rétegek, környezetek hangulatának a bemutatására (lásd pl. Perföldy jellemzését Kisfaludy Károly A kérők című vígjátékában).

Az argó tulajdonképpen az úgynevezett tolvajnyelv folytatása. Ez utóbbi eredetileg az alvilági elemeknek a titkosság szándékával létrehozott s a köznyelvtől elsősorban a szókincs egy részében eltérő rétegnyelve. Szavai azonban bekerültek a – főként nagyvárosi – mindennapibb nyelvhasználatba. Az ilyen módon létrejött zsargonszerű nyelvet hívjuk jassznyelvnek, illetve argónak, például *haver, hapsi, hekus, muri, zrí, pali, simon, hári* ('haj'), *pónem* ('arc'), *mesüge* ('bolond'), *lóvé* ('pénz'), *kamel* ('szeret'), *rajzol* ('lop'), *Mezei Lipót* ('Lipótmező'), *libatórium* ('leányiskola'), *citrompofozó* ('utcaseprő'), *zárda* ('bordélyház'). Stilisztikai tekintetben az argószavak rendkívül expresszívek, nemcsak nagyfokú környezetfelidező, jellemző erejük következtében, hanem azért is, mert nyelvi szempontból igen fordulatosak, elevenek. Ez magyarázza, hogy például a familiáris nyelvnek a familiáris jelleget nem kis mértékben az argó elemek adják. Kifejező erejüket felhasználja a szépirodalom is személyek jellemzésére, a környezet hangulatának felkeltésére (lásd Molnár Ferenc, Ady Endre, József Attila, illetve Kolozsvári Grandpierre Emil prózáját).

Az utóbbi időben már inkább szlengről beszélünk, mint argóról. A szleng valójában az argónak a szelídebb és kiterjedtebb változata, amellyel mindenekelőtt az ifjúság él, de amely benyomult főként a városiak alacsonyabb szintű (bizalmas, köznapi) társalgási nyelvébe is. Polgárjogot nyert továbbá a televízióban, a rádióban, a filmnyelvben, a színdarabokban. Fő táplálója és terjesztője az ifjúsági nyelv. A szleng felhasználja az argó elemeket (pl. *meló, csaj, balhé, kégli, rongy, beköp*), a csoport-, illetve szaknyelvi szavakat (pl. a sportnyelvből: *szerelés* 'öltözék', *bedobja a törölközőt* 'feladja'; a katonanyelvből: *terepjáró* 'cipő, bakancs'; a színházi életből: *visszatapsolták* 'megbukott'); kedveli a játszi és kicsinyítő képzős szavakat (pl. *dizsi* 'diszkó', *hapi* 'férfi', *krimó* 'kocsma'), a képszerű kifejezéseket (pl. *karosszéria* 'a nő alakja', *rizsa és púder* 'üres szavak', *szemfelszedés nincs* 'majd kiesik a szeme a csodálkozástól'). Jellemzi aztán a szlenget a közvetlenség, a rendkívül gyors változás, a minden újra való reagálás. Az eddigiekből is következik, hogy az ifjúsági nyelv igen gazdag szinonimákban. Negatívuma lehet azonban a durvaság és trágárság, egyes szavak és kifejezések agyonhasználása, az idetartozó szavaknak nem a szituációhoz illő alkalmazása.

Rokokó (a francia *rocaille* 'kagylódísz' szóból): a XVIII. században uralkodó művészeti és irodalmi, illetve stílusirányzat. A barokkból nőtt ki, azonban a barokk monumentalitásával és pátoszával szemben a könnyed, kecses, de sokszor

erőtlen, sőt cikornyás vonalakat, a külső csillogást kedveli. A képzőművészetek területén inkább az épületek ornamentikájában, valamint belső berendezésében (pl. a bútorokon) jelentkezik. Az irodalmi rokokó a francia királyi udvar arisztokratáinak álnépiességéből indul ki (vö. pásztorjátékok), és az e körökben dívó felszínes szerelmet énekl meg könnyed zenei formákban. Kedvenc műfajai: a tündér- és pásztorjáték, az idill, amelyeknek népi szereplői mesterkél, modoros stílusban társalognak; továbbá a komikus eposz és a dal. A rokokó költészet stílusát – mind a szókincset, mind a szóképeket és egyéb nyelvi-stilisztikai eszközöket illetően – a finomkodó, idilli hangulat, az érzelgősség, a formák játékos túltengése, a játszi, dallamos versforma és a csengő rímek jellemzik.

Világirodalmi képviselői: Salomon Gessner, Pietro Metastasio, Pierre de Marivaux. A magyar irodalomban – Amadé László és Faludi Ferenc után – Csokonai Vitéz Mihály sajátos magyar rokokót teremt, amelyben a mesterkél udvari szerelem helyett egészséges, tiszta, őszinte érzést szólaltat meg, de úgy, hogy a könnyed, játékos, dallamos formák megmaradnak, sőt friss képekkel, közvetlen, természetes stíluselemekkel, változatos zenei megoldásokkal gazdagodnak. (Lásd például Csokonainak A Reményhez című versét.)

Romantika vagy **romantikus stílus** (a francia eredetű *roman* 'regény' szóból): a XVIII. század végétől a XIX. század hatvanas éveig, elsősorban az angol és francia irodalomban, a klasszicizmus ellenhatásaként keletkezett irodalmi és művészeti irány, korstílus. A klasszicizmus eszményeivel, annak sokszor hideg szépségével, szinte elvont általánosságaival szemben az érzelem, a szenvedély, a képzelet uralmát, továbbá a hagyományos, öröklött szabályok megvetését (formatökély helyett formaszabadság; harmónia helyett kontrasztok; ünnepélyesség, szónokiasság helyett természetesség), az egyéniség jogát (rendkívüli jellemek, meglepő fordulatok) és a természet varázsát hirdeti. Tárgyért is rendszerint a nemzeti múlt, elsősorban a középkor, illetve a színpompás, mesés Kelet felé fordul.

Lényeges jegyeinek egyezése ellenére a romantika koronként és nemzetenként más és más. Van egy ága, amely azért fordul a nemzeti múlthoz, azért él a romantikus képzelet és nyelv gazdag lehetőségeivel, hogy a jelent előbbre vigye (pl. nálunk Vörösmarty Mihály). S van egy másik ága is, amely elsősorban a forradalomból kiábrándult polgárság pesszimizmusának a kifejezője. Ezt az irányt az elvágódás, a jelentől való menekülés jellemzi (pl. a francia François-René de Chateaubriand). A romantikus ábrázolásban fontos szerepet játszanak a következők: az átélés, az érzelmi bőség, erős líraiság, eleven képzelőerő; váratlan fordulatokban gazdag cselekmény, számtalan epizód alkalmazása; szélsőséges egyéni jellemek bemutatása, a műfaji keretek fellazulása stb.

A romantika stílusát tárgyválasztásának és ábrázolásmódjának megfelelően a gazdag szókincs, a színes képek, a változatos, sokszor túlzottan egyéni szófüzés és a gazdagon burjánzó mondatalkotás jellemzi. Kedveli továbbá a sokoldalú, egyénítő jellemzésre alkalmas festői mellékneveket, jelzőket; a hatást fokozó ellentéteket, a szintetikusabb ábrázolást elősegítő metaforákat, szinesztéziákat, valamint változatos zenei elemeket. Bőven alkalmazza a költői kérdéseket, felkiáltásokat és közbevetéseket.

A romantika képviselői a zenében: Ludwig van Beethoven, Frédéric Chopin, Liszt Ferenc, Richard Wagner és a világirodalomban: Jean-Jacques Rousseau, Victor Hugo, François-René de Chateaubriand, Eugène Sue; Walter Scott, George Byron, Percy Bysshe Shelley; Heinrich Heine, Ludwig Tieck, Novalis, Heinrich von Kleist; Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki; Alekszandr Szergejevics Puskin, Mihail Jurjevics Lermontov. Magyar képviselői: Kisfaludy Károly, Jósika Miklós, Eötvös József, Vörösmarty Mihály, Jókai Mór.

S

Stílus (a görög 'íróvessző', majd 'kifejezésmód' jelentésű szóból): az a sajátos mód, ahogyan közölnivalónkat a szóbeli vagy írásbeli érintkezés valamely területén a megfelelően kiválasztott nyelvi elemek segítségével kifejezzük. Más megfogalmazásban: a közlés hogyanja, ahogyan a szöveg meg van szerkesztve, illetve a kommunikációs helyzetnek megfelelő beszédváltozat. A stílus tudománya a stilisztika. A régebbi stilisztikák főként az úgynevezett alakzatokat tekintették a stílus eszközeinek. A funkcionális stilisztika ezzel szemben azt tartja, hogy a nyelvnek valamennyi (hangtani, szókincsbeli, alak-, mondat- és szövegtani, valamint extralingvális) eleme részt vesz a stílus létrehozásában.

A stílus az egyes nyelvi, pontosabban nyelvi-stilisztikai szinteken meglévő változatok, variánsok közötti válogatással, majd elrendezéssel jön létre. Miért tud a nyelv stílussá lenni? Röviden azért, mert a nyelvi szintekhez tartozó és valójában szinonimasorokba rendeződő eszközöknek van, pontosabban lehet stílusértékük, illetve ilyen értéket kaphatnak a beszédben, a szövegben. A stílusérték az a gondolati, érzelmi-hangulati, asszociációs tartalom, amely az illető elemnek, kifejezésnek, mondatnak a sajátja, mondhatnánk: többlete, és amely alkalmas arra, hogy különböző hatást váltson ki. A válogatás és az elrendezés, röviden a stílus létrejötté az öt kommunikációs tényezőtől függ: a közlőtől, a beszédpartnertől, a közlés témájától, a közlés céljától és a körülményeitől.

Stílusárnyalat: a stílusrétegeket átszövő hangnem, attitűd. A felhasznált nyelvi változat alapján beszélünk irodalmi nyelvi, köznyelvi, népi vagy népies, szaknyelvi vagy szakmai és zsargon-, illetve argó-, szlengstílusról. A nyelvi igényesség mértéke szerint van egyrészt egyszerű, választékos, finomkodó, emelkedett, illetve tömör stb., másrészt közönséges, durva, bizalmas, illetve széteső stb. stílus. Az értelmi és érzelmi-hangulati elemek felhasználásának aránya, illetve milyensége szerint megkülönböztetünk részint világos, logikus stb., illetve homályos, nehézkes, száraz stb. stílust, részint ünnepléses, patetikus, választékos, kedveskedő, illetve tréfás, gúnyos, továbbá szemléletes, régies, modoros, élénk stb. stílust. Végül a kisebb-nagyobb mértékben megcélzott irodalmi műfaj alapján beszélünk epikai, lírai, drámai jellegű stílusról, s ezeken belül például regény- és novellastílusról, ódai, balladai, továbbá vígjátéki stb. stílusról.

Az ünnepélyes stílus például kedveli az archaizmusokat, a költői színezetű kifejezéseket, gondosan kerüli viszont a zsargon-, argó-, szleng- és tájnyelvi elemeket. A bizalmas stílus viszont halmozza a neologizmusokat, a szlengelemeket, mondatfűzésében pongyola stb. A tréfás stílus kedveli a szójátékokat, a játszói szóképzést, a neologizmusokat, a humor kedvéért megváltoztatott mondatszerkesztést stb.

Stílusréteg: a legfontosabb közlésforma. A közlésformák a szociokulturális viszonyok hatására alakulnak ki úgy, hogy az élet egyes területein a kommunikációnak meghatározott témája, meghatározott célja, meghatározott szerkezete lesz, bizonyos fókig meghatározott nyelvi-stilisztikai eszközök felhasználásával. A stílusrétegek tehát a nyelv részrendszerei. A stílusrétegeket mint a történetileg kialakult és funkcionálisan különböző beszédmódokat a következőképpen osztályozhatjuk: vannak beszélt nyelvek: idetartozik a társalgási, az előadói, a szónoki és a felolvasói stílus; vannak aztán írott nyelvek: a tudományos, a szakmai, a publicisztikai, a hivatalos és a levélstílus.

Az egyes stílusrétegek sajátos szó- és kifejezés-használatukban, valamint mondatfűzésükben különböznek egymástól, azaz a szó- és kifejezőképességnek meghatározott részét, illetve az alaktani, mondattani és szövegtani elemeknek is bizonyos egyedeit használják fel jellemző jegyekként.

A stílusrétegeket a közlés tárgyának, céljának, körülményeinek az élet fejlődésével együtt bekövetkező differenciálódása hozta és hozza létre. Időnként tehát egyesek kihalhatnak (ez történt például irodalmunkban a középkori énekmondó vagy történelmi stílussal), és újak keletkezhetnek (a publicisztikai stílus létrejötté például nálunk a reformkor s nem utolsósorban Kossuth nevéhez fűződik), illetve napjainkban kialakulóban van az internetes stílus.

Sz

Szarkazmus (latin *sarcasmus*; a görög 'vág, harapdál' jelentésű igéből): durva, sértő, maró gúny, a gúnynak szélsőségesen bántó, keserű formája. Például:

Dicsőséges nagyurak, hát
Hogy vagytok?
Viszket-e úgy egy kicsit a
Nyakatok?
Uj divatu nyakravaló
Készül most
Számotokra... *nem cifra, de*
Jó szoros.

(Petőfi Sándor: Dicsőséges nagyurak...)

A szarkazmus minden korban a politikai ellenállás alig leplezett kifejező alakzata, amely a nevetségessé tétel segítségével vesz elégtételt. A mai magyar publicisztikának is kedvelt eszköze.

Szentencia (latin *sententia*; a latin 'érez, ítéel' jelentésű igéből): általános érvényű gondolat az emberi világról, az ember természetéről. A szentencia a magyarban általában mondategész, gyakran egyetlen egyszerű mondat, továbbá lehet két, három, olykor négy tagmondatból álló összetett mondat is. Minden esetben rendkívüli sűrítettség jellemzi, ezenkívül jelen idejű és általában kijelentő módú. Például:

...minden ország' támasza, talpköve
A' tiszta erkölcs...

(Berzsenyi Dániel: A' Magyarokhoz)

Elhallgatni az igazat mindig nehezebb, mint kimondani a hazugságot.

(Márai Sándor: Ég és Föld)

Szentalizmus (latin *sentimentalismus*; a név a latin 'érez' jelentésű ige származéka): a XVIII. században uralkodó irodalmi és stílusirányzat. Alapvonása az egyéniség és az érzelmek jogainak hangoztatása. Ismét megszólaltatta az irodalomban az érzelmek hangját (az őszinte, átélt szerelmet állítva középpontba), s

ugyanakkor szakított a klasszicizmus műfaji-formai kötöttségével. Másrészt viszont – különösen a német irodalomban – túlzott érzelmességgé, érzelgősséggé fajult, mintegy világfájdalomba, halálvágyba fulladt, és ez – több szentimentális költő esetében – egyszersmind a társadalmi problémáktól való menekülést is jelentette.

A szentimentalizmus költői, írói kedvelik a lágyan érzelmes helyzeteket, történeteket, az érzelmeik uralmától szenvedő hősöket, aprólékosan elemzik az érzelgős hangulatokat, és szívesen fordulnak a magányossághoz s a természet vigasztalásához. A szentimentalizmus stíluseszközeire (a kiválasztott szavakra, a létrehozott szóképekre stb.) is az említett érzelgősség nyomja rá a bélyegét. A szentimentalizmus jellegzetes alkotása Goethe Werthere, a magyar irodalomban pedig Kármán József Fannija, Dayka Gábor és Ányos Pál elégikus lírája.

Szépirodalmi (költői vagy prózai) **stílus**: ez a stílus abban különbözik a stílusrétegektől, hogy benne nemcsak nyelvi és szövegalkotási szabályok érvényesülnek, hanem poétikaiak is. A mű „önelvű, saját világu” szerveződés, ahol „a rész az egésztől, az egész a részek összességétől nyeri el értelmét”. Felsőrolásszerűen a nyelvi-stilisztikai eszközök felől a következők jellemzik: a stílusjelenségek magasabb hírértéke, sajátos képszerűség vagy esetleg ennek hiánya, grammatikai metaforák, különösen egyes alakzatok tekintetében mennyiségi eltérések, az egyéni stílus nagyobb szerepe, az állandó újítás, valamint bizonyos sűrítettség és ugyanakkor polivalencia, azaz többértelműség. Stíluseszközként felhasználja egyébként a nyelv valamennyi elemét, az összes többi stílusréteg eszközeit is.

Két fő változata van: a költői és a prózai stílus, s ezeken belül elkülöníthetők a különböző műfajoknak megfelelő stílusrétegek. A költői stílust – a prózaival szemben – még nagyobb választékosság jellemzi. Tárgyának (az ember legbensőbb gondolatai, érzései, sejtései a valóságról, saját magáról stb.) megfelelően kedveli a költői szavakat, a szemléletes, kifejező szóképeket, a különös, a mindennapitól eltérő mondat- és szövegszerkesztést, továbbá – a verses formából következőleg is – szívesen él a nyelv zenei lehetőségeivel. A legkitűnőbb példákat szolgáltatja az egyéni stílusra.

A próza (a latin *oratio provera*: *prorsa*, *prosa* ’előrehaladó, azaz folyó beszéd’ kifejezésből) a nyelvhasználat alapformája, ritmikailag csak bizonyos fokig kötött beszéd. A prózai stílusra röviden jobbra az élőbeszéd természetessége a jellemző mind a szóhasználatot, mind a grammatikai jelenségeket illetően.

Szermocináció vagy **képzelt beszéd** (latin *sermocinatio*; a ’beszéltetés’ jelentésű latin szóból): valóságos vagy fiktív személyek fiktív megnyilatkozásának valószerű, utánozó megszólaltatása. Például:

A pap már spanyolul morogja koporsónk felett:
„A halál gyötrelmei körülvettek engemet.”
(Márai Sándor: Halotti beszéd)

Az úgynevezett morális szermocináció a nyugodt, nem szenvedélyes megnyilatkozás, melyben a beszélő jelleme, erkölcsse uralkodik, például:

[...] s ahogy zengett fülünkbe hangja,
mint vízbe süllyedt templomok harangja
a mélybe lenn, s ahogy azt mondta nemrég:
„Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék”.
(Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd)

Az úgynevezett patetikus, emotív szermocinációban a pillanatnyi érzelem- és indulatkitörések az uralkodók, például:

Még felkiáltsz: „Az nem lehet, hogy oly szent akarat...”
(Márai Sándor: Halotti beszéd)

A vegyes szermocináció a leggyakoribb, mindkét összetevőt egyesíti.

A szermocináció legtöbbször valóságos helyzetre vonatkozó szövegtípusokban fordul elő: szónoklatban, publicisztikában, emlékiratban, társalgásban.

Szillépszis (latin *syllepsis*; a görög 'együtt' és 'értés' jelentésű szavakból): egy és ugyanazon szó kétféle – szó szerinti és átvitt értelemben vett – jelentésének együttes alkalmazása egyetlen szószerkezeten belül. Például:

Ejh, dönts a *tőkét*, ne siránkozz!
(József Attila: Favágó)

és *mélyek* lettünk, mint a fekete kutak a bánya vidékén
(Kassák Lajos: A ló meghal, a madarak kirepülnek)

Köznyelvi példa: „Az előadás alatt az asztalra támaszkodott és az elcsépelet *vicceire*.”

A szillépszisben rejlő kétértelműség komikus célokra is alkalmas, például:
„Lefejezték, de ő emelt fővel halt meg.”

Szimbolizmus (a görög 'ismertetőjel, bélyeg' jelentésű szóból): a XIX. század vége felé létrejövő stílusirányzat, amely elsősorban szimbólumokban,

szimbólumrendszerekben sejteti meg mondanivalóját. A szimbolisták fő törekvése az volt, hogy a valóságot egy-egy lelkiállapoton, látomáson keresztül mintegy megéreztessek. Tehát főként hangulatokat közvetítettek. Ennek elérésére szimbólumokkal élnek, sőt belőlük egész rendszert alkotnak. A szavaknak általában nem a fogalmi jelentése fontos számukra, hanem mindaz az érzés, hangulat, sejtelem, amelyet – éppen a bonyolult asszociációk révén – felébresztenek. Kiaknázzák ezenkívül természetesen a nyelv zenei elemeit is. A leghíresebb szimbolisták a világirodalomban: Charles Baudelaire, Arthur Rimbaud, Paul Verlaine, Stéphane Mallarmé, a magyar irodalomban pedig Ady Endre. Ady szimbolizmusa sok tekintetben eltér a franciákétól, de a francia szimbolizmusnak is lényegesen elütő megjelenési formái vannak. Baudelaire, Verlaine jelképei például még inkább értelmezhetőek, a valóságra utalnak, viszont Mallarmé költészetében a középkori szimbolikához tér vissza, másrészt nála – éppen a hangszimbolika révén – a zenei elemek kapnak jelentőséget. Ady szimbólumai jobbra a társadalmi és történelmi valóságra utalnak, s a kor legégetőbb, legsürgősebben megoldandó kérdéseit szólaltatják meg (lásd Kocsi-út az éjszakában).

Ady szimbolikája egyébként három nagy területről táplálkozik: a köznyelvből, a Bibliából és a magyar történelmi múltból. Jellemző, hogy köznapi fogalmat emel jelképi magasságba: az olcsó sikert a Búcsú Siker-asszonytól, a pénzt az Ima Baál istenhez s a Harc a Nagyúrral című versében. Hasonló szimbólumok: a Hortobágy, az Átok-város, a magyar Ugar, Pusztaszer, a magyar Helikon, dacos Hunnia; Páris, az én Bakonyom; Illés szekere, Mohács, Dózsa György.

Tóth Árpád nagybetűs szókezdései (pl. a Száz év után, a Nézz ránk Ady Endre! című és más versekben is: Tűz, Lélek, Élet, Öröm stb.) nem igazi szimbólumok, de a fogalmakat monumentálisra fokozzák, és ezek bizonyos fokig mitologizálódnak is. Szimbolizmusról talán József Attila költészetével kapcsolatban sem beszélhetünk. Jelképeket használ ugyan (lásd például a Fagy, a Favágó, a Téli éjszaka című verseit), de ezek nem alkotnak az Adyéhoz hasonló szimbólumrendszert. E jelképek mintha átmenetek lennének az allegória és a szimbólum között. Viszont a népi fantázia bonyolult szimbólumalkotásaira emlékeztetnek József Attilának olyan versei, mint a Medvetánc, A kanász vagy a Medáliák némelyik darabja.

Szimbólum vagy **jelkép** (latin *symbolum*; a görög 'ismertetőjel, bélyeg' jelentésű szóból): valamely gondolati tartalom (eszme, érzés, elvont fogalom vagy egész gondolat) érzéki jele. Asszociatív erejénél fogva nemcsak helyettesíti a kifejezendő gondolat tartalmát, hanem vele kapcsolatban egész gondolatsort, különböző érzéseket, hangulatot, bonyolult lelki tartalmat képes felidézni.

A szimbólum eredetileg, a régi görögöknél, a felismerést lehetővé tevő (sokszor titkos) jel volt. Az egyik legősibb ábrázolási mód is, a mesék, a mítoszok, a népköltészet és természetesen a mindennapi nyelv tele vannak velük. A műköltészetben is korán megtalálható, de használata mint határozott művészeti stílusirányzatnak a jellemzője csak a XIX. század második felében jelentkezik, főleg a lírában és a drámában, kevésbé a regényben. A szimbólum vagy jelkép esetében a kifejezendő és a kifejező kapcsolata alapulhat hasonlóságon, ilyen például a *gyűrű*, amelynek az örökkévalósághoz hasonlóan nincs eleje és vége, így az örökkévalóságnak, majd a házassági hűségnek a jelképévé lett. Alapulhat aztán érintkezésen, például ok-okozati a kapcsolat a *láncc*, a rabság jelképe esetében, a rabokat ugyanis megláncolják. Gyakran rendkívül bonyolult képzettársulás, szinte képzetszővevény kifejezője a szimbólum, és mögötte – sok esetben csaknem minden népnél megegyező, máskor népenként eltérő – szintén bonyolult művelődéstörténeti, néprajzi stb. indító ok van. Például a *sötét szín*, különösen a *fekete*, azért lett a gyász színe, mert a primitív ember a halott bosszújától való félelmében minél nyomorultabbnak igyekezett magát feltüntetni: a porban fetrengett, fejére hamut szórt, ruháját bepiszkolta stb. Nyelvünkben egyébként testrész-, ruházat-, eszköz-, mozdulat- és gesztusnevek, továbbá térfogalmak, színek, számok, egyének, világrészek, események neve vált szimbóluummá. Ha ugyanis valamely testrész, eszköz stb. valamiben fontos szerepet játszott, annak jelképévé lett. Például: *családfő*, *főváros*, *főként* (a *fej* a test legkiemelkedőbb része és irányítója); *kardoskodik*, *kardos menyecske* (a *kard* a harc jelképe).

A szimbólum lehet köznyelvi: *kezeskedik*, *kenyeret keres*, *pálcát tör* (valaki felett) stb. és költői, például:

Én a sokaságot birni tudom békén,
Te, mint hadi ménló kürtre riad fékén...
Légy te, öcsém, a *kard*; én leszek a *pálca*;
Isten a jó tettet jóval koronázza!
(Arany János: Buda halála)

A költők meg is újítják a már elhalványult köznyelvi jelképeket, például Ady Endre A Hadak Útja című versében ősi jelképeket tölt meg új tartalommal. Eredeti, egyéni szimbólumokat is teremt a költői fantázia, például Adynál a *fekete zongora* (A fekete zongora című versben), az *özvegy legények* (az Özvegy legények tánca című versben), az *ős Kaján* (Az ős Kaján című versben).

Szimplotké vagy **komplexió** (latin *symploce*, *complexio*; a görög ’összefonódás’, illetve a latin ’összekötés’ jelentésű szavakból): egy vagy több szó ismétlődése nyelvi, illetve metrikai egységek elején és végén. Például:

*De érteni mindig tudott,
De magyarul mindig tudott*
(Ady Endre: A tavalyi cselédekhez)

Népköltészeti alkotásokban:

Hol volt, hol nem volt
(Népmesei fordulat)

*Ha erdön veszek el, ki temet el engem?
Ha tengeren veszek, ki sirat meg engem?*
(Bujdosóének)

Előfordul szólásokban is, például:

„*Ha leül is jaj,
Ha felkel is jaj.*”

Stilisztikai szerepe a nyomatékosítás.

Szinekdoché (a görög ’együtt’ és ’megértés, értelmezés’ jelentésű szavakból): valamely fogalom megnevezése egy vele kapcsolatban levő másik fogalommal. A sajátos kapcsolat alapulhat a rész és egész viszonyán (a résznek, mégpedig a feltűnő résznek a nevét visszük át az egész jelölésére): húsz *fő* jelent meg, jó *pofa*, *lángész*. Alapulhat továbbá a nem és fajta felcserélésén (vagy a fajta nevét használjuk a nem neve helyett, vagy fordítva), például:

Az éles szablyákban
Örvendeznek méltán,
Mert ők fejeket szednek;
Viadalhelyeken,
Véresen, sebesen,
Halva sokan feküsznek:
Sok *vad* s *madár* gyomra
Gyakran koporsója
Vitézül holt testeknek.
(Balassi Bálint: Egy katonaének)

Állhat aztán egyes szám többes szám helyett vagy határozott számnév határozatlan helyett, például „meghonosították a *szőlőt*”.

A színekdochének igen nagy a szerepe a kifejezés változatossá tételében. Milyen gazdagon tudjuk kifejezni lelkiállapotunkat más-más testrész említésével, például a bánatot: *félreáll, legörbül a szája; könnybe lábad a szeme; elszorul a szíve; lógatja a fejét* stb.

Stílushatásának alapja a felcserélés, vagyis hogy a név mindkét fogalmat felidézi.

Színesztézia (a görög 'együtt' és 'érzet, érzés' jelentésű elemekből): érzetkeveredés, eltérő érzékterületekről származó fogalmak összekapcsolása, például *rikító szín* (hallás és látás), továbbá *nehéz szag, ízes szavak*. Költői színesztéziák:

Csak a színek víg pacsirtái zengtek:

Egy kirakatban *lila dalra* kelt

Egy nyakkendő...

(Tóth Árpád: Körúti hajnal)

Zengő pirosban nyújtózkodtak a duzzadó fák.

(Tamási Áron: Zöld ág)

A színesztéziát különösen kedveli az impresszionista stílus és általában a modern líra.

Szinonímia, szinonimák (latin *synonymia, synonyma*; a görög 'együtt' és a 'név' jelentésű elemekből): a funkcionális stilisztika legfőbb kategóriája. E szerint a felfogás szerint ugyanis a szinonímia ad alapot a stílusrétegek és a stílusárnyalatok, röviden a stílus létezésére. A kifejezendő dologra vonatkozó eltérő szavak, kifejezések és a szintén nemegyszer eltérő nyelvtani szerkezetek – tehát a szinonimák – teszik lehetővé hogy a közlés tárgyának, céljának és körülményeinek megfelelő legodaillőbb – azaz adekvát – kifejezésmódot válasszuk. A szinonimák köre egyrészt tehát a szó- és kifejezéskészlet rokon értelmű lexikai egységeit tartalmazza (ezek a lexikai szinonimák), másrészt a nyelvtani rendszer különböző, rokon jelentésű kifejezésformáira (ezek a nyelvtani vagy grammatikai szinonimák) terjed ki.

A lexikai szinonimákra az a jellemző, hogy az úgynevezett denotatív, vagyis tárgyi, elsődleges jelentésük azonos. Az úgynevezett konnotatív, vagyis másodlagos, járulékos, asszociációs jelentésük viszont különbözik. A 'megszégyenülten elmegy, távozik' tárgyi jelentést a következő – éppen a másodlagos, asszociációs jelentés miatt más-más stílusértékű – igékkel fejezhetjük ki: *surrán, sittyen, meglép, ellép, olajra lép, meglóg, elszelel, elinal, elpárolog,*

elillan, megugrik, elkotródik, eltűnik, kámfort játszik stb. Másik példa: a *ház, házacska, házikó* esetében a mennyiségi különbség mellett a *ház-hoz* képest a *házikó* vagy a *házacska* kedveskedve, tréfálkozva vagy éppen lekicsinyelve említett házat jelölhet; a *palota* a nagyságot, a szépséget hirdeti, továbbá a dőlyfőséget is; a *viskó, vityilló, putri* viszont már határozottan rosszalló, elítélő jellegű. Egyéb költői-írói példák:

Lóhátan bejárta a rettentő nagy falut, a földbe vájt *putriknak* e szörnyű tanyáját.

(Móricz Zsigmond: Sárarany)

Semmi különbség a felvég és alvég között; ugyanolyan szalmafedeles *viskók* itt is, kémény és tűzfal nélkül.

(Mikszáth Kálmán: Különös házasság)

Alacsony kis *ház* az én lakásom:

A tiéd magas, nagy *palota*.

Jaj nekem, jaj énnekem, leányka,

Nem emelkedhetem én oda...

(Petőfi Sándor: Alacsony kis ház...)

S te kis *kunyhó* a magas *palota*

Szomszédságában, mért szerénykedel?

(Petőfi Sándor: Palota és kunyhó)

A rokon értelmű szavakon kívül vannak úgynevezett rokon értelmű vagy szinonim szólások, amelyek szavakkal is alkothatnak szinonimasort, például *zöldágra vergődik* 'boldogul'; *az ablakon szórja ki a pénzt* 'pazarol'; *lóvá tesz* 'elbolondít'. Az efféle szólásoknak különleges stilisztikai értékük van, ezt elsősorban a mögöttük lévő – sokszor már elhomályosult vagy elhomályosuló – kép hatása okozza.

A nyelvtani vagy grammatikai szinonimák azonos funkció kifejezésére alkalmas, általában árnyalatnyi stiláris különbséget hordozó kifejezési lehetőségek, grammatikai eszközök és szerkezetek. Nyelvtani szinonim viszonyban lehetnek egymással például todalékmorfémák. Az *-at*, *-et* és az *-ás*, *-és* deverbális névszóképzőként a régi magyar nyelvben szinonim viszonyban voltak. A mai magyar nyelvben azonban az *-at*, *-et* fő jelentése: a cselekvés, történéis eredménye, viszont az *-ás*, *-és* a cselekvés elvontságát jelzi. A Miatyánk szövegében a régi, illetve népnyelvi változatban „*ne vígy minket a kísértetbe*” szerepelt, ma viszont a *kísértésbe* szóalak a szokásos.

Szinonim lehetőségek vannak az igeidők használatában is. A múlt idő kifejezésében a *-t* jeles és az *-a*, *-e*, *-á*, *-é* jeles (elbeszélő) múlt idejű alakok csak stiláris változatként szerepeltek egymás mellett már a XIX. század második felében is, például:

Gyurit egy hét múlva *értésíté* a gazdasszonya, hogy a mentor is *meghalt*, küldjenek temetési költséget.

(Mikszáth Kálmán: Szent Péter esernyője)

A mondatformák szinonim lehetőségei közül megemlíthetjük az összetett mondatos és az igeneves szerkezetű kifejezésmód stiláris különbségét, például:

...egyszer *egyedül maradvá a szobájában*, fölkel, s *nagyokat szisszentve* az íróasztalig vánszorgott.

(Babits Mihály: Halálfiái)

– Nézze meg – mondta élénkséggel, *magához intette a vendéget*, és egy kicsiny régi arckép volt a kezében.

(Kafka Margit: A Toronyalja utcában)

A Babits-idézet mellékmondat értékű igeneves szerkezetei az írott szövegtípushoz kötik a szöveget, a modern szépirodalomban viszont ritkaságuk folytán választékosnak számítanak. Kafka Margit szövegében a rövid tagmondatokra tagolás a szóbeli elbeszéléshez közelíti a novella stílusát.

A szinonimák a pontos, adekvát kifejezés biztosítása mellett segítenek elkerülni a felesleges, stilisztikai funkció nélküli ismétlést, és hozzájárulnak a változatos stílus megteremtéséhez is.

Szófaj, szófaji átcsapás: Minden szófajnak megvan a maga sajátos stilisztikai értéke. Az egyes szófajok között azonban nincsenek merev határok, a szavak – alkalmilag vagy állandósult jelleggel – átcsaphatnak egyik szófajból a másikba. Az ilyen szavak természetesen sok vonást megőriznek az eredeti szófajjal együtt járó stílusértékből, továbbá természetüktől többé-kevésbé elütő mondatbeli szerepet kapnak, de maga a változás ténye is stílushatással jár. Tehát az úgynevezett szófaji átcsapás gazdag stiláris lehetőséget rejt magában, ezenkívül – főként az alkalmi jellegű átcsapások – jellemzők lehetnek az író, költő egyéni stílusára is.

Az átcsapás során igék névszói használatot kaphatnak. Igen gyakori – különösen a népnyelvben – a személyragos igealakoknak névszóként való alkalmazása, például „Nagy volt a *fél*s benne”; „... volt Baranyainak egy nagy *tedd-ide*, *tedd-oda* jánya” (Veres Péter). Ez a jelenség kelthet humoros, familiáris hangulatot vagy tréfás gúnyt is, például „Mit akar ez a kis *mitugrász*?” Ugyanezt a jelenséget

tapasztaljuk az úgynevezett beszélő nevekben, például *Tódots* Jakab (hazudozó, hencegő), *Mondá* Sári (pletykálkodó).

A főnevek melléknevekké válhatnak. Az *arany*, *ezüst*, *gyémánt* típusú főnevek a költői stílusban metaforikus jelzőként valami felemelőt jelentenek, például:

Még hull a nyári fények *zafír*, *rubin*, *agát*
Esője, szinte zeng, de már borús e zengés...
(Tóth Árpád: Őszi szántás)

Sajátos tömörítő képi funkciót töltenek be Ady Endre stílusában a jelzőként használt főnevek, például:

Kísértetes nálunk az Ősz
S fogyatkozott számú az ember:
S a *domb*-kerítéses síkon
Köd-gubában jár a November.
(Ady Endre: Az eltévedt lovas)

A melléknevek is főnevesülhetnek. A melléknév jelzői használatban igen gyakran magába szívja a jelzett szó tartalmát is, s ez a melléknevet igen tömörre teszi, például *tokajit* kér; az *új* mellett álltak ki. A melléknévi igenevek főnevesült formái bizonyos emelkedettséget adnak a mondanivalónak, például:

Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi hű
meghallói a törvényeknek...
(József Attila: A város peremén)

Más szófajok megváltoztatása is növeli a szavak kifejező erejét, például:

Csak a mese s csak az átok
Tartott eddig így-úgy is még
S jók e *csakok* s e csalások.
(Ady Endre: A mesebeli János)

Különösen hatásos, ha a mondat igei állítmánya válik jelzővé, például:

Nem leszek senkinek *küld-ki*, *hívd-be* cselédje.
(Veres Péter)

Szóhangulat: az egyes szavak érzelmi velejárója, az általuk felkeltett hangulat. A szóhangulat a tárgyi jelentésen kívül a szó jelentésének szerves része, és sok

tekintetben megszabja a szavak stílusértékét és felhasználását is. A szóhangulat lehet alkalmi jellegű, vagyis az a hangulat, amelyet a szó az illető szöveggörnyezetben kap, például a *minden* szó szinte felmagasztosul Ady Endre versében:

Én nem bűvészek, de *mindennek* jöttem,
A *Minden* kellett s megillet a Semmisem.
(Ady Endre: Hunn, új legenda)

Lehet állandósult jellegű, például a *kikelet* szó ünnepélyes, költői hangulatú. Ezenkívül a szavak hangulati értékének megállapításában az egyéni, szubjektív szempontok is nagy szerepet játszhatnak.

A szóhangulat származhat magukból a nyelvi tényekből: a szó tárgyi jelentéséből, hangalakjából – ilyenkor természetes szóhangulatról beszélünk. Származhat továbbá attól a környezettől, ahol a szó él, megtalálható: ilyenkor képzettársulásos szóhangulatról van szó.

A természetes szóhangulat forrása lehet a szó tárgyi jelentése. Kellemes, pozitív fogalmat idéz fel például a *búza*, *május*, *gyöngy*, *remény*, tehát e szavak hangulata is kellemes, pozitív. Viszont kellemetlen, negatív dolgot jelentenek a következők: *észak*, *halál*, *háború*, *hazaáruló*. Ennélfogva hangulatuk is rossz, kellemetlen. Vörösmarty Mihály például negatív jelentésű szavakkal érzékelteti a vész szörnyűségét alábbi versében:

És folyton-folyvást *ordított a vész*,
Mint egy *veszetté bőszült szörnyeteg*.
Amerre járt, *irtóztató* nyomában
Szétszaggatott népeknek *átkai*
Sohajtanak fel csonthalmak közől;
(Vörösmarty Mihály: Előszó)

Az irodalmi névadásban is gyakori, úgynevezett „beszélő nevek” elsősorban az általuk felidézett fogalom révén keltenek hangulatot, például *Balga*, *Ledér* (Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde), *Nyúzó* (Eötvös József: A falu jegyzője), gyakoribbak továbbá a komikus műfajokban a humor és gúny fokozására, például *Fejenagy*, *Harangláb*.

A természetes szóhangulat másik forrása a szó hangalakja. A beszédnek ugyanis zenei hatása is van. A szavak – a tárgyi jelentésüktől többé-kevésbé függetlenül – pusztán hangalakjukkal is bizonyos hangulatot tudnak kelteni. A hangsorok esztétikai hatását befolyásolja a hangok minősége: minél több a magánhangzó és a zöngés mássalhangzó, és mennél kevesebb a zöngétlen mássalhangzó valamely hangsorban, annál kellemesebb az akusztikai hatása és fordítva. Befolyásolja

továbbá a hangulatot a hangelemek sorrendje és kapcsolásmódja. Függetlenül a nyomaték eloszlásától, a hanglejtéstől és a beszédtempótól is. Kellemes hanghatású szó például a *dallam, szellő, fülemüle*, s kellemetlen a *kikirics, lajstrom, kecsegtet, trehány*. Szép nevek továbbá: *Anna, Ilona, Ildikó* vagy *Evila* (Jókai Mór: Fekete gyémántok), úgynevezett csúnya nevek viszont: *Klementin, Arisztid* vagy például *Krémfy* (Jókai Mór: A régi jó táblabírák) és komikus hatású például a *Bórembukk, Trajtzigfritz* (Jókai Mór: A nagyenyedi két fűzfa).

Külön jelentésük van a hangalak szempontjából is a hangutánzó szavaknak. Ezek az illető nyelvre jellemző módon a természet hangjait, zörejeit utánozzák. Esetükben reális a kapcsolat a jelentés és a hangalak között, azaz motiváltak, vagyis a hangalaktól bizonyos fokig következtetni lehet a szó tárgyi jelentésére. Például:

Valahonnan az erdőszélről
Viszkető kis szelek *sziszegnek*,
De keleti, ős lustasággal
A nagy táblák alig *zizegnek*;
(Tóth Árpád: Fénylő búzaföldek között)

A hangulatfestő szavak ugyancsak hatásos stíluseszközök. A hangalak ugyanis mintegy érzékelteti a mozgás, a cselekvés, illetve a tulajdonság hangulatát, például *cammog, bibelődik, szuszimuszi, süsü*. A hangulatfestő szavak jórészt a nyelv tréfás, játékos alkotásai, és ilyen hatásúak is.

A szóhangulatot befolyásolja még a szó szófaja. Más a hangulata például a mozgást, elevevényt kifejező igéknek, mint a magukból mozdulatlanúságot árasztó főneveknek. Befolyásoló tényező továbbá a szó hossza: általában a rövid szó kellemesebb, mint a hosszú, többszörösen képzett vagy összetett szó, például *ősz, év*, illetve *munkaerő-nyilvántartás*. A hosszúság persze lehet ünnepélyesség kifejezője is, például *győzedelmi ének* (Kölcsey Ferenc: Himnusz). A rövidség viszont kifejezhet választékosságot: *dics, üdv*, vagy a diáknyelvre emlékeztető hangulatot: *suli, diri, prof*.

A másik fajta szóhangulat az úgynevezett képzettársulásos szóhangulat. Ez eredhet azokból a képzetekből, amelyek a szóhoz az illető csoport- vagy rétegnyelvben tapadtak hozzá, vagyis ahonnan a szó származik. Ilyenkor a szavak környezetfelidező hatása érvényesül. A tájszavak például a kérdéses táj hangulatát hozzák magukkal.

Apám is ilyet mondott: Egyél *körtövé*!
(Tamási Áron: Bölcső és bagoly)

Az egy-egy szakmában használatos szavak felkelthetik az illető foglalkozási ág hangulatát, például az *akna, siht, vágat* stb. szavak a bányászok körébe visznek bennünket. A zsargonszavak viszont azt a társadalmi réteget idézik, amelyben közkeletűek, például:

Persze *tóosztok* és dikciók is lesznek, *bombasztikus frázisokkal*.
(Halász Gyula: Édes anyanyelvünk)

Fordulatosak, elevenek s nagyon hatásosak az argó- és szlengszavak, amelyek a beszélt nyelvben jórészt a bizalmas jelleget képviselik, például:

Még *nyomulnak* a tévében, semmi *extra*, csak *lököm a dumát*, szóval *nem nagy szám*, de a *lé* tűrhető. Lesz ez *tutibb* is, saját *show*, minimum.
(Újságcikk)

A képzettársulások szóhangulat függhet továbbá a szövegekörnyezettől. Közömbös vagy éppen negatív hangulatú szavak is pozitív hangulatúvá válhatnak a megfelelő környezetben. A közömbös *lakatol* szó például költőivé, szinte légiessé finomul József Attilának ezekben a soraiban:

Tündöklik, mint a gondolat maga,
a téli éjszaka.

Ezüst sötétség némasága
holdat *lakatol* a világra.
(József Attila: Téli éjszaka)

A szavak magukkal hozhatják annak a földrajzi környezetnek vagy kornak a hangulatát, amelyben használatosak voltak, vagy ma is azok, például *szfinx, piramis, fellah* (Egyiptom); *gyaur, janicsár, basa* (a török hódoltság korát idézi).

Az írásnak, az írásképnak szintén megvan a maga hangulatkeltő ereje: új költői iskolák például új betűtípussal, a nyomdai eszközök újfajta alkalmazásával lépnek fel (lásd például Weöres Sándor Egérrágtat mese című művét).

Nem lényegtelenek végül egy-egy szó hangulatának megítélésében az egyéni asszociációk, élmények sem. Például Kazinczy Ferenc költőietlennek tartotta a *venyige* szót, s helyette a *borág*-at ajánlotta, viszont az utóbbi nem terjedt el.

Szójáték: azonos vagy hasonló hangzású, de különböző értelmű szavaknak meglepő, váratlan összekapcsolása, valamint egyes szavaknak, szólásoknak, mondatoknak, illetve szólások, mondatok egyes szavainak eltorzítása, esetleg

egyszerűen nyelvi, formai játék, humorkeltés céljából, vagy hogy az író, beszélő valamit kiemeljen, jellemezzen vagy kritizáljon. A szójáték lehet köznyelvi: „*Baján van ő most*” (bajban van); „*Még egy lett is bajnok lett.*”; „*A skót dánok.*”; „*Ezer boc*” (egy macikiállítás címe); „*Enni vagy nem enni*, ez itt a kérdés.”; „*Konyhashow*” (egy, főzéssel kapcsolatos kabaré címe). Lehet a szójáték költői is, például „*A pör eldőlt, és én is eldőlttem vele.*” (Mikszáth Kálmán); „*Asszonyt kísért – Istent kísért.*” (Jókai Mór)

A szójátékok stílushatásának alapja rendszerint a váratlan ellentét a szó tárgyas és átvitt értelme, az azonos vagy hasonló alakú szavak jelentései, a szó állandó és eltorzított alakja között. Néha csupán a nyelvi, formai játék kelt humort, például „*Hogy ityeg a fityeg?*” A szójáték igen lényeges, szinte nélkülözhetetlen stíluseleme a tréfás, humoros, szatirikus, ironikus és gúnyos stílusnak, továbbá napjainkban a reklámnak (pl. „*Suzuki, jól jár vele*”).

Szókapcsolat: két vagy több szó nyelvtanilag megszerkesztett szóképzleti egysége bizonyos jelentéstartalom kifejezésére. Létezik alkalmi szókapcsolat (pl. *zöld fű, könyvet olvas*) és állandósult szókapcsolat. Stilisztikai szempontból főként ez utóbbiak a fontosak. Az állandósult szókapcsolatok olyan megmerevedett nyelvi kifejezések, amelyeket eredeti vagy átvitt értelemben használunk fel valamely jelentésbeli egység kifejezésére. Két nagy csoportjuk van. Az úgynevezett tágabb értelemben vett állandósult szókapcsolatoknak csekély stílusértékük van, például *hivatali titok, határozott névelő, Márvány-tenger* (ezek névszók kapcsolatából alakult terminusok); *eljárást indít, munkába fog, előadást tart* (ige és névszó kapcsolatából alakult terminusok), ezek gyakran úgynevezett terpeszkedő kifejezések is.

A szorosabb értelemben vett állandósult szókapcsolatok nagyon fontos stíluselemek. Stílushatásuk jórészt abból adódik, hogy mögöttük – még ha sokszor elmosódottan is – szinte mindig a konkrét szemléletben gyökerező kép áll, s ez a körülmény kimondásukkor bizonyos feszültséget idéz elő.

Ez utóbbi szókapcsolatoknak három alfaját különböztetjük meg. A szólások olyan közhasználatú, gazdag hangulati és szemléleti tartalmú szókapcsolatok, amelyek jelentéstartalmukat az őket alkotó szavak képes értelmű használatával fejezik ki. Stílusértéküket az adja, hogy rendszerint szemléletesebben, nyomatékosabban jelölnék meg egy-egy gondolati-érzelmi tartalmat, mint az eredeti értelemben használt szavakkal kifejezett szinonimák. A szólások a legkülönbélebb stílusárnyalatúak lehetnek, s ennek megfelelően előfordulnak a legkülönbélebb stílusrétegekben. Például: *angyalok nyelvén szól* (választékos), *ilyet még nem pipáltam* (tréfás), *várja a sült galambot* (kissé rosszálló), *feni a fogát valakire* (kissé durva).

Sajátos stílusértékük van a szóláshasonlatoknak, vagyis az olyan hasonlat alakú szólásoknak, amelyeknek célja a hasonlat alapjául szolgáló – néha cselekvésben megnyilvánuló – tulajdonság nyomósított kifejezése. Ezek is különféle stílushatásúak lehetnek, például *szelíd, mint a ma született bárány* (választékos), *iszik, mint a kefekötő* (tréfás), *részeg, mint a disznó* (durva).

A közmondás valamely magvas gondolatot, tapasztalati igazságot rövid, hatásos formában kifejező, jobbára népi eredetű állandósult szókapcsolat. Ez is különféle stílusárnyalatú lehet, s ettől függ az egyes stílusokban való használata, például *Nincsen rózsza tövis nélkül* (választékos), *Könnyű Katit táncba vinni* (tréfás). Sok közmondásunk régebbi korok emlékét őrzi, például *A szegényt az ág is húzza; Nem jó nagyurakkal egy tálból cseresznyézni*.

A szállóige irodalmi, történelmi vagy mitológiai eredetű, gyakran mondatformájú állandósult szókapcsolat. Ezek jobbára irodalmi jellegűek, nemegyszer idézetek vagy idézetként hatnak, ezért elsősorban a választékosabb, főként szépirodalmi stílusban használatosak, például *gordiuszi csomó*; „*Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel*” (Zrinyi Miklós); „*Ej, ráérünk arra még!*” (Petőfi Sándor: Pató Pál úr).

Szókép vagy **trópus** (latin *tropus*; a *trópus* a görög 'fordulat' jelentésű szóból): egy fogalom, jelenség nevének átvitele egy másik fogalomra, jelenségre a köztük fennálló valamilyen kapcsolat alapján. „*Gyöngy vagy szívem, gyöngy vagy, | Gyöngynél is gyönyegebb vagy...*” – mondja a népdalban a szerelmes legény a kedvesének. Ebben az esetben az egyik fogalom: a kedves szépsége, a másik fogalom: a gyöngy, s az utóbbi nevének az előbbire való átvitele azért következhetett be, mert a gyöngy szép, különös, nem mindennapi.

A szóképeknek két fő kategóriáját különböztetjük meg a névátvitelt megindító kapcsolat alapján. Ha a névátvitel a két fogalom, jelenség közti közös vonás: hasonlóság, pontosabban külső vagy belső hasonlóság, esetleg a funkció hasonlósága vagy hangulati egyezés alapján történik, metaforáról beszélünk. Ha a névátvitelt a két fogalom közt levő térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen alapuló kapcsolat vagy ok és okozat viszonya indokolja, metonímiáról van szó.

A szóképeknek többféle funkciója, szerepe lehet. Először a mondanivalót szemléltetéssel, elképzeltetéssel, az elvont fogalom megérzőkítésével közelebb hozzák a beszédpartnerhez, például:

A falu csinos kis alföldi magyar falu. Alig száz házból áll. Rendesen kiszabott hosszú telkek; a kert mindenütt gyümölcsös, és a falu közepén a pompásan megépült fatorony valóságos kis erdő kellős közepéről *nyúlik az ég felé, mint egy dárda*. A hegyében *kakas*

berzenkedik, s ez messze hirdeti, hogy itt református, tehát színmagyar nép lakik.

(Móricz Zsigmond: Sárarany)

A szóképek másik célja, hogy az olvasóban ugyanolyan benyomásokat, ugyanolyan hangulatot keltsenek, mint amilyen az író lelkében van, vagy amilyet ébreszteni akar, például:

Fa leszek, ha fának vagy virága.
Ha harmat vagy: én *virág* leszek.
Harmat leszek, ha te *napsugár* vagy...
Csakhogy lényink egyesüljenek.
(Petőfi Sándor: *Fa leszek ha...*)

Természetesen a szemléleti és hangulati elemek igen gyakran egyesülnek a képből, például:

Így ül a hold ádáz vihar után
Elcsöndesült, nagy, tornyos fellegen,
És néz alá a méla éjszakán
Bánatosan, de szenvedélytelen,
Hallgatva a sirbolti csöndességet
A rémteli sötét erdő alatt,
Amíg a fákról nagy, nehéz könnycseppek
Hervadt levélre halkán hullanak...
(Vajda János: *Harminc év után*)

A köznyelvi szóképek is kifejezőek, hatásosak, például *jó feje van a gyerekeknek*, *sasszemű*, *nagy lábon él*; továbbá *vastagnyakú* 'akaratos', *kutyaszorító* 'szűk utca' (ma inkább 'szorongatott helyzet'), *faluszája* 'fecsegő, pletykás'.

A szóképek révén nagy számban jönnek létre aztán egy fogalomnak, tárgynak már meglévő neve vagy nevei mellé az igen változatos stílushatású rokon értelmű szavak és kifejezések, például *száll a dal* (választékos), *rügyfakadás*, *virágnylás* (költői), *anyámasszony katonája* (bizalmaskodó és tréfás).

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy sok új tárgy, fogalom a szóképek révén kap érvényes nevet, például a *repülő szárnya*, *kormányfő*, *karosszék*, az újabbak közül: *zebra*, *fekvőrendőr*, *szívrítmus-szabályozó*.

A köznyelvi szóképei rendszerint egymáshoz közel álló fogalmakat kapcsolnak össze, ezenkívül megszokottabbak, a mögöttük levő kép sokszor meg is fakul, például *az óra üt*, *hegygerinc*, *rikító színek*. Ezzel szemben a költői képek merészek, újak, eredetiek, egymástól távol álló dolgokat azonosítanak, hoznak

kapcsolatba, sokszor csak sejthető, a fantázia által felfogható asszociációkat létesítenek. A költői képek elsősorban érzelmi-hangulati hatásuknál fogva fontosak.

Szókészlet: valamely nyelv valamennyi szava együttvéve. A szavak között stílusérték tekintetében vannak stilisztikailag kevésbé árnyalt, közömbösnek mondható és stilisztikailag árnyalt, expresszív szavak. Ha azonban a közömbös szavak megfelelő szöveggörnyezetbe kerülnek, érzelmi-hangulati tartalommal telítődhetnek, mint például a *mező* szó Balassi Bálint versében:

Az nagy széles *mező*,
az szép liget s erdő,
sétáló palotájok.

(Balassi Bálint: Egy katonaének)

A stilisztikailag árnyalt szavak közé tartoznak az érzelmileg színezett, festői erejű szavak. Ezen a csoporton belül vannak úgynevezett pozitív festői elemek, azaz olyanok, amelyek megéreztetik, hogy az író vagy a beszélő pozitív módon fogja fel és kezeli a megnyilatkozás tárgyát. Fontosabb árnyalatok: a kedveskedő, becéző szavak. Ezek gazdag hangulati tartalommal kedveskedést, gyöngédséget, bizalmasságot fejeznek ki, például *icurka-picurka*, *kenyérke*. Az enyhítő, szépítő szavak továbbá egy-egy olyan fogalmat fejeznek ki, amelyet valamilyen oknál fogva nem szívesen mondunk ki, hanem enyhítő, szépítő szóval vagy körülírással jelölünk, például *jobb létre szenderül*, *másállapot*. A választékos, finomkodó szavak kissé emelkedettebb hangulatú s ritkábban használt formában neveznek meg egy-egy fogalmat, például *dotáció*, *diadal*, *bátorkodik* valamit tenni. Az ünnepélyes, fennkölt szavak magasztos érzést, ünnepélyes hangulatot keltenek, például *bérc*, *hon*, *végzet*, *felmagasztosul*. A költői szavak közel állnak az előző árnyalathoz, csak ezek azzal árasztanak felemelő, néha régies hangulatot, hogy vagy csak a költészetben fordulnak elő, például *zordon*, *dalnok*, *fuvalom*, vagy egy-egy stílusirányzat, korstílus szavai, például *bájvidék*, *tündérliget*, *üdvhon* (az almanach-lírában), *élet-eke* (Arany János), *álm-bakó* (Ady Endre), *virágzene* (Szabó Lőrinc).

A negatív festői erejű szavak azt fejezik ki, hogy az író vagy beszélő negatív módon fogja fel és kezeli a megnyilatkozás tárgyát. Fontosabb árnyalatai a következők: a tréfás vagy humoros szavakhoz a tréfának, a kedélyességnek, néha az enyhe iróniának különböző árnyalatai tapadnak, például *dorgatórium*, *kutyagol*, *oldalborda* 'feleség'. A rosszalló, elítélő szavakban enyhébb rosszallás fejeződik ki, például *úrhatnám*, *kiagyal* valamit, *kocsisbor* 'rossz minőségű bor'. A gúnyos vagy ironikus szavakban valaminek az elítélése jut kifejezésre, s így ezek

hangulati hatása is sokkal erősebb az előbbiekéénél, például *divatmajom*, *faragatlan*, *felfordul* 'meghal'. A nyers, sértő, durva vagy vulgáris szavakkal nagyfokú elítélés, nyers érzelmi-hangulati tartalom jár együtt; sok közöttük az argó-, illetve szlengszó, például *döglődik*, *röhög*, *spiné*. Idetartoznak az úgynevezett csúfszavak, szitokszavak is, amelyek erős érzelmi felindultságot jeleznek, például emberre vonatkoztatva: *állat*, *dög*, *szemét*.

A festői erejű szavak közé soroljuk azokat is, amelyeknek érzelmi-hangulati velejárója abból származik, hogy általában meghatározott beszédhelyzetben szoktuk őket használni. Ilyenek a bizalmas, familiáris szavak, ezek azt a közvetlen, néha kissé nyersebb hangulatot árasztják, amely a mindennapi nyelvet jellemzi, például *derogál* valakinek valami, *rámenős*, *gürcöl*. Ilyenek a gyermeknyelvi szavak is, ezek a gyermek- és dajkanyelv kedves hangulatát idézik, például *papi*, *gőlyanéni*. A hivatalos szavak a hivatalos nyelv személytelenebb szavai, például *beidéz*, *foganatosítás*, *hivatkozással*. A sajtó szavai a sajtóban használatos fogalmaknak gyakran túlzó s nemegyszer új keletű kifejezései, például *szédületes*, *demokratizmus*, *kormánykörök*.

A stilisztikailag árnyalt elemek második rétegét alkotják azok a szavak, amelyeknek használatát valamilyen szakmai, földrajzi, időbeli vagy társadalmi szempont korlátozza. Idetartoznak a szakszavak, ezek az egyes szakmák hangulatát idézik, például *abszolútizmus* (történelem), *deviza* (pénzügy), *csapatverseny* (sport). Továbbá a tájszavak valamely vidék táji hangulatot keltő elemei, például *kolompér*, *dödölle* 'derelye', *dévánkozik* 'habozik valamit megtenni'. A népi, népies szavak az egész nyelvterületen, de inkább a falusiak körében használatosak, s így népi hangulatot hoznak magukkal, például *abajgat* valakit, *komótos* 'kényelmes', *bajoskodik*. A ritka szavak éppen ritka előfordulásukkal keltenek stílushatást, például *domborul*, *vasderes*. A régi, régies szavak archaikus hangulatúak, például *irály*, *abaposztó*. Az elavult, elavulóban lévő szavak vagy már kiszorultak a nyelvhasználatból, vagy most kezdenek elavulni, például *főispán*, *tanácselnök*. Az új szavak nemrégiben keletkeztek, s magukon viselik az újdonság ízét, például *önkormányzat*, *lízíng*, *show*. Az argó- és szlengszavak a jassznyelv sajátos hangulatát idézik, például *csajozik*, *lé*.

Szónoki stílus: a szónoki beszédek, szónoklatok stílusa. A szónok célja az, hogy a hallgatóságot – annak értelmére és érzelmére hatva – meggyőzze igazáról, és megfelelő állásfoglalásra, elhatározásra bírja. Ezért szívesen használ választékos, expresszív hatású, sokszor túlzó szavakat, kifejezéseket. A fokozás, a nyomósítás kedvéért gyakran él a megfelelő rokon értelmű szavakkal. Kedveli a szemléltetés nyelvi eszközeit, a képeket, továbbá az alakzatokat és a frazeológiai elemeket, amelyek sajátos nemzeti vagy népi ízt is kölcsönözhetnek a stílusnak. Viszont a

közérthetőség kedvéért általában kerül az idegen szavakat, az archaizmusokat és a neologizmusokat.

A mondat szerkesztésben a cáfolás vagy bizonyítás végett szereti a halmozott mondatrészeket, a felsorolásokat, a figyelemkeltés nyelvi eszközeit, és kiaknázza a nyomósításnak és az élénkítésnek a jelenségeit. A mondatfajtákra nézve pedig hatásosan alkalmazza a párhuzamos és ellentétes mondat szerkesztést, a magyarázó és következtető mondatfajtákat, továbbá a nagy kifejező erejű felkiáltó és kérdő mondatokat.

Természetesen a szónoki stílus is – az előadótól, a hallgatóságtól, a tárgytól és az alkalomtól függően – kisebb-nagyobb változatokat mutat mind a szókinés, mind a mondatfűzés tekintetében.

Szóösszetétel: több részfogalmat, néha egész mondat tartalmat sűrít egyetlen szóban, például *jöttment, drágakő, gyorsjárat, önkormányzat, fogdmeg*. Az összetételek stilisztikai jelentőségét tehát elsősorban a bennük rejlő tömörség, jelentéssűrítés adja. A mellérendelő összetételek létrehozásának célja egyébként inkább érzelmi-hangulati, árnyaló jellegű, például *szóbeszéd, ország-világ, adviesz, híres-neves*. Ezek nyomatékosabbá, intenzívebbé tehetik, vagy éppen enyhíthetik a kifejezendő fogalmat, például:

János vitéznek volt utjában két társa:
Egyik a *búbánat*, amely szívét rágta,
Másik a kardja volt, bedugva hüvelybe,
(Petőfi Sándor: János vitéz)

Sajátos érzelmi-hangulati árnyalatot képviselnek az úgynevezett ikerszók. Ezek esetében érvényesül ugyanis a legjobban a ritmikai hatás, stílushatásukat csak növeli a magánhangzó, illetve a mássalhangzó játszi megváltoztatása a második tagban, például *giz-gaz, izeg-mozog, ázik-fázik, Anna-Panna*.

Az alárendelő összetételek inkább értelmi, logikai célból keletkeznek. Nem véletlen, hogy szakszókinésünk zöme alárendelő összetétel, például *búzakenyér, talajgyalu, városháza, autópálya*. Az alárendelő összetétel tömörítő képességét gyakran felhasználják a költők, például *vérözön, lángtenger* (Kölcsey Ferenc), *tengervészes éj* (Vörösmarty Mihály), *bájhon, rózsapálya* (almanach-líra), s utaljunk Ady Endre kötőjellel fellazított merész összetételeire, például *asztagváros, csók-kút, domb-kerítéses*, valamint:

Áldottam a muszájt, a rendet,
Rendjét a *nem-lehet-máskéntnek*
S azt, aki engem megteremtett.

(Ady Endre: Az örömtelenség öröme)

Szubjekció (latin *subiectio*; a latin 'alávetés' jelentésű szóból): kérdésalakzat-típus, olyan kételemű szerkezet, amelynek kérdő, illetve felelő eleme fiktív dialógust alkot a beszédben. A kérdést is a beszélő teszi fel, és ugyancsak ő válaszol rá. Hatásos eszköz a szépirodalomban, mindenfajta szónoki beszédben, a publicisztikában, de a társalgásban is. Például:

Már sarjad a vad kaktusz is, mely elfedi neved
A mexikói fejfán, hogy ne is keressenek.
*Még azt hiszed, hogy élsz? ... Valahol... És ha máshol nem is,
Testvéreid szívében élsz? ... Nem... rossz álom ez is.*

(Márai Sándor: Halotti beszéd)

Szürrealizmus (a francia *surréalisme* 'realizmuson túli, realizmus fölöttiség' szóból): az 1920–30-as években létrejött, s részben ma is ható irodalmi és képzőművészeti stílusirányzat, amely a valóságot, a lényeket – a tudat minél teljesebb kikapcsolásával – a lélek mélyebb rétegeiben, az álom mindenhatóságában keresi, s az irracionális tudatalattit igyekszik kifejezni. Nagy hatással voltak rá Sigmund Freud pszichoanalitikus tanai és Henri Bergson intuicionizmusa. A szürrealisták egyébként hadat üzentek a polgári rend konvencióinak, sokszor képmutató erkölcsi világának, és elvetették kodifikált fogalmait, merev közhelyeit. Stilisztikai tekintetben a képzeletbeli világot s a világmindenséget is magába foglaló, sokszor nagyon egyéni képek, képsorok, szokatlan kép- és szókapcsolások, sajátos szóösszetételek és jelzők jellemzik. A szürrealizmus megindítói, teoretikusai franciák voltak, ott is virágzott és virágzik elsősorban, jóllehet más irodalmakban is gyökeret vert. Fő képviselői: André Breton, Paul Éluard, Louis Aragon. A magyar irodalomban például József Attila, Illyés Gyula, Tankó Sirató Károly és Juhász Ferenc költészetében találunk szürrealista vonásokat (lásd például József Attila Karóval jöttél című versét).

T

Tautológia (latin *tautologia*; az 'ugyanannak a mondása' jelentésű görög kifejezésből): valamely fogalomnak, gondolatnak azonos jelentésű szavakkal való, rendszerint felesleges megismétlése. Gyakori a beszélt nyelvben, valamint a publicisztikai stílusban, például *Ez tény és faktum. Nem akarom a dolgot részletezni, ezért nem bocsátkozom részletekbe.* Ezek természetesen stílushibának számítanak. De a tautológia nem minden esetben tekinthető hibának. Alkalmanként él vele a szépirodalom is, például komikus vagy műveletlen alak jellemzése céljából, vagy a nagyobb nyomaték kedvéért:

Most úgy nézek egy idegen arcot,
mintha sose *harcoltam volna harcot.*
(Márai Sándor: Ének)

A tautológiának fokozó szerepe is lehet, például:

Haragszik és dül-fül az Isten
(Babits Mihály: Fortissimo)

Társalgási stílus: a beszédbeli érintkezés kifejezőmódja. A közvetlenség, a természetesség, a fesztelenség, a gyakran pongyola kifejezőmód és mondatfűzés jellemzi. A társalgási stílus szókincsében nincs olyan viszonylagos egyöntetűség sem, mint például a hivatalos vagy egyéb írott stílusokéban. Mivel közvetlen érzelmi hatásra, konkrét szemléltetésre, kötetlenségre, frissességre törekszik, szókincese rendkívül differenciált, a csoportnyelvi, a rétegnyelvi és különösen a szlengelemek, idegen szavak egyaránt megtalálhatók benne. Általában az olyan lexikai elemeket kedveli, amelyek festői erejüknel fogva elárulják a beszélőnek a tárgyhoz és a beszédpartnerhez való viszonyát, tehát egyfelől a becézés, kedveskedés, udvariaskodás, illetve a tréfa, az irónia, a gúny nyelvi kifejezőit, továbbá mindkét esetben a nagyításokat, túlzásokat. Kerüli aztán a megértést gátló archaizmusokat, de szívesen él az erős érzelmi és hangulati hatást keltő neologizmusokkal.

Ezt a stílusréteget heterogén szó- és kifejezőkészletén kívül főképpen a mondattani sajátosságok különböztetik meg az írott nyelvi stílusoktól. Ritkábban használ ugyanis összetett mondatokat, s inkább hajlik a mellérendelésre, mint a

nehézkés, bonyolult alárendelésre. Kedveli a könnyen érthető, rövid, kihagyásos mondatokat. Egyik fő jellegzetessége a gyakran csak egy szóból álló hiányos mondat, továbbá a közbevetések, félbeszakítások használata. Ezeket a hallgatóval való érintkezésből fakadó beszédhelyzet teszi érthetővé. A társalgási stílusnak is természetesen igen sokféle árnyalata van aszerint, hogy a társalgás komoly-e vagy tréfás, ünnepélyes-e vagy hétköznapi, művelt vagy egyszerű emberek között folyik-e stb.

Tudományos stílus: a tudományos művek jellemző kifejezőmódja. A tudomány célja – mint ismeretes – a valóság törvényeinek, törvényszerűségeinek, a jelenségek összefüggéseinek világos és egyértelmű megismertetése logikus és adatszerű bizonyítással. Ennek megfelelően e stílusréteg sajátos vonása az értelmi jellegű kifejezőmód túlsúlya, az érzelmi és festői hatású nyelvi elemeknek csaknem a teljes hiánya. Az érthetőség kedvéért szigorúan egyértelmű terminológiával él. Nagy számban használ műszavakat, de a szemléletesség, képszerűség nyelvi eszközeivel takarékosan bánik. Kerüli az expresszív hatású frazeológiát, a szlengelemeket, a világos megértést gátló archaizmusokat és neologizmusokat is csak jobbra szükségéből alkalmazza. A mondatformák terén mellőzi az érzelmi hatásúakat, szereti viszont a ténymegállapító, kijelentő tartalmú mondatszerkezeteket. Általában világos, áttekinthető szórendre törekszik. A bonyolult gondolatoknak megfelelően gyakoriak benne az összetett mondatok, azok között is az alárendeléses formák. Fontos szerephez jutnak itt a rámutató szók és a kötőszók, amelyek a logikus gondolatfűzésnek nélkülözhetetlen eszközei. Szívesen alkalmaz párhuzamos szerkezeteket, ellentéteket, figyelemkeltő kérdéseket és azokra adott részletes felsorolásokat, feleleteket. Gyakoriak benne a következtető és magyarázó mondatok. Sűrűn találkozunk továbbá idézetekkel, személyekre és tudományos eredményekre való hivatkozásokkal. Természetesen a tudományos stílus sem egynemű, a tárgynak, a célnak és egyéb körülményeknek megfelelően különbségek mutatkoznak benne.

Z

Zeugma (latin *zeugma*; a 'járom, kötélék' jelentésű görög szóból): olyan elhagyás, amelyben a hiányzó mondatelem, szószerkezet, szó a szövegösszefüggésből kikövetkeztethető, odaérthető. Például:

Krisztus *könnyeit* fogjuk *inni* a nádfödelű pajtában és *szilvóriumot*
(Kassák Lajos: A ló meghal, a madarak kirepülnek)

Meddig *lesz még úr a betyárság*
És pulya had mi, milliók?
(Ady Endre: Magyar jakobinus dala)

Ennek az alakzatnak a stílushatását a hiányérzet és az azt feloldó utólagos kiegészítés adja.